

www.vestnik.keu.kz

№ 2 (73) 2024

ISSN 1998-7862

DOI: 10.52445/BKEU.2024.73.2.001

**ҚЭУ ЖАРШЫСЫ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

ЖУРНАЛЫ

ЖУРНАЛ

**ВЕСТНИК КЭУ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

JOURNAL

**BULLETIN OF KEU:
ECONOMY, PHILOSOPHY,
PEDAGOGICS, JURISPRUDENCE**

Қарағанды 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Сихимбаев М. Р. [Sikhimbayev Muratbay], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела (Испания);

Владимиров Желю [Zhelyu Vladimirov], PhD, [экономика], профессор факультета экономики и бизнес-администрирования Софийского университета им. К. Охридского (Болгария);

Раб Наваз Лодхи [Rab Nawaz Lodhi], доктор PhD [менеджмент], ассоциированный профессор, Университет Пенджаба (Пакистан);

Абрамов Р. А. [Ruslan Abramov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], заведующий кафедрой государственного и муниципального управления Российского экономического университета им. Г. В. Плеханова (Россия);

Алимбаев А. А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В. А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Бакишев К. А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Байтенова Н. Ж. [Nagima Baitenova], доктор философских наук, профессор, [философия], Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (Казахстан);

Волчечкая Т.С. [Tatiana Volchetskaya], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Балтийский федеральный университет имени Имануила Канта (Россия);

Жанакова Н. Н. [Nazigul Zhanakova], кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, [экономика], старший эксперт центра экономических исследований и прогнозирования АО «Институт экономических исследований» (Казахстан);

Жартай Ж.М. [Zhanibek Zhartay], доктор философии PhD, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Игнатюк А. И. [Anzhela Ignatyuk], доктор экономических наук, профессор, [экономика], профессор кафедры экономической теории, макро- и микроэкономики Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина);

Минжанов Н. А. [Nurlan Minzhanov], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Накипова Г.Н. [Nakirova Gulmira], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Панзабекова А. Ж. [Aksana Panzabekova], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК (Казахстан);

Сихимбаева Д. Р. [Dinara Sikhimbayeva], доктор экономических наук, профессор, [экономика], главный научный сотрудник НИИ Экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Старожук Е.А. [Yevgenij Starozhuk], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], проректор по экономике и инновациям, МГТУ им. Н. Э. Баумана (Россия);

Татарян В. Г. [Vladlen Tataryan], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Московский университет МВД России им. В. Я. Кикотя (Россия);

Тургель И. Д. [Irina Turgel], профессор, доктор экономических наук, [экономика], директор (начальник) подразделения, Школа экономики и менеджмента, заведующий кафедрой теории, методологии и правового обеспечения государственного и муниципального управления (Россия);

Ханов Т. А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала — 2003.

Периодичность издания — 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2024

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

Жанарым ӘУЕЗ

ДҰРЫС ТАМАҚТАНУҒА СҰРАНЫСТЫҢ ӨСУІ: АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНЕРКӘСІБІНІҢ МІНДЕТТЕРІ МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕРІ	7
Айгүль НЫЙКАНБАЕВА, Инкәр ҚҰТЖАН АУДИТ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӘЛЕУЕТІН ЗЕРТТЕУ	11
Бағдат СПАНОВА, Елена БЕЛКИНА, Сәнім СӘРСЕМБИ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЗІРГІ ТӘЖІРИБЕДЕ ЖАҢҒЫРТУ	16
Назар УЛАКОВ, Айгүл КАДЫРОВА, Сайран УЛАКОВ, Зияда БОРБАСОВА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЗНЕСКЕ САЛЫҚ САЛУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: БОЛАШАҚҚА КӨЗҚАРАС.....	23
Жолт ХУСТЫИ, Татьяна АЛЕКСЕЕНКО, Айнагуль БЛЯЛОВА, Балдырған ДЖАЗЫКБАЕВА БРЕНДИНГ-ТУРИЗМ СТРАТЕГИЯСЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ СҰРАНЫСТЫ ҒЫНТАЛАНДЫРУШЫ ФАКТОР	32
Маржан МЫНЖАСАРОВА, Кирилл РОМАНОВ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚОРҒАНЫС ӨНЕРКӘСІБІ КЕШЕНІНДЕГІ НЕГІЗГІ БОЛЖАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ.....	42
Руслан БЕКТУРСЫНОВ КІРУ ТУРИЗМІ ЖӘНЕ ОНЫ ҒЫНТАЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ	47

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

Гулчехра СИДИКОВА, Сымбат ӘБДӘШІМ, Елена ДУДИНА АРАБ ТІЛІНІҢ ҚАЗАҚСТАНҒА КЕЛУІ.....	54
Гульмира ШРАЙМАНОВА, Светлана ГЕРМАНОВИЧ СПОРТ КЛУБТАРЫНДАҒЫ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ СТРАТЕГИЯЛАРЫ.....	58

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

Қайрат БӘКІШЕВ АБАЙСЫЗ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ: ТҮСІНІГІ, БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ ЖІКТЕЛУІ	63
Руслан АБИШОВ ТЕРГЕУ ПРАКТИКАСЫНДА ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ҚАРАҚШЫЛЫҚ МЕН ТОНАУ АРАСЫНДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	70
Алма НҰРПЕЙІСОВА, Амина СМАҒҰЛОВА АҚПАРАТТЫ ЖАҒАНДЫҚ ЦИФРЛАНДЫРУ БАРЫСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ.....	74
Жандос ЖОЛЖАКСЫНОВ, Сауле СЫЗДЫКОВА, Адель САДВАКАСОВА БРАКОНЬЕРЛІКТІ АШУ, ТЕРГЕУ ЖӘНЕ ЕСКЕРТУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ ПИЛОТСЫЗ АППАРАТТАРДЫ ҚОЛДАНУ	80
Нурлыбек САРЫБАЕВ ҚАЛАЛЫҚ ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ: ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ	86
АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ	91

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

Жанарым АУЕЗ

РОСТ СПРОСА НА ЗДОРОВОЕ ПИТАНИЕ: ЗАДАЧИ И
ВЫЗОВЫ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ7

Айгуль НЫЙКАНБАЕВА, Инкәр КУТЖАН

ИЗУЧЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
АУДИТЕ И БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ.....11

Бағдат СПАНОВА, Елена БЕЛКИНА, Сәнім СӘРСЕМБИ

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКЕ.....16

Назар УЛАКОВ, Айгуль КАДЫРОВА, Сайран УЛАКОВ, Зияда БОРБАСОВА

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ:
ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ.....23

Жолт ХУСТЪИ, Татьяна АЛЕКСЕЕНКО, Айнагуль БЛЯЛОВА, Балдырған ДЖАЗЫКБАЕВА

БРЕНДИНГ – КАК ФАКТОР СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СПРОСА
В СТРАТЕГИИ ТУРИЗМА.....32

Маржан МЫНЖАСАРОВА, Кирилл РОМАНОВ

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КЛЮЧЕВОЙ ИНСТРУМЕНТ
ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ОБОРОННО-ПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ.....42

Руслан БЕКТУРСЫНОВ

ВЪЕЗДНОЙ ТУРИЗМ И МЕТОДЫ ЕГО СТИМУЛИРОВАНИЯ47

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

Гулчехра СИДИКОВА, Сымбат ӘБДӘШІМ, Елена ДУДИНА

ВНЕДРЕНИЕ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСТАН.....54

Гульмира ШРАЙМАНОВА, Светлана ГЕРМАНОВИЧ

КЛЮЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ СТАБИЛЬНОСТИ В
СПОРТИВНЫХ КЛУБАХ НА ДОЛГОСРОЧНУЮ ПЕРСПЕКТИВУ58

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

Кайрат БАКИШЕВ

НЕОСТОРОЖНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: ПОНЯТИЕ,
ПРИЗНАКИ И КЛАССИФИКАЦИЯ.....63

Руслан АБИШОВ

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ РАЗБОЯ И ГРАБЕЖА В СЛЕДСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ.....70

Алма НУРПЕИСОВА, Амина СМАҒҰЛОВА

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ХОДЕ
ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИИ.....74

Жандос ЖОЛЖАКСЫНОВ, Сауле СЫЗДЫКОВА, Адель САДВАКАСОВА

ПРИМЕНЕНИЕ БЕСПИЛОТНЫХ АППАРАТОВ В ПРАКТИКЕ РАСКРЫТИЯ,
РАССЛЕДОВАНИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ БРАКОНЬЕРСТВА.....80

Нурлыбек САРЫБАЕВ

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ ГОРОДСКОГО ДОРОЖНОГО
ДВИЖЕНИЯ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН.....86

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ92

CONTENTS

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Zhanarym AUEZ</i> GROWING DEMAND FOR HEALTHY EATING: CHALLENGES AND CHALLENGES OF THE FOOD INDUSTRY	7
<i>Aigul NYIKANBAYEVA, Inkar KUTZHAN</i> EXPLORING THE POTENTIAL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN AUDITING AND ACCOUNTING.....	11
<i>Bagdat SPANOVA, Elena BELKINA, Senim SARSEMBI</i> MODERNIZATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN MODERN PRACTICE.....	16
<i>Nazar ULAKOV, Aigul KADYROVA, Sairan ULAKOV, Ziyada BORBASOVA</i> PROBLEMS AND PROSPECTS OF BUSINESS TAXATION IN KAZAKHSTAN: A LOOK INTO THE FUTURE.....	23
<i>Zsolt HUSZTI, Tatyana ALEKSEYENKO, Ainagul BLYALOVA, Baldirgan JAZYKBAYEVA</i> BRANDING IS A FACTOR OF STIMULATING CONSUMER DEMAND IN STRATEGIC TOURISM.....	32
<i>Marzhan MYNZHASAROVA, Kirill ROMANOV</i> ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A KEY FORECASTING TOOL IN THE MILITARY-INDUSTRIAL COMPLEX.....	42
<i>Ruslan BEKTURSUNOV,</i> INBOUND TOURISM AND METHODS OF ITS STIMULATION.....	47

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

<i>Gulchekhra SIDIKOVA, Symbat ABDASHIM, Elena DUDINA</i> IMPLEMENTATION OF ARABIC LANGUAGE IN KAZAKHSTAN.....	54
<i>Gulmira SHRAYMANOVA, Svetlana GERMANOVICH</i> KEY STRATEGIES TO ENSURE LONG-TERM STABILITY IN SPORTS CLUBS.....	58

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

<i>Kairat BAKISHEV</i> NEGLIGENT CRIMINALITY: CONCEPT, CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION.....	63
<i>Ruslan ABISHOV</i> PROBLEMS OF DIFFERENTIATION BETWEEN ROBBERY AND ROBBERY IN INVESTIGATIVE PRACTICE.....	70
<i>Alma NURPEISOVA, Amina SMAGULOVA</i> INFORMATION SECURITY OF MINORS IN THE COURSE OF GLOBAL DIGITALIZATION OF INFORMATION.....	74
<i>Zhandos ZHOLZHAKSYNOV, Saule SYZDYKOVA, Adel SADVAKASSOVA</i> APPLICATION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN THE PRACTICE OF DETECTION, INVESTIGATION AND PREVENTION OF POACHING.....	80
<i>Nurlybek SARYBAEV</i> EFFECTIVE METHODS OF URBAN ROAD TRAFFIC OPTIMIZATION: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES.....	86
INSTRUCTIONS TO AUTHORS	93

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

Жанарым ӘУЕЗ, техника ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қ., Академическая 9 көшесі. kamalovna89@mail.ru

ДҰРЫС ТАМАҚТАНУҒА СҰРАНЫСТЫҢ ӨСУІ: АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨНЕРКӘСІБІНІҢ МІНДЕТТЕРІ МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕРІ

Аннотация. Мақалада заманауи салауатты тамақтану мәселелері талқыланады. Тамақ өнеркәсібінде туындайтын міндеттер мен қиындықтар айқындалды. Жаңа қажеттіліктерге байланысты өзгерістерге ұшырайтын тұтынушылардың қалауы зерттеледі. Артқан сұранысты талдау арқылы тамақ өнеркәсібінде пайдалы тамақ өнімдерін өндіруде елеулі қиындықтар анықталды. Тұтынушылардың сұраныстарына да, салауатты азық-түлік өнімдерін өндіруге де икемді жауап беретін инновацияларды енгізу арқылы сапа стандарттары мен экологиялық жауапкершілікті сақтау қажет деген қорытынды жасалды. Бұл тәсілді іске асыру үшін отандық тамақ өнеркәсібінің құрылымы мен мазмұнын қалыптастыруға бизнес-ортаны белсенді тарту арқылы инвестициялық әлеуеттің мүмкіндіктерін кеңейту ұсынылады.

Негізгі сөздер: салауатты тамақтану, транс майлар, агрессивті маркетинг, тамақ өнеркәсібі, инновациялық технологиялар.

Жанарым АУЕЗ, магистр технических наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9 kamalovna89@mail.ru

РОСТ СПРОСА НА ЗДОРОВОЕ ПИТАНИЕ: ЗАДАЧИ И ВЫЗОВЫ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы современного здорового питания. Определены задачи и вызовы, возникающие в пищевой промышленности. Исследуются предпочтения потребителей, которые подвергаются изменениям в связи с новыми нуждами. Путем проведения анализа повышенного спроса, выявлены существенные трудности в сфере пищевой промышленности при производстве продуктов для здорового питания. Сделан вывод о необходимости поддержания стандартов качества и экологической ответственности путем внедрения инноваций, обеспечивающих возможности гибкого реагирования как на запросы потребителей, так и на производство продуктов здорового питания. Для реализации данного подхода предлагается расширить возможности инвестиционного потенциала путем активного привлечения бизнес среды в формирование структуры и содержания отечественной пищевой промышленности.

Ключевые слова: здоровое питание, трансжиры, агрессивный маркетинг, пищевая промышленность, инновационные технологии.

Zhanarym AUEZ, master of technical sciences, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Kazakhstan Republika, Karaganda, Akademicheskaya STR., 9. kamalovna89@mail.ru

GROWING DEMAND FOR HEALTHY EATING: CHALLENGES AND CHALLENGES OF THE FOOD INDUSTRY

Annotation. The article considers the issues of modern healthy nutrition. The tasks and challenges arising in the food industry are defined. The preferences of consumers, which are subject to changes due to new needs, are studied. By analyzing increased demand, significant difficulties in the food industry in the production of healthy food products are identified. A conclusion is made about the need to maintain quality standards and environmental responsibility by introducing innovations that provide opportunities for flexible response to both consumer demands and the production of healthy food products. To implement this approach, it is proposed to expand the possibilities of investment potential by actively involving the business environment in the formation of the structure and content of the domestic food industry.

Keywords: healthy nutrition, trans fats, aggressive marketing, food industry, innovative technologies.

Кіріспе.

Қазақстан тамақтану саласындағы бірқатар маңызды мәселелермен күресте айтарлықтай жетістіктерге жетіп, балалар арасында салмақ жоғалту мен бойдың өсуінің тежелуінің алдын алу бойынша ғаламдық мақсаттарға қол жеткізуге ұмтылуда. Алайда елде әлі де жеткіліксіз тамақтану проблемасы сақталып отыр, ал дұрыс емес тамақтану мен артық салмақпен байланысты аурулар көбейіп, денсаулыққа айтарлықтай қауіп төндіруде.

Соңғы онжылдықтарда Қазақстанда және Орталық Азияның басқа да республикаларында тағам құрамының өзгеруі байқалуда: қаныққан майлар, трансмай қышқылдары, бос қанттар мен тұздың тұтынылуы өсіп келеді. Қазақстанда диеталық ұсынымдардың сақталмауы, әсіресе тұзды шамадан тыс тұтыну, гипертония, жүрек-қан тамырлары аурулары, артық салмақ/семіздік, 2-типтегі диабет және кейбір қатерлі ісіктердің таралуына әкелуде [1].

Материалдар мен тәсілдер.

- Мақалада талдау және зерттеу үшін келесі әдістер мен материалдар қолданылды:

- - статистикалық деректерді талдау: дайындау кезінде салауатты тамақтану саласындағы трендтерді бағалау үшін жаһандық және өңірлік статистикалық деректер пайдаланылды, бұл салауатты тамақтану нарығының ағымдағы жай-күйі мен перспективаларын объективті бағалауға мүмкіндік береді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы және әлемдегі азық-түлік қауіпсіздігі мен тамақтану жағдайы туралы есеп сияқты беделді дереккөздердің деректері пайдаланылды;

- - тұтынушылардың қалауын зерттеу: салауатты тағамға сұраныстың артуына байланысты тұтынушылардың қалауындағы өзгерістер зерттелді. Бұл өнімді әзірлеудің жана қажеттіліктері мен бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді;

- - инновациялық технологияларды қолдану: мақалада тағамның сапасы мен тағамдық құндылығын жақсартуға мүмкіндік беретін өсімдік ақуыздарын өндіру үшін 3D басып шығару және ашыту сияқты биотехнологиялар мен жаңа өндіріс әдістерін пайдалану сияқты тамақ өнеркәсібіндегі инновациялар талқыланады;

- бизнес-процестерге бейімделу және интеграциялау әдістері: нарықтың жаңа талаптарына бейімделуді және инвестициялық мүмкіндіктерді кеңейтуді қамтитын тамақ өнеркәсібінің құрылымын қалыптастыру процесіне бизнес-ортаны белсенді тарту талқыланады.

Бұл әдістер мен материалдар пайдалы тағамдарды өндіру мен тұтынуға қатысты мәселелер мен міндеттерді зерттеуге кешенді көзқарасты қамтамасыз етті және дұрыс тамақтануға деген сұраныстың артуына жауап ретінде тамақ өнеркәсібін дамыту стратегияларын қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының Қазақстанда 2023 жылы жүргізген зерттеу нәтижесіне және статистикалық мәліметтерге сүйенсек, еліміздегі жағдай келесідей:

1. Артық салмақ және балалар арасында семіздік проблемасы. Қазақстандағы 6-9 жас аралығындағы балалардың шамамен 20%-ы артық салмақ немесе семіздікпен ауырады. Бұл көрсеткіш әсіресе қалалық жерлерде тұратын балалар мен емшек емізілмегендер арасында жоғары. Мектеп жасындағы балалардың көпшілігі қант қосылған сусындарды жиі

тұтынады, олардың 49,7%-ы мұны апта сайын жасайды. Тек үш баланың бірі күн сайын жаңа піскен жемістер (33,3%) мен көкөністерді (30,2%) тұтынады.

2. Тұз тұтыну деңгейі. Қазақстандағы тұз тұтыну деңгейі тәулігіне шамамен 17 г құрайды, бұл Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) ұсынысынан төрт есе көп және әлемдегі ең жоғары көрсеткіштердің бірі. Экономикалық модельдеу деректері бойынша, Қазақстанда тұз тұтынуды азайту бойынша шаралар кешені жүрек-қан тамырлары ауруларының алдын алуда ең тиімді шаралардың бірі болар еді.

3. Трансмайлар мен тұздың жоғары мөлшері. Алматы, Ақтау және Қызылорда қалаларындағы азық-түлік өнімдерінде трансмай қышқылдары мен тұздың жоғары деңгейі анықталды. Кейбір өнімдерде бір порцияда ұсынылатын тәуліктік мөлшердің 220%-дан астамы бар. Тұздың ең жоғары орташа мөлшері үйде дайындалған лагман (5,6 г), палау (5,2 г) және донер-кебабта (4,3 г) тіркелді, бұл сәйкесінше ұсынылатын тәуліктік норманың 112,4%, 104,2% және 85,4% құрайды.

4. Агрессивті маркетинг және балаларға әсері. Қазақстандағы теледидардағы әр үшінші жарнама тағам немесе сусын өнімдерін жарнамалайды. Ең көп жарнамаланатын тағам өнімдері - қант қосылған сусындар, ал Қазақстандағы жарнамаланатын өнімдердің 79%-ы ДДСҰ-ның азық-түлік қоректік профилі бойынша дұрыс тамақтануға жатпайды. Бұл жағдай балалардың тағамдық талғамына айтарлықтай әсер етеді, өйткені олардың 72,5%-ы күніне кемінде бір сағат теледидар қарап немесе электронды құрылғыларды пайдаланады [2].

Соңғы жылдары тұтынушылар арасында дұрыс тамақтану өнімдеріне сұраныс айтарлықтай өсті. Бұл азық-түлік компанияларына тұтынушылық артықшылықтардың өзгеруіне бейімделу, инновацияларды өндіріске енгізу және сапа стандарттарын сақтау сияқты маңызды міндеттер қояды.

Негізгі бағыттар:

1. Тұтынушылардың қалауының өзгеруі: Қант, тұз, май мөлшері аз, сондай-ақ ақуызға, талшыққа және дәрумендерге бай өнімдерге деген қызығушылықтың артуы. Әртүрлі жас топтарындағы тұтынушылардың трендтері мен талғамдарын талдау.

2. Жаңа өнімдерді әзірлеу: Жақсартылған қоректік қасиеттері бар өнімдерді жасау, функционалды өнімдерді (мысалы, дәрумендер мен пробиотиктер қосылған) әзірлеу, глютенсіз, лактозасыз және вегандық баламаларды шығару.

3. Өндірістегі инновациялық технологиялар: Өндіріс кезінде қоректік заттарды сақтау және жасанды қоспаларды қолдануды азайту үшін технологияларды енгізу. 3D-өнімдер басып шығару сияқты инновациялық өндіріс әдістерін әзірлеу және қолдану, өсімдік ақуыздарын жасау үшін ферментацияны пайдалану.

4. Маркетинг және коммуникациялар: Пайдалы қасиеттер мен табиғи құрамға баса назар аударып отырып, салауатты өнімдерді насихаттау стратегияларын әзірлеу. Қаптамадағы ақпараттың ашықтығы, ингредиенттердің шығу тегі мен олардың денсаулыққа әсерін көрсету.

5. Қаптама және экологиялық тазалық: Өнім қаптамасы тек қауіпсіз сақтауды ғана емес, сонымен қатар экологиялық таза болуын қамтамасыз ету. Қоршаған ортаға әсері аз қаптама салауатты тамақтануға бағытталған брендтер үшін маңызды элементке айналуға.

6. Жеткізу тізбегін басқару: Салауатты өнімдерді өндіруге қажетті сапалы шикізатты қамтамасыз ету, ингредиенттерді өсіруден бастап соңғы өнімді жеткізуге дейінгі барлық кезеңдерді бақылау. Тұрақты ауыл шаруашылығы аспектілерін қосу.

7. Реттеу және стандарттар: Салауатты тамақтану өнімдеріне қойылатын қазіргі стандарттар мен талаптарды ескеру, қоспалар, жасанды хош иістендіргіштер және консерванттарды пайдалану нормаларын сақтау [3].

Осы мақаладағы мақсат – өндірушілердің инновациялық технологияларды енгізу және нарықтың қазіргі заманғы сын-тегеуріндеріне жауап бере отырып, салауатты тағамдарға деген өсіп келе жатқан сұранысты қалай қанағаттандыра алатынын зерттеу.

Салауатты тамақтану сегментіндегі өнімдерді өндіру мен сұранысты талдау үшін жаһандық және аймақтық статистикалық деректерге сүйенуге болады. Бұл тақырып бойынша кейбір негізгі көрсеткіштер:

1. Дүниежүзілік салауатты тағамдар нарығы. Grand View Research мәліметтері бойынша, 2022 жылы әлемдік салауатты тағамдар нарығының көлемі 291,3 миллиард АҚШ долларына бағаланды. 2023 жылдан 2030 жылға дейін нарықтың жылдық орташа өсім қарқыны (CAGR) шамамен 8-10% деңгейінде болады деп күтілуде. Бұл денсаулықты сақтауға деген қызығушылықтың артуымен және диабет пен жүрек-қан тамырлары аурулары сияқты созылмалы аурулармен ауыратын адамдар санының көбеюімен байланысты.

2. Функционалды өнімдерге сұраныстың өсуі. Market Research Future есебіне сәйкес, 2027

жылға қарай ақуызды батончиктер, қоспалары бар сусындар және пробиотиктер қосылған өнімдер сияқты функционалды өнімдер нарығының көлемі 500 миллиард АҚШ долларына жетуі мүмкін. 2021 жылы бұл нарық шамамен 189 миллиард долларды құрады. Нарықтың негізгі қозғаушы күштері – жас ұрпақтың белсенді өмір салтын ұстануға ұмтылуы және фитнес пен спорттық тамақтануды танымал ету.

3. Өңірлік тенденциялар. Солтүстік Америка мен Еуропада органикалық және экологиялық таза өнімдерге сұраныс жоғары. Мысалы, АҚШ-та органикалық өнімдер нарығы 2022 жылы 12,8%-ға өсіп, 63 миллиард долларға жетті. Азия-Тынық мұхиты аймағында салауатты тағамдарға сұраныс та тез өсуде. Қытай мен Үндістан орта таптың көбеюі және тұтынушылардың өмір салтының өзгеруі салдарынан негізгі нарықтарға айналуға. Ресейде және ТМД елдерінде салауатты тағам өнімдеріне қызығушылық артып келеді. Nielsen мәліметтері бойынша, 2021 жылы ресейліктердің 45%-дан астамы «қантсыз», «консервантсыз», сондай-ақ «ақуызға бай» деп белгіленген өнімдерді сатып алуды жөн көрген.

4. Салауатты тамақтанудың танымал санаттары. Өсімдік негізіндегі баламалар: ет пен сүт өнімдерінің өсімдік баламалары нарығы өсуде. 2022 жылы бұл нарықтың көлемі 23,2 миллиард долларға жетті, ал 2030 жылға дейінгі болжамды өсім қарқыны 18,5%.

Глютенсіз өнімдер: 2022 жылы глютенсіз өнімдер нарығының әлемдік көлемі 6,7 миллиард долларға бағаланды, ал оның жылдық орташа өсім қарқыны 2028 жылға дейін 9,8% деңгейінде болады деп болжануда.

Қант мөлшері төмен өнімдер: Statista деректері бойынша, 2022 жылы қант мөлшері төмен өнімдер нарығының көлемі шамамен 30 миллиард долларды құрады, ал 2027 жылға қарай жыл сайынғы өсім 6-7% деңгейінде болады деп болжануда.

5. Технологияларға инвестициялар. Тамақ өнеркәсібі неғұрлым пайдалы өнімдерді өндіруге арналған жаңа технологияларға белсенді түрде инвестиция салуда. Мысалы, жасанды ет нарығы 2021 жылы 2,7 миллиард долларға бағаланды, ал 2030 жылға қарай 20 миллиард долларға дейін өсуі мүмкін. Вегандық және өсімдік баламалары белсенді дамып келеді, бұл өндірістегі жаңа технологияларға деген қызығушылықты арттыруда [4].

Бұл деректер салауатты тағамдардың өсіп келе жатқан танымалдылығын және осы саладағы инвестициялар мен әзірлемелердің арту тенденциясын көрсетеді. Салауатты тағамдар

саласында тамақ өнеркәсібі тұтынушылардың өзгеріп жатқан қажеттіліктеріне және жаңа стандарттарға бейімделуді талап ететін бірқатар міндеттер мен сын-тегеуріндермен бетпе-бет келеді. Негізгі міндеттер мен сын-тегеуріндерді қарастырайық:

1. Инновациялық өнімдерді әзірлеу. Функционалды өнімдерге бағытталған тренд: тамақ өнеркәсібі тек қоректендіріп қана қоймай, денсаулыққа қосымша функционалды артықшылықтар әкелетін өнімдерді жасауы керек (мысалы, ақуызға, талшыққа, дәрумендерге және пробиотиктерге бай өнімдер).

Өсімдік баламалары: вегандық, глютенсіз және лактозасыз өнімдерге сұраныстың артуы жаңа рецептуралар мен өндірістік процестерді жасауды талап етеді.

Қант, тұз және майды минимизациялау: өндірушілер дәм мен өнімнің құрылымын сақтай отырып, қант, тұз және зиянды майлардың құрамын азайту жолдарын табуы керек.

2. Қауіпсіздік және сапа стандарттарына сәйкестік. Әртүрлі елдерде салауатты тағамдар сегментінде өнімдердің қауіпсіздігі мен таңбалануына қойылатын талаптар күшейіп келеді. Өндірушілердің міндеті - осы стандарттарға сәйкес келу және өнімдердің құрамының толық мөлдірлігін қамтамасыз ету. Табиғи өнімдерге сұраныстың артуымен ингредиенттердің сапасын қатаң бақылау және зиянды қоспалардың немесе ластаушы заттардың болмауына қажеттілік артуда.

3. Тұрақты даму және экологиялық тазалық. Тұтынушылар тек салауатты тағамдарға ғана емес, сонымен қатар өндірістің экологиялық тұрақтылығына да қызығушылық танытуда. Бұл биодеградацияланатын қаптамаларды қолдануды, көміртек ізін минимизациялауды және жаңартылатын ресурстарды енгізуді қамтиды [5].

Тамақ өнеркәсібі саласындағы дұрыс тамақтануға арналған өнімдерді шығаруда айтарлықтай қиындықтар кездеседі. Олар:

1. Инновацияларға жоғары шығындар. Жаңа рецептуралар мен өнімдерді әзірлеу үлкен қаржылық салымдарды талап етеді, әсіресе биотехнологиялар, ферментация, клеткалық ет және басқа жоғары технологиялық шешімдер туралы сөз болғанда. Көптеген өндірушілер үшін бұл ауыр кедергі болуы мүмкін.

2. Табиғи шикізаттарды жеткізу қиындықтары. Табиғи ингредиенттер мен жасанды қоспаларсыз өнімдерге көшу сапалы шикізаттардың тұрақты және сенімді жеткізілуін талап етеді. Климаттық жағдайлардың өзгеруі

мен ауылшаруашылық нарықтарының тұрақсыздығы бұл процесті қиындатуы мүмкін.

3. Нарықтағы бәсекелестік және дифференциация. Салауатты тағамдар нарығы барған сайын бәсекелес болып келеді, және компанияларға көптеген ұсыныстар арасында ерекшелену қиын. Дәмді, сапаны және өнімнің ерекше сипаттамаларын үздіксіз жақсарту нарықтағы үлесті ұстап тұру үшін қажеттілікке айналуда.

4. Стандарттарға сәйкестік және сертификаттау. Органикалық, глютенсіз немесе вегандық өнімдерді сертификаттау уақыт пен қаржыны талап етеді. Өндірушілер сапа стандарттарының қатаңдығын орындауға дайын болуы керек, бұл өндіріс пен маркетинг шығындарын арттырады.

5. Тұтынушылардың әдеттерінің өзгеруі. Салауатты тамақтануға деген қызығушылықтың артуына қарамастан, тұтынушылардың әдеттері мен мінез-құлық үлгілерін өзгерту уақыт пен белсенді маркетингтік күш-жігерді талап етеді. Кейбір тұтынушы топтары өздерінің талғамдарында консервативті болуы мүмкін және жаңа өнімдерге бірден көшуге дайын болмауы мүмкін.

6. Тұтынушылық сұраныстағы өңірлік айырмашылықтар. Азық-түлікке деген предпочтениялар мен салауатты тамақтануға деген сұраныс өңірлер мен мәдени ерекшеліктер бойынша өзгереді. Бұл компаниялардың өнімдерді жергілікті нарықтарға бейімдеуін және адаптациялауын талап етеді.

Қорытынды.

Тамақ өнеркәсібінің алдында салауатты тағамға өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру қажеттілігі ғана емес, сонымен қатар сапа стандарттары мен экологиялық жауапкершілікті сақтау мәселелері де тұр. Бұл мәселенің шешімі тұтынушылардың сұраныстарына да, сау тамақ өнімдерін өндіруге де икемді жауап беретін инновацияларды енгізуден көрінеді. Бұл тәсілді жүзеге асыру үшін инвестициялық әлеуетті кеңейтіп, пайдалану орынды сияқты. Отандық кәсіпкерлер, шетелдік бизнес-періштелер мен меценаттар инвестор ретінде белсенді түрде қатысуы керек. Бұл тәсіл тамақ өнеркәсібінің қажетті құрылымын қалыптастыруға және оны сапалы мазмұнмен толтыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире 2023. [Электронный ресурс] URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/be35a22f-4a44-448d-a8e5-73f9d69b976a/content/state->

food-security-and-nutrition-2023/cost-affordability-healthy-diet.html.

2. Здоровое питание. Всемирная организация здравоохранения. 2020. [По состоянию на 10 мая 2023 года]. [Электронный ресурс] URL: www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet.

3. Улучшение питания в Казахстане: ключ к достижению целей в области устойчивого развития. [Электронный ресурс] URL: <https://hls.kz/uploads/misc/presentations/WHO%20Nutrition%20Kazakhstan%20RU.pdf>.

4. Что такое неправильное питание? Вопросы и ответы. Всемирная организация здравоохранения. 2016. [Электронный ресурс] URL: <https://www.who.int/features/qa/malnutrition/ru/>

5. Global Nutrition Report (2018). URL: Country Profile: Kazakhstan [Электронный ресурс] <https://globalnutritionreport.org/nutrition-profiles/asia/central-asia/Kazakhstan/>.

References:

1. Polozheniye del v oblasti prodovol'stvennoy bezopasnosti i pitaniya v mire 2023. [Elektronnyy resurs] URL:

<https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/be35a22f-4a44-448d-a8e5-73f9d69b976a/content/state-food-security-and-nutrition-2023/cost-affordability-healthy-diet.html>.

2. Zdorovoye pitaniye. Vsemirnaya organizatsiya zdavookhraneniya. 2020. [Po sostoyaniyu na 10 maya 2023 goda]. [Elektronnyy resurs] URL: www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet.

3. Uluchsheniye pitaniye v Kazakhstane: klyuch k dostizheniyu tseley v oblasti ustoychivogo razvitiya. [Elektronnyy resurs] URL: <https://hls.kz/uploads/misc/presentations/WHO%20Nutrition%20Kazakhstan%20RU.pdf>.

4. Chto takoye nepravil'noye pitaniye? Voprosy i otvety. Vsemirnaya organizatsiya zdavookhraneniya. 2016. [Elektronnyy resurs] URL: <https://www.who.int/features/qa/malnutrition/ru/>.

5. Global Nutrition Report (2018). URL: Country Profile: Kazakhstan [Elektronnyy resurs] <https://globalnutritionreport.org/nutrition-profiles/asia/central-asia/Kazakhstan/>.

УДК 339.562.4

DOI: 10.52445/BKEU.2024.87.52.002

Айгуль НЫЙКАНБАЕВА, аға оқытушысы Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, ai gul.n.i@mail.ru

Инкар ҚҰТЖАН, экономика ғылымдарының магистрі, оқытушысы, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, Inkar.kutzhan@mail.ru

АУДИТ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ӘЛЕУЕТІН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Мақалада аудит және бухгалтерлік есеп салаларында машиналық оқыту алгоритмдерін біріктіруге баса назар аударылып, осы технологиялардың артықшылықтары мен кемшіліктерін терең талдаудың маңыздылығы атап өтілген. Зерттеу барысында интеллектуалды жүйелер жұмысының негізгі принциптері, олардың практикалық қолданылуы, сонымен қатар машиналық оқыту әдістерін енгізуге байланысты проблемалар мен тәуекелдер ашылады. Негізгі аспектілердің бірі бухгалтерлік есеп пен аудитте нейрондық желілердің тиімділігіне әсер етуі мүмкін аймақтық ерекшеліктерді ескеру қажеттілігі болып табылады. Бұл нақты шектеулерді анықтауға және жергілікті жағдайларға байланысты машиналық оқытуды пайдалану тәсілдерін бейімдеуге мүмкіндік береді.

Жүргізілген талдау нәтижесінде жасанды интеллектті тиімді қолдану әдістемесін әзірлеу үшін жиналған мәліметтер ашатын үлкен әлеует туралы қорытынды жасалады. Бұл аудиторлық және бухгалтерлік операциялардың сапасы мен жылдамдығын едәуір жақсартып алады, сонымен қатар қателіктер мен алаяқтыққа байланысты тәуекелдерді азайтады. Осылайша, мақалада максималды тиімділікке қол жеткізу үшін осы саладағы қосымша зерттеулер мен әзірлемелердің қажеттілігіне назар аударып, қаржылық салаға машиналық оқыту технологияларын енгізудің кешенді тәсілінің маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект; аудит; бухгалтерлік есеп; технологиялық интеграция; процестерді оңтайландыру.

Айгуль НЫЙКАНБАЕВА, старший преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, ai gul.n.i@mail.ru

Инкар КУТЖАН, магистр экономических наук, преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, Inkar.kutzhan@mail.ru

ИЗУЧЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АУДИТЕ И БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ

Аннотация. В статье делается упор на интеграцию алгоритмов машинного обучения в области аудита и бухгалтерского учета подчеркивается важность глубокого анализа преимуществ и недостатков технологий машинного обучения. В ходе исследования рассматриваются основные принципы работы интеллектуальных систем, их практическое применение, а также выявляются проблемы и риски, связанные с внедрением методов машинного обучения. Одним из ключевых аспектов является необходимость учета региональных особенностей, которые могут существенно повлиять на эффективность применения нейронных сетей в

бухгалтерском учете и аудите. Это позволяет выявить конкретные ограничения и адаптировать подходы к использованию машинного обучения с учетом местных условий и реалий.

Результаты проведенного анализа показывают значительный потенциал собранных данных для разработки методологии эффективного применения искусственного интеллекта в данных областях, что открывает новые возможности для оптимизации процессов и повышения точности работы в сфере аудита и бухгалтерского учета. Это может значительно улучшить качество и скорость аудиторских и бухгалтерских операций, а также снизить риски, связанные с ошибками и мошенничеством. Подчеркивается важность комплексного подхода к внедрению технологий машинного обучения в финансовую отрасль с акцентом на необходимость дополнительных исследований и разработок в этой области для достижения максимальной эффективности.

Ключевые слова: искусственный интеллект, аудит, бухгалтерский учет, технологическая интеграция, оптимизация процессов.

Aigul NYIKANBAYEVA, Senior lecturer, Karaganda University of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, aigul_n.i@mail.ru

Inkar KUTZHAN, Master of Economics, lecturer, Karaganda University of Kazpotrebooyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, Inkar_kutzhan@mail.ru

EXPLORING THE POTENTIAL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN AUDITING AND ACCOUNTING

Annotation. The article focuses on the integration of machine learning algorithms in the field of auditing and accounting, and emphasizes the importance of in-depth analysis of the advantages and disadvantages of these technologies. The research reveals the basic principles of intelligent systems, their practical application, as well as the problems and risks associated with the introduction of machine learning methods. One of the key aspects is the need to take into account regional peculiarities that can affect the effectiveness of neural networks in accounting and auditing. This allows you to identify specific limitations and adapt approaches to the use of machine learning depending on local conditions.

As a result of the analysis, a conclusion is drawn about the great potential that the collected data reveal for the development of a methodology for the effective use of artificial intelligence. This can significantly improve the quality and speed of audit and accounting operations, as well as reduce the risks associated with errors and fraud. Thus, the article emphasizes the importance of an integrated approach to the implementation of machine learning technologies in the financial industry, with an emphasis on the need for additional research and development in this area to achieve maximum efficiency.

Keywords: artificial intelligence; audit; Accounting; technological integration; process optimization.

Кіріспе.

Іскерлік ортадағы динамикалық өзгерістермен сипатталатын нарықтық қайта құрулар жағдайында ғылыми орта өкілдері бухгалтерлік есеп пен аудит саласында жасанды интеллект (AI) технологияларын қолдануға баса назар аударады. Бұл назар AI басқару процестерінің тиімділігі мен дәлдігін оңтайландыруға, сондай-ақ еңбек шығындарын ұтымды етуге ықпал ететіндігіне байланысты. Дегенмен, машиналық оқыту әдістерін пайдалануды арттыру терең талдау мен мазмұнды көзқарасты қажет ететін ықтимал тәуекелдер мен қиындықтармен тығыз байланысты.

Атап айтқанда, шамадан тыс автоматтандыру бағдарламалық жасақтама жүйелері істен шыққан жағдайда жүйенің осалдықтарын тудыруы мүмкін, бұл талқылаудың маңызды аспектісі болып табылады. Сонымен қатар, процестерді цифрландыру деректерді қорғау және клиенттік ақпараттың құпиялылығы үшін қауіптерді арттыра отырып, кибершабуылдар қауіпін айтарлықтай арттырады. Бұл факторлар қаржылық процестерге жасанды интеллектті

енгізудің кешенді тәсілінің қажеттілігін көрсетеді [1].

Материалдар мен тәсілдер.

Мақалада тақырыпты жан-жақты талдау үшін әртүрлі материалдар мен зерттеу әдістері қолданылды. Авторлар 2020-2024 жылдар аралығындағы ғылыми жұмыстар мен басылымдарды қамтитын кең әдеби шолу жүргізді, бұл Бухгалтерлік есеп пен аудит саласында жасанды интеллектті енгізудің қазіргі тәсілдері мен мәселелерін терең зерттеуге мүмкіндік берді. Машиналық оқытудың қолданылуын және оның осы салалардағы тиімділігін, соның ішінде байланысты тәуекелдер мен қиындықтарды талдауды салыстыру және бағалау үшін аналитикалық тәсіл қолданылды. Зерттеудің эмпирикалық базасы әртүрлі кәсіпорындар мен ұйымдарда жасанды интеллект технологияларын интеграциялау және пайдалану процестері туралы ақпаратты жүйелі талдауды қамтыды. Авторлар жобалар, Жарияланымдар және диссертациялар сияқты сандық деректерді жинады және талдады, бұл Бухгалтерлік есеп пен аудиттегі жасанды интеллекттің маңыздылығы мен перспективаларын көрсетуге мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Соңғы 5-10 жылда жасанды интеллект біздің өміріміздің маңызды құрамдас бөлігіне айналды, және оның әр түрлі салаларға әсері артып келеді. Зерттеулер көрсеткендей, бухгалтерлік есеп және аудит салаларында автоматтандыруды қолдану процестердің тиімділігі мен дәлдігін едәуір арттыруға, сондай-ақ ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға септігін тигізеді. Бухгалтерлік есеп саласында жасанды интеллекттің негізгі бағыттарының бірі – деректерді жинау, қаржылық операцияларды өңдеу және қаржылық есептілікті дайындау сияқты күнделікті жұмыстарды автоматтандыру. Бұл күнделікті тапсырмаларды орындауға кететін уақытты қысқартуға және талдау мен жоспарлауға назар аударуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жалпы өнімділікті арттыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, зерттеулер машиналық оқыту жүйелерін кірістер және ақша қаражаттарының қозғалысы секілді қаржылық көрсеткіштерді тиімді қолдануы мүмкін. Мұндай әдістер компанияларға негізделген және стратегиялық шешімдер қабылдауда көмектеседі. Аудит саласында да машиналық оқыту маңызды рөл атқарады. Процестерді автоматтандыру аудиттің тиімділігін арттырып қана қоймай, сонымен қатар қателіктердің ықтималдылығын төмендетеді. Ақпараттың үлкен көлемін талдау арқылы жасанды интеллект қаржылық есептіліктегі ауытқулар мен сәйкессіздіктерді анықтай алады, бұл қаржылық операциялардың сенімділігі мен ашықтығын қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Осылайша, жасанды интеллект технологияларын бухгалтерлік есеп пен аудитке интеграциялау процестердің тиімділігі мен дәлдігін арттыру үшін жаңа көкжиектерді ашады, дегенмен байланысты тәуекелдер мен қиындықтарды басқаруға мұқият қарауды талап етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты – бухгалтерлік есеппен аудиторлық салада жасанды интеллектті пайдаланудың инновациялық жаңа, тын әдістерін талдау. Осы мақсатқсатымызға жету жолында келесідей мақсаттарды көздедік:

1. Жасанды интеллект тұжырымын енгізу және оларды ұштастыру оның бухгалтерлік есеп пен аудитте қолданылуын қарастыру.

2. Бухгалтерлік есеп пен аудитте машиналық оқытуды қолданудағы мәселелер мен тәуекелдерді зерттеу

3. Бухгалтерлік есеп пен аудитте жасанды интеллектті пайдаланудың негізгі артықшылықтарын анықтау

4. Бухгалтерлік есеп пен аудит саласында нейрондық желілерді қолданудағы этикалық және әлеуметтік тұстарын зерттеу.

Қазіргі зерттеулерді кешенді талдау нәтижелері бухгалтерлік қызметте орын алатын дәстүрлі операцияларды автоматтандырудың ғылыми-әдістемелік негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде есеп беру құрылымдарын оңтайландыруға ықпал етеді. Аудиторлық қызметте жасанды интеллект алгоритмдерін енгізу қаржылық есептілікті талдау уақытын едәуір қысқартуға, адами факторлардан туындайтын қателіктер мен тәуекелдерді азайтуға, сондай-ақ мәліметтерді өңдеу тиімділігін арттыруға теориялық және практикалық негіз жасайды [2].

Зерттеу мақсаты мен міндеттеріне қол жеткізу мақсатында аналитикалық әдіс қолданылды: тақырыпқа қатысты заманауи ғылыми еңбектер мен басылымдарға шолу жасалды, сонымен қатар бухгалтерлік есеп пен аудит салаларында жасанды интеллектті қолданудың салыстырмалы талдауы жүргізілді.

Зерттеудің алғашқы кезеңінде 2020-2024 жылдар аралығында жарияланған мақалалар, жинақтар және басқа да ғылыми әдебиеттерді қамтитын әртүрлі дереккөздерден алынған мәліметтер мен ақпараттар пайдаланылды. Зерттеу шеңберінде жасанды интеллект, бухгалтерлік есеп және аудит ұғымдары жан-жақты қарастырылды. Сонымен қатар, нейрондық желілермен жұмыс барысында туындауы ықтимал проблемалар мен тәуекелдерге егжей-тегжейлі талдау жасалды, машиналық оқыту технологияларын енгізудің этикалық мәселелері қозғалды [3].

Осы зерттеу шеңберінде әр түрлі кәсіпорындар мен ұйымдар деңгейіндегі бухгалтерлік есеп және аудиторлық іс-шаралар аясында жасанды интеллект технологияларын интеграциялау және пайдалану процестерін қамтитын ақпараттық базаны жүйелі түрде талдауға әрекет жасалды. Зерттеудің эмпирикалық негізі сандық деректермен ұсынылып, жасанды интеллект алгоритмдерін бухгалтерлік есеп пен аудиторлық қызметте қолдану мәселелеріне қатысты ғылыми жобалар, жарияланымдар мен диссертациялар саны арқылы сипатталады.

Аналитикалық шолу барысында Forbes басылымында жарияланған материалдарға ерекше назар аударылды, онда аудиторлық тексерулерге жұмсалатын уақытты барынша қысқартуға бағытталған роботтандырылған процестерді автоматтандыру (RPA) технологиясының енгізілу нәтижелері көрсетілген. Forbes деректеріне сәйкес, бұл әдіс

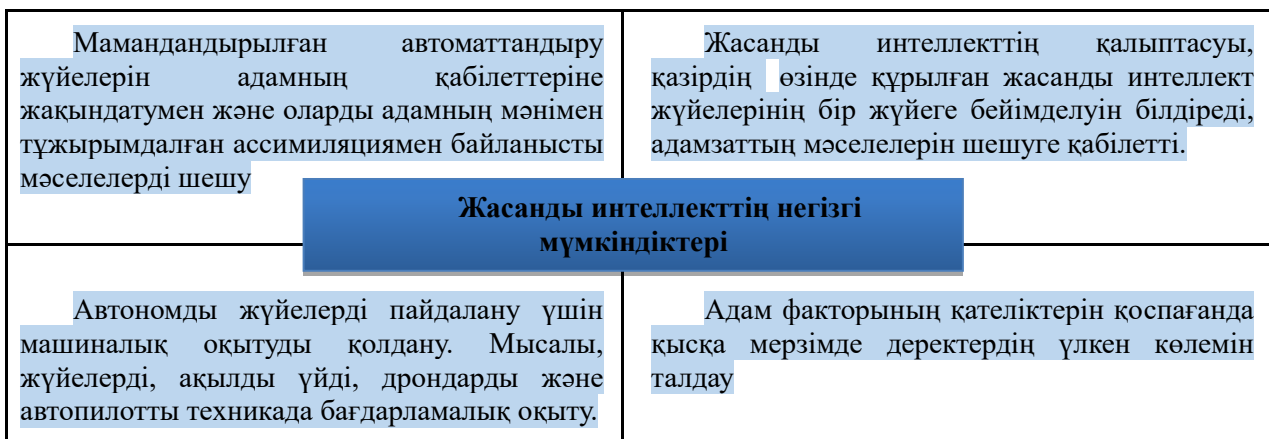
қазіргі заманғы көптеген корпорацияларда кеңінен қолданылып отыр.

Deloitte Touche Tohmatsu Limited ұйымы өз есептерінде көптеген клиенттердің деректерді жергілікті сақтау жүйесінен бұлттық қызметтерге белсенді түрде көшіп жатқанын хабарлады. Көптеген компаниялар басқалардан артықшылығы мен ыңғайлылығына байланысты деректерді сақтаудың ұқсас әдісіне көшуге мәжбүр.

CPA сәйкес Journal корпорациялар бухгалтерлік есеп пен аудитте RPA әдісін қолданған кезде, жұмысшылар есептер мен

келісімшарттарды қарау уақытын бірнеше айға емес, бірнеше аптаға дейін қысқарта алады [4].

Жасанды интеллект ғылымның ең дамып келе жатқан саласы болып табылады. Жасанды интеллект әдетте адамдардың құқығы болып саналатын шығармашылық тапсырмаларды жүзеге асыру үшін интеллектуалдық жүйелердің қасиетін білдіреді. Жасанды интеллекттің негізгі міндеті - адамға тән есептерді цифрлық түрде шешуге кепілдік беретін тұжырымдамаларды немесе алгоритмдерді әзірлеу (1-сурет).

1 сурет - жасанды интеллекттің негізгі мүмкіндіктері
Жазбаны авторлар құрастырған.

Жасанды интеллектті дамыту шеңберінде оның негізгі функционалдық міндеттеріне ерекше көңіл бөлу қажет, атап айтқанда: білімді жинақтау, оны нақты мәселелерді шешуге бейімдеу, сондай ақ алдыңғы тәжірибе негізінде жаңа білім алуға мүмкіндік беру. Жасанды интеллект ғылыми зерттеу объектісі ретінде танымдық қабілеттердің әртүрлі деңгейлерін бейнелейтін санаттарға бөлінеді, олардың әрқайсысы интеллекттің түрлі аспектілерін көрсетеді:

1. Шектелген жасанды интеллект жоғары мамандандырылған контексттерде жоғары тиімділікті көрсете отырып, белгілі бір білім саласындағы тапсырмаларды орындауға мамандандырылған жүйелерді білдіреді.

2. Жасанды жалпы интеллект адамның ақыл-ойымен салыстыруға болатын қабілеттерімен сипатталады, адамның ойлау деңгейінде көптеген міндеттерді шешуге мүмкіндігі бар. 3. Аса зерделі жасанды интеллект – интеллектуалдық қабілеттері адам миынан айтарлықтай асып түсетін жүйелерді дамытуды көздейтін перспективалы сала.

Жасанды интеллектті санаттарға бөлу оның әлеуеті мен шектеулерін тереңірек түсінуге

жол ашады, бұл осы саланы дамыту және реттеу стратегияларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бухгалтерлік есеп саласындағы шешімдер барған сайын серпінді дамуда, соның ішінде: 1. Optical Character Recognition (OCR) технологиясы – бұл таңбалардың оптикалық танылуы арқылы сканерленген қағаз құжаттар мен PDF файлдарындағы ақпаратты машина оқи алатын форматқа түрлендіруді қамтамасыз ететін процесс.

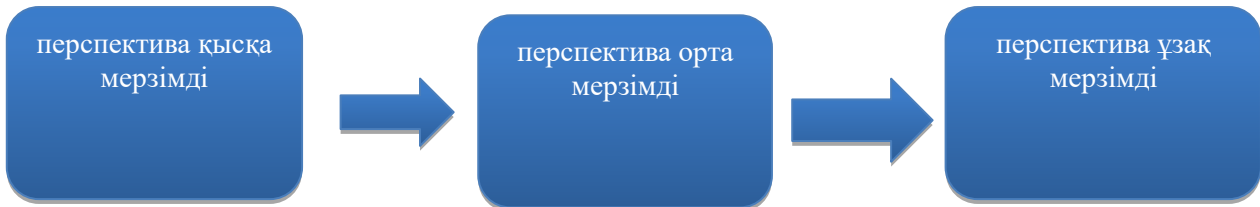
2. ML (Machine Learning) – жасанды интеллект әдістерінің класы, оның сипаттамалық белгісі мәселені тікелей шешу емес, көптеген ұқсас мәселелердің шешімдерін қолдану арқылы оқыту болып табылады. Көптеген күрделі бухгалтерлік міндеттерді, мысалы, компанияның қызметі туралы мәліметтердің толық және сенімді жиынтығын құру, жасанды интеллект әлі күнге дейін шеше алмай келеді. Қажетті нәтижеге жету үшін сіз оны кәсіби пікір айтуға және компания мен сыртқы орта туралы тиісті мәліметтер жиынтығына ие болуға үйретуіңіз керек.

Машиналық оқытуда жиі кездесетін мәселе - бұл қабілетсіздік Млмодельдер оқыту кезінде мысалдарда келтірілген мысалдардың

көбірек санымен дұрыс жұмыс істеу. Мысалы, теңіз фонында адамның бейнесін тануға үйрету. Толық тестілеу кезінде кез-келген фонда адамды анықтау қажет.

Нейрондық желілердің адам еңбегінен айтарлықтай артықшылықтары болса да, цифрлық есеп жүйесінің қазіргі даму кезеңінде

адам ресурстарын машиналық агенттермен толықтай алмастыру мүмкін де, мақсатқа сай да емес. Сондықтан жасанды интеллект технологияларын аудиторлық қызметке интеграциялау барысында кезең-кезеңмен енгізу тәсілін ұстану орынды болып табылады (2-сурет).

2 сурет - Бухгалтерлік есеп пен аудитке жасанды интеллектті енгізу кезеңдері

1. Бастапқы кезеңде нейрондық желілер көмекші рөлін атқарады, адамның негізгі функцияларын толықтырады, бірақ алмастырмайды.

2. Аралық кезеңде жасанды интеллект қызметкердің тұрақты серіктесіне айналады, оның өнімділігі мен тиімділігін арттырады.

3. Соңғы кезеңде адам еңбегін интеллектуалды жүйелермен толық алмастыру әлеуеті талқыланады, бұл процесс еңбек нарығы мен жалпы экономикалық салаға ықтимал әсерлер мен салдарларды мұқият талдауды талап етеді.

Егер аудитордың міндеттері жасанды интеллектке жүктелсе, қызметкердің алгоритмдерді орындауға кететін уақыты едәуір қысқарады, ал адам тек қорытынды жасауға ғана жауапты болады. Алайда, қазіргі таңда машиналық оқытудың тиімді жұмыс істеуі тек адаммен бірлескен жағдайда ғана мүмкін. Бұл жағдайда адам аудитория жобасының жетекші бөлігі болып, жасанды интеллектпен бірге топтық жұмыс атқарады. Тәуекелдер мен кемшіліктерді ескергенде, бастапқы деректердің сапасы дұрыс болмауы мүмкін екенін назарда ұстау қажет. Сондықтан барлық жұмысты интеллектуалды жүйелердің алгоритмдеріне толықтай сеніп тапсыру дұрыс болмайды. Қорытынды кезеңде адамның деректердің сапасын тексеруі міндетті түрде талап етіледі.

Жасанды интеллект саласындағы жетістіктерге қарамастан, қоғам осы технологиялардың әсерін теңгерімді бағалау қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Өңделетін деректердің қауіпсіздігі мәселелеріне, әсіресе нейрожелілермен және жеке ақпаратты қорғаумен байланысты туындайтын қиындықтарға ерекше назар аудару қажет. Сондай-ақ бухгалтерлік есеп және аудит секторындағы еңбек қатынастарының өзгеруіне машиналық оқытудың әлеуетті әсері мәселесі

маңызды болып табылады [5].

Қорытынды. Сондықтан, жасанды интеллектті зерттеу және оны күнделікті іс-әрекетке интеграциялау міндеті тек мемлекетке ғана емес, сонымен қатар экономикалық қатынастардың басқа субъектілеріне де жүктелетінін мойындау қажет. Бұл мәселенің тиісті деңгейде назарға алынбауы және заңнамаға енгізілген өзгерістердің жеткіліксіз жүзеге асырылуы қоғамда жасанды интеллекттің әлеуетін толық көлемде пайдалануына кедергі келтіруі мүмкін. Осыған байланысты этикалық мәселелерді шешу сұрақтар алады технологиялардың әлеуметтік және экономикалық ортаға үйлесімді интеграциясы үшін маңызды мән.

Дегенмен, нейрондық желілер әлі де қарастырылып отырған салаларда адамды толықтай алмастыра алмайды. Машиналық оқытудың кез келген әдісімен өңделген деректер ақпараттың бұрмалану қаупінің жоғары болуына байланысты қызметкердің мұқият тексеруін талап етеді. Бұл интеллектуалды жүйелерді оқыту кезінде нақты мысалдардың қолданылуымен және олардың шегінен шыққан жағдайда нейрондық желінің қажетті нәтижені бере алмауымен байланысты.

Кәсіпорындар тарапынан қомақты инвестициялардың ықтималдығы да ескерусіз қалмауы тиіс. Машиналық оқыту саласындағы тиімді жұмыс жоғары білікті мамандарды қажет етеді және қымбат жабдықтарды пайдалануды талап етеді, ал технологияны толық енгізу ұзақ уақытты алуы мүмкін.

Жасанды интеллектті кеңінен қолдану аясында соңғы жылдары көптеген мемлекеттердің зияткерлік жүйелерге қатысты заңнамаларына әлі де түзетулер енгізбегені байқалады, бұл белгілі бір кәсіптер өкілдері арасында алаңдаушылық туғызуы мүмкін. Бұл мәселені елемей жасанды интеллект

Әдебиеттер тізімі.

1. Аверкин А. Н. Объяснимый искусственный интеллект как часть искусственного интеллекта третьего по колена // Речевые технологии. 2023. № 1. С. 4-10.
2. Давлатзода Д. А. Совершенствование бухгалтерского учета с целью трансформации переход, а от клас сического аудита в цифровой аудит // Chronos. 2021. № 1 (54). С. 73-77.
3. Левукова В. А. Искусственный интеллект и когнитивные вычисления: руководство по искусственному интеллекту для бизнеса // Российская наука: актуальные исследования и разработки: сборник научных статей XII Всероссийской научно-практической конференции, Самара, 23 сентября 2021 года. Ч. 1. Самара: Самарский государственный экономический университет, 2021. С. 26-29.
4. Медюха Е. В., Ковалева Е. А. Использование искусственного интеллекта в бухгалтерском учете и аудите: новые возможности // Наука и мир. 2023. № 4. С. 96-100.
5. Насунова В. С. Понятие системы внутреннего аудита в организации // Столыпинский

References.

1. Averkin A. N. Ob'yasnimyj iskusstvennyj intellekt kak chast' iskusstvennogo intellekta tret'ego po koleniya // Rechevye tekhnologii. 2023. № 1. S. 4-10.
2. Davlatzoda D. A. Sovershenstvovanie buhgalterskogo ucheta s cel'yu transformacii perekhod, a ot klas sического аудита v cifrovoj audit // Chronos. 2021. № 1 (54). С. 73-77.
3. Levukova V. A. Iskusstvennyj intellekt i kognitivnye vychisleniya: rukovodstvo po iskusstvennomu in tellektu dlya biznesa // Rossijskaya nauka: aktual'nye issledovaniya i razrabotki: sbornik nauchnyh statej XII Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii, Samara, 23 sentyabrya 2021 goda. CH. 1. Samara: Samarskij gosudarstvennyj ekonomicheskij universitet, 2021. S. 26-29.
4. Medyuha E. V., Kovaleva E. A. Ispol'zovanie iskusstvennogo intellekta v buhgalterskom uchete i audite: novye vozmozhnosti // Nauka i mir. 2023. № 4. S. 96-100.
5. Nasunova V. S. Ponyatie sistemy vnutrennego audita v organizacii // Stolypinskij vestnik. 2023. № 11. С. 102-113.

УДК 351(574)

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.30.74.003

Бағдат СПАНОВА, PhD, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая. 9 көшесі, b.spanova28@keu.kz

Елена БЕЛКИНА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Кубань мемлекеттік аграрлық университеті, 350044, Ресей Федерациясы, Краснодар қ., Калинина көшесі, 13

Сәнім СӘРСЕМБИ, магистр, оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық. 9 көшесі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ҚАЗІРГІ ТӘЖІРИБЕДЕ ЖАҢҒЫРТУ

Аңдатпа. Мақала демократияландыру, орталықсыздандыру, басқару мен билік нысандары арасындағы функцияларды ажырату негізінде Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру мәселелеріне арналған. Мемлекеттік басқаруды жаңғыртудың қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мәселелері мемлекеттік басқарудың қазіргі тәжірибесінде ерекше маңызға ие. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік басқару үдерісіне әртүрлі әдістер жаңартылып, енгізілуде. Мемлекеттік басқарудың тиімділігіне талдау жүргізілді, цифрландыру мемлекеттік басқару және цифрлық қоғам саласындағы мемлекеттік басқарудың негізгі бейінді бағыттары ашылды

Түйінді сөздер: мемлекет, билік, демократияландыру, мемлекеттік басқару, мемлекеттік басқарудың тиімділігі, әкімшілік реформа, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесі.

Бағдат СПАНОВА, PhD, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, b.spanova28@keu.kz

Елена БЕЛКИНА, доктор экономических наук, профессор, Кубанский государственный аграрный университет, 350044, Россия, г. Краснодар, ул. Калинина, 13

Сәнім СӘРСЕМБИ, магистр, преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация. Статья посвящена вопросам совершенствования системы государственного управления в Казахстане на основе демократизации, децентрализации, разделения функций управления и власти. На современном этапе модернизации государственного управления особую значимость в современной практике государственного управления приобретают вопросы повышения результативности государственного управления. Происходит актуализация и внедрение в процесс государственного управления многообразных методов повышения эффективности деятельности государственных органов управления. Проведен анализ

эффективности государственного управления, раскрыты основные профилирующие направления государственного управления в сфере цифровизации государственного управления и цифрового общества.

Ключевые слова: государство, власть, демократизация, государственное управление, эффективность государственного управления, административная реформа, система оценки эффективности деятельности госорганов.

Bagdat SPANOVA, PhD, доцент, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, b.spanova28@keu.kz

Elena BELKINA, Doctor of Economics, Professor, Kuban State Agrarian University, 350044, Russia, Krasnodar, st. Kalinina, 13

Senim SARSEMBI, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9

MODERNIZATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN MODERN PRACTICE

Annotation. The article is devoted to the issues of improving the public administration system in Kazakhstan based on democratization, decentralization, separation of management functions and power. At the current stage of public administration modernization, issues of increasing the effectiveness of public administration are of particular importance in the modern practice of public administration. There is an update and implementation in the process of public administration of various methods for increasing the efficiency of state governing bodies. An analysis of the effectiveness of public administration is carried out, the main profiling areas of public administration in the field of digitalization of public administration and digital society are revealed.

Keywords: state, government, democratization, public administration, efficiency of public administration, administrative reform, a system for evaluating the effectiveness of government agencies.

Кіріспе.

Мемлекеттік басқару басқарудың барлық түрлерінің ішінде ерекше орын алады, ол тек өзіне ғана тән кейбір қасиеттермен түсіндіріледі.

Басқарудың осы түрімен жүзеге асырылатын мақсаты, ұйымдастырушылық және реттеуші әсерлердің сипатына анықтаушы ықпалды оның субъектісі – мемлекет көрсетеді. Мемлекетті түсіндірудегі барлық айырмашылықтарға және оның көріністерінің әртүрлілігіне қарамастан, барлығы дерлік оған тән қуатты күшті атап өтеді.

Мемлекет қоғамда мемлекеттік билікті шоғырландырады және жүзеге асырады. Билік дегеніміз-адамдар әртүрлі себептермен, ерікті түрде немесе мәжбүрлеу арқылы басқа адамдардың ерік-жігерінің, мақсаттары мен нормаларының үстемдігін мойындайтын, басқалардың талаптарына сәйкес қызмет ететін және әрекет ететін, өз өмірін құратын қатынастар.

Мемлекет әлеуметтік басқарудың субъектісі бола отырып, күрделі және көп қырлы әлеуметтік құбылыс ретінде әлеуметтік мәселелерді басқаруға ұйымдастырушылық талдау жасайды. Мемлекеттік жүйе-бұл әлеуметтік саланың дамуын ашатын басқару аппаратының әсерінен мемлекеттің қызметі нәтижелі әрекет ететін агрегат. Мемлекеттің қоғамда болуының арқасында ғана басқаруда ұтымдылық пен тиімділікке қол жеткізу үшін қажетті келісімділікке, үйлестіруге, бағынуға және берілгендікке қол жеткізуге болады.

Мемлекеттік басқару қызметі кезінде мемлекеттің мәртебесін анықтауда құқықтық

реттеу ерекше мәнге ие болады. Оның негізгі компоненттері: мемлекеттік басқару, субъектілер, әлеуметтік жүйе, басқару принциптері, әдістері, тік және көлденең байланыстар.

Сонымен қатар, шешім қабылдау үдерісінде негізгі назар әкімшілік диспозицияны анықтайтын даусыз мәліметтерге аударылады.

Материалдар мен тәсілдер.

Мақалада мемлекеттік басқарудың тиімділігін талдау үшін әртүрлі әдістер мен материалдар қолданылды. Құқықтық және әкімшілік реформаларды талдауды, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесін бағалауды және мемлекеттік басқару саласындағы цифрландырудың негізгі бағыттарын қарауды қамтитын кешенді зерттеу жүргізілді. Зерттеу барысында тақырып бойынша көптеген жарияланымдардың деректері, сондай-ақ Қазақстандағы мемлекеттік институттарды реформалау тәжірибесінің мысалдары пайдаланылды. Бұл авторларға қазіргі заманғы сын-қатерлер мен өзгерістер жағдайында мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеуінің әртүрлі аспектілерін егжей-тегжейлі зерделеуге және бағалауға мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Әкімшілік-басқару доктринасы ХХ ғасырда құрылды, басқарудың гүлденуі 1885-1920 жылдар аралығында басталады. Әкімшілік-басқару доктринасының дамуына Ф.В. Тейлор, Э. Гилберт және Г.Л. Гант сияқты ғалымдар үлкен үлес қосты.

Классикалық әкімшілік мектептің жақтаушылары көп қырлы басқару жүйесін және

әкімшілік Аппараттың ұйымдастырушылық құрылымын ойлап тапты.

Бұл мектептің негізін қалаушы А. Файол болып табылады. Тәуелсіз ғылымды басқару туралы ғылымды алғаш рет мойындаған Тейлордың әкімшілік мектебі кәсіпқойлардың жоспарлау мен басқаруға қатысуымен мемлекет тек жеңіске жететінін анықтады.

Адамгершілік қарым – қатынас мектебі (1930-1950) - неоклассицизм. Неоклассицизм үшін оңтайлы реттеудің негізгі құрамдас бөлігі ретінде әлеуметтік бірлікті түсіну тән. 1960 жылы тиімді басқаруға бағытталған мемлекеттік шешімдер қабылдау жүйесі ғылыми курстар, қызметті үнемі талдау ретінде қалыптасты. Олардың әрқайсысы міндетті түрде шешім қабылдаудың өзіндік теориясын қамтыды.

Тиісінше, негізгі үдеріс сыртқы жағдайлар мен ел ішіндегі жағдай туралы ақпаратты жинау және талдау үдерісі болып табылады. Сонымен қатар, басқарушылық шешімді дайындауда мәселені іздеу, шешім нұсқаларын анықтау, барлық баламалардың ішіндегі ең қолайлысын таңдау және шешім декларациясы сияқты кезеңдер бар [1, 29-бет].

Мемлекеттің әр түрлі түсіндірмелеріне және оның көріністеріне қарамастан, олардың көпшілігі мемлекетке тән орасан зор билікке баса назар аударады; М.Вебер былай деп жазды: «Мемлекет... бұл құрал ретінде заңды мәжбүрлеуге негізделген адамдардың адамдарға үстемдік ету қатынасы» [2, б. 48]. Мемлекет-бұл адамдардың іс-әрекетінің бағыттарын үстемдік ететін және осы бағыттарды мәжбүрлеу арқылы жүзеге асыруға қабілетті құрылым. Мемлекет «адамдардың бірлескен іс-әрекеттері, өкілдік арқылы жүзеге асырылатын және белгілі бір саладағы қоғамдық іс-әрекеттерді реттейтін іс-әрекеттер нәтижесінде үнемі жаңарып отыратын үстемдік құрылымы» деп түсініледі [3, 41-бет].

Жалпы, елімізде мемлекеттік басқару тиімділігінің сұрақтары мен мәселелері саяси ғылым мен қоғамдық тәжірибенің басты назарында. Мемлекеттік басқару жүйесін бүкіл Қазақстандық қоғамның қоғамдық және өзге де мүдделері мен сұраныстарына бейімдеу, әлсіз қорғалған әлеуметтік топтар мен әрбір адамды қолдау туралы мәселе жиі туындайды. Дамудың қазіргі кезеңінде мемлекеттік басқаруды одан әрі орталықсыздандыру мәселесі тұр. Мемлекеттік басқару жүйесінің демократиялық және саяси реформалары барысында орталықсыздандыру дәрежесі, яғни бірқатар жағдайларға байланысты орталықсыздандырудың оңтайлы деңгейі мен ұтымды нұсқасын таңдау туралы мәселе туындайды. Атқарылған жұмыстың нәтижесінде мемлекеттік басқарудың өзіндік үлгісі біртіндеп

құрылуда, бұл тиімді демократиялық басқаруға көшуді едәуір жеңілдетеді. Бұл ретте басты басымдық-біртұтас мемлекеттің мәртебесі мен тұтастығын сақтау.

Мемлекеттік басқарудың құқықтық нысанына мемлекеттік аппараттың мынадай негізгі бөліктері бекітіледі: субъект, мемлекеттік басқару объектісі, қоғамдық жүйе, мемлекеттік қызметшілер, ақпарат, функциялар, әдістер және басқару стилі, сондай-ақ көлденең және тік байланыс

Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқарудың жұмыс істеп тұрған жүйесін талдауды әртүрлі аспекті тарапынан қарастырған жөн. Қолданыстағы мемлекеттік басқару жүйесін талдау құрылымының өзі билік органдарын, құқықтық базаны, шешім қабылдау үдерісін, сондай-ақ басқару жүйесінің тиімділігінің нәтижелерін қамтитын әртүрлі қырларын егжей-тегжейлі зерттеу болып табылады.

Мемлекеттік басқарудағы мәселелерді сәйкестендіру мемлекет пен оның құрылымдық бөлімшелері өз функцияларын жүзеге асыру кезінде кездесетін негізгі қиындықтарды анықтау, шешу жолдарын табу арқылы жүзеге асырылады.

Мемлекет алдында тұрған көптеген мәселелер бар. Бұл мемлекеттік құрылымдар арасында да, олардан тыс жерлерде де болуы мүмкін. Төменде осындай мәселелердің мысалдары келтірілген:

1. Сыбайлас жемқорлық және тиімсіздік. Сыбайлас жемқорлыққа, парақорлыққа және мемлекеттік институттардың тиімділігінің жеткіліксіздігіне байланысты мәселелер бүгінгі күнге дейін өзекті болып отыр. Мемлекет сыбайлас жемқорлық қызметін жою үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды [4].

2. Бюрократия. Шешім қабылдау үдерісінің кешігуі, шамадан тыс бюрократия және әкімшілік рәсімдерін оңтайландыру қажеттілігі.

3. Біркелкі емес аймақтық даму. Елдің әр түкпіріндегі дамудың әр түрлі деңгейі, бұл әлеуметтік және экономикалық теңгерімсіздікке әкелуі мүмкін.

4. Ресурстарды тиімсіз пайдалану. Қаржылық және адами ресурстарды бөлу мен пайдалануға, сондай-ақ бюджеттік жоспарлауға байланысты мәселелер.

5. Технологиялық артта қалу: үкімет жұмысында заманауи технологияларды жеткіліксіз пайдалану және заманауи технологияларды енгізу қажеттілігі.

6. Персоналды басқарудағы қиындықтар. Мемлекеттік органдардың персоналын оқытуға,

ынталандыруға және тиімді басқаруға байланысты мәселелер.

7. Азаматтардың жеткіліксіз қатысуы. Азаматтар шешім қабылдау үдерісіне және мемлекеттік мекемелер жұмысының тиімділігін бағалау тетіктеріне белсенді қатыспайды.

8. Өзгеретін әлеуметтік-экономикалық орта. Мемлекеттік саясатты тез өзгеретін әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімдеудегі қиындықтар.

Қазіргі әлем көптеген жылдар бойы тұрақсыздық жағдайында, өзгергіштік пен саяси, әлеуметтік және экономикалық дамудың тұрақсыздығында. Тиісінше, қоғамның мемлекеттік басқаруға деген сенімінің, Мемлекеттік басқарудың даму бағытын уақтылы өзгерту қабілетінің маңыздылығы бүгінгі күнге дейін толғандырады. Мемлекеттік деңгейдегі түрлі мәселелерді шешуде қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылы мәселелері бүгінгі күнге дейін өзекті болып қала береді.

Азаматтар мен мемлекеттің әкімшілік бақылауы негізінде қалыптасқан мемлекеттік басқарудың қалыптасқан жүйесі азаматтық қоғамның даму болашағына сәйкес келмейді. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, азаматтар мен олардың әл-ауқаты негізгі бағыт болатын сервистік және «адамға бағытталған» модельді құру қажеттілігі туындайды [5].

Ноклассицизм үшін оңтайлы реттеудің негізгі құрамдас бөлігі ретінде қоғамдық бірлікті түсіну тән. 1960 жылы тиімді басқаруға бағытталған мемлекеттік шешімдер қабылдау жүйесі ғылыми курстар, қызметті үнемі талдау ретінде қалыптасты.

Қазіргі әлем көптеген жылдар бойы тұрақсыздық жағдайында, өзгергіштік пен саяси, әлеуметтік және экономикалық дамудың тұрақсыздығында.

Тиісінше, қоғамның мемлекеттік басқаруға деген сенімінің, Мемлекеттік басқарудың даму бағытын уақтылы өзгерту қабілетінің маңыздылығы бүгінгі күнге дейін толғандырады.

Мемлекеттік деңгейдегі түрлі мәселелерді шешуде қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылы мәселелері барған сайын алаңдатуда.

Алайда, азаматтар мен мемлекеттің байланысын әкімшілік БАҚЫЛАУДА қалыптасқан мемлекеттік реттеу мен басқарудың қалыптасқан жүйесі азаматтық қоғамның даму перспективаларына сәйкес келмейді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, модельді ұйымдастыру қажеттілігі туындайды, ол үшін бірқатар стратегиялық маңызды міндеттерді шешу қажет:

1-міндет. Клиентке бағдарланған ашық мемлекеттік аппарат құру

Мемлекеттік аппараттың осы жаңа моделінде басқарудың заманауи әдістерін жандандыра отырып, азаматтық қоғаммен «белсенді тыңдаудың» негізгі құралдары кеңейтілуде

2-міндет. Стратегиялық және бюджеттік жоспарлауға көзқарастарды жетілдіру және олардың реформаларын іске асыру қажет. Осы үдеріс бойынша жаңа стратегиялық тәсілдерді енгізу және реформалар жүргізу саласында айтарлықтай сапалы өзгерістер жүзеге асырылды. Реформалар жөніндегі Жоғары Кеңес құрылды, ол әлеуметтік-экономикалық және институционалдық реформаларды тиімді іске асырумен айналысатын болады. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары қабылданды, «деректерге негізделген үкімет» тұжырымдамасы іске асырылуда. Мемлекеттің жұмыс істеуі барлық мүдделі тараптардың қатысуымен бастамаларды пысықтауды көздейтін «төменнен жоғарыға» қағидатына негізделуі тиіс.

3-міндет. Мемлекеттік басқарудың жұмыс істеуінің толыққанды және ең жақсы нұсқасын жасау. Мемлекеттік басқарудың қазіргі заманғы тетігі халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыру және қоғамдық игіліктер өндіру мақсатында мемлекеттің функционалдық рөлін ескере отырып, мемлекеттік басқару аппаратының рөлдік функцияларын қайта қарауға бағытталатын болады.

Бұл ретте мынадай үдерістер жетілдірілетінін және автоматтандырылатынын ескеру қажет: нормативтік - құқықтық актілерді қабылдау, Кадрлық ауыстыруларда мемлекеттік шешімдер, бюджетті жоспарлау және енгізу.

4-міндет. Азаматтардың қажеттіліктеріне бағдарланған проактивті мемлекеттік қызметтерге көшу керек. Ол үшін мемлекеттік органдар қызметінің барлық спектрін қамту үшін «мемлекеттік қызмет» ұғымы қайта қаралды. Мемлекеттік аппараттың қызметі Азаматтарға проактивті қызмет көрсетуге бағытталады және олардың қажеттіліктеріне бейімделеді. Мемлекеттік қызметтер цифрлық форматқа көшетін болады. Сондай-ақ, EGOV («смартфондағы мемлекет») мобильді қосымшасы әзірленіп, енгізілуде.

5-міндет. Адами әлеуеттің сапасын және мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін жақсарту қажет. Осы мақсатта мемлекеттік қызметшілерге тиімділік, бейімділік, нәтижелілік және қоғамның сұраныстарына жедел ден қою саласындағы талаптарды

арттыру қажет. Мемлекеттік қызметтің және бүкіл экономиканың кадрлық әлеуетін арттыру үшін ұлттық деңгейде азаматтардың әлеуетін анықтау және дамыту жүйесі енгізілуде. Мемлекеттік қызмет моделін енгізу кезінде мемлекеттік қызметке қажетті құзыреті бар адамдарды тарту үшін меритократия қағидаттарына сүйену керек. Ол үшін біліктілік талаптары қайта қаралады, мемлекеттік қызметшілерді іріктеу және бағалау жүйесі жетілдіріледі. «360 градус» персоналды бағалау әдісін цифрлық режимде енгізу белсенді жүргізілуде, онда қызметкердің этикалық бағасын оның басшылары мен әріптестері жасырын түрде береді.

6-міндет. Тиімді, оңтайлы және ашық квазимемлекеттік секторды қалыптастыру қажет. Квазимемлекеттік секторды реформалау кезінде біз оның елдің стратегиялық міндеттерін іске асырудағы рөлін қайта қарастырамыз. Бүгінгі таңда мемлекеттің экономикаға қатысуын қысқарту, оның ішінде жекешелендіру тетіктерін жақсарту және мемлекет қатысатын ұйымдар қызметінің тізбесін оңтайландыру тәсілдерін қайта қарау жолымен белсенді жұмыс жүргізілуде.

7-міндет. Жергілікті өзін-өзі басқаруды одан әрі жетілдіру қажет. Азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін жергілікті тұрғындармен тығыз қарым-қатынаста шешім қабылдау өте маңызды. Бұл жергілікті атқарушы органдардың жұмысын едәуір жақсартады және мемлекеттің азаматтармен өзара іс-қимыл деңгейін арттырады. Мемлекеттік басқару және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттіктерін бөлу қажет. Мемлекеттік басқару органдары жергілікті өзін-өзі басқарудың шаруашылық қызметіне араласпауға тиіс. Барлық бағдарламаларды іске асыру жергілікті өзін-өзі басқару органдарының бақылауымен жүзеге асырылуы тиіс.

8-міндет. Бизнесті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау қажет. Біз реттеуші қысымды төмендете отырып, сенім, еркіндік және бәсекелестік қағидаттары негізінде мемлекеттік реттеу тетіктерін әзірлейміз. Біз сондай-ақ заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз етеміз.

9-міндет. Мемлекеттік басқарудың заманауи сервистік моделін құру үшін сот және құқық қорғау жүйесін өзгерту қажет. Ол үшін құқық қорғау және сот билігі жүйесін өзгерту, Сыбайлас жемқорлық деңгейін барынша азайту мақсатында Сыбайлас жемқорлыққа қарсы

саясаттың сапасын жақсарту, жетілдіру қажет [5].

Мемлекеттік басқару тиімділігі рейтингтерінің ішінде ең сенімді рейтингтердің бірі Дүниежүзілік банктің рейтингтері болып табылады. Банк әзірлеген «Мемлекеттік басқару тиімділігі» индексі мыналарды сандық түрде бағалайды: мемлекеттік қызмет көрсету сапасын қабылдау, мемлекеттік қызметтің сапасы және оның саяси қысымнан тәуелсіздік дәрежесі, саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру сапасы, үкіметтің мұндай саясатқа адалдығына сену [6].

2022 жылғы деректер бойынша мемлекеттік аппараттың сапалы даму индикаторын зерттеу қорытындысы Worldwide Governance Indicators алты біріктірілген көрсеткішінің ішінен Қазақстан Республикасы көрсеткіштер бойынша рейтингті 4 бірлікке арттырып, 2 бірлікке төмендеткенін көрсетті, атап айтқанда:

- азаматтық құрамдас бөліктің пікірін болжау және мемлекеттік қызметшілердің халық алдындағы есептілігі (көрсеткіш азаматтардың сайлауға қызығушылық деңгейін, сондай-ақ адамдардың өз пікірін білдіру дәрежесін көрсетеді)- 19,81 перцентиль (0,97 перцентильге жақсарту);

- әлемдік аренадағы саяси тұрақтылық және азаматтық қоғамға қатысты зорлық-зомбылықтың болмауы (үкімет қызметінің ықтимал тұрақсыздық деңгейі)- 32,55 перцентиль (5,66 перцентильге нашарлау);

- мемлекеттік органның құзыреті (мемлекеттік қызметтердің сенімділігін, сапасын және мемлекеттік қызметшілер қызметінің тиімділігін есептейді)- 58,49 перцентиль (3,25 перцентильге жақсарту);

- заңнаманың сапасы (Үкіметтің негізделген саясат пен НҚА әзірлеу және енгізу қабілетін бағалайды) - 52,83 перцентиль (2,88 перцентильге нашарлау);

- заңның үстемдігі (қоғамдағы қолданыстағы нормаларға әр түрлі субъектілердің сенім дәрежесін және олардың осы нормаларды сақтауға дайындығын бағалайды) - 35,85 перцентиль (2,52 перцентильге жақсарту);

- сыбайлас жемқорлықты бақылау (мемлекеттік билікті пайдакүнемдік мақсатта пайдалану тәжірибесінің таралуын бағалайды) - 48,58 перцентиль (1,44 перцентильге жақсарту) [7].

1-кесте - Мемлекеттік басқару сапасының индикаторлары бойынша Қазақстанның нәтижелері

Мемлекеттік басқару сапасының индикаторлары	WGI 2020	WGI 2021	WGI 2022	WGI 2023
Азаматтық құрамдас бөліктің пікірін болжау және мемлекеттік қызметшілердің халық алдындағы есептілігі	14,9	15,94	18,84	19,81
Әлемдік аренадағы саяси тұрақтылық және азаматтық қоғамға қатысты зорлық-зомбылықтың болмауы	41,51	38,21	38,21	32,55
Мемлекеттік басқарудың тиімділігі	54,76	55,71	55,24	58,49
Заңнаманың сапасы	60,48	56,67	55,71	52,83
Заңның үстемдігі	32,86	36,19	33,33	35,85
Сыбайлас жемқорлықты бақылау	45,24	40,95	47,14	48,58
Ескерту – Дүниежүзілік Банктің деректері негізінде құрастырылған [8].				

WGI бағалауларының нәтижелері 6 индикатордың ішінде мемлекеттік басқарудың тиімділігі бойынша ағымдағы жылы ең жақсы нәтиже байқалатынын көрсетеді.

Екінші жыл қатарынан «Сыбайлас жемқорлықты бақылау» индикаторы бойынша мәндердің 40,95 - тен 48,58 перцентильге дейін өсуі байқалады.

Сонымен қатар, кемшіліктер азаматтық құрамдас бөліктің пікірін бағалауда және мемлекеттік қызметшілердің халық алдындағы есептілігінде байқалады.

Сондай-ақ, 6 жиынтық көрсеткіштің 3 көрсеткіші елдің жалпыұлттық басымдықтарының көрсеткіштері болып табылатынын атап өткен жөн:

- Мемлекеттік басқару тиімділігінің индексі (2022 жылға жоспарлы мәні-62-65 перцентиль);

- Халықтың пікірін есепке алу индексі және мемлекеттік органдардың есептілігі (2022 жылға арналған жоспарлы мәні - 27,5 перцентиль);

- Саяси тұрақтылық және зорлық-зомбылықтың/терроризмнің жоқтығы индексі (2022 жылға жоспарлы мәні – 48 перцентиль).

Осылайша, 2022 жылдың қорытындысы бойынша осы көрсеткіштердің жоспарлы мәндеріне қол жеткізілген жоқ.

Сонымен қатар, WTA ағымдағы рейтингін қалыптастыру кезінде алдыңғы жылдардың мәндері қайта есептелгенін, олар қазір стратегиялық көрсеткіштер картасының негізгі мәндеріне сәйкес келмейтінін атап өтеміз.

Мемлекеттік құрылыс, қоғамның негізгі элеуметтік институттарын нығайту алдағы онжылдықтағы маңызды саяси міндеттердің бірі болып табылады. Күшті мемлекет дегеніміз-заңдардың тұрақты орындалуы, қоғамның әрбір мүшесіне өзін лайықты және сенімді азамат ретінде сезінуге мүмкіндік беретін сапалы мемлекеттік қызметтер көрсету. Күшті қоғам

құру және оның белсенді мүшелерін тәрбиелеу күшті мемлекеттің тепе-теңдігін құру тұрғысынан қажет [9, б. 124].

Мемлекеттік аппаратты жаңарту Мемлекеттік басқарудың жетілдірілген қолданыстағы жүйесіне алып келуі және мемлекеттік органдардың қызметін реттеудің ақылға қонымды және толыққанды құрамдас бөлігін құрауы тиіс. Бұл тұжырымдаманың қалыптасуы мен дамуы үкіметтің халық алдындағы міндеттемесін көтереді және билікті орталықтандыруды дамыту жүйесін жақсартуы керек.

Бұдан басқа, бұл жұмыс реттелетін салаларда шешімдер қабылдауда және жергілікті жерлерде тиімді іске асыруда мемлекеттік органдардың икемділігін, жеделдігі мен дербестігін күшейтуге мүмкіндік береді

Қазақстанның «Open Government Partnership» халықаралық бастамасына қосылуы мәселесі пысықталуда. Сонымен қатар, «қоғамдық бірлестіктер мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасы әзірленді. «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы» КЕАҚ Халыққа қызмет көрсету орталықтарының базасында барлық қалаларда (86 бірлік) және аудан орталықтарында (174 бірлік) 260 «Нәтиже» орталығы құрылды, оларға мемлекеттік корпорацияның 935 қызметкері қосылды.

ХҚКО базасындағы «Нәтиже» орталықтары өтінішті қабылдағанға дейін жүйенің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, азаматтың мәселесін дереу сол жерде шешуге, өтінішті ресімдеу кезінде кеңес беруге, құзыретті әкімшілік органды дұрыс таңдауға шақырылған өтініш беру арналарының бірі болып табылады.

Жаңа Бюджет кодексін әзірлеу шеңберінде стратегиялық және бюджеттік жоспарлауды байланыстыруды қамтамасыз ету мақсатында

"мемлекеттік жоспарлау жүйесі" деген жеке тарау көзделеді. Мемлекеттік органдардың, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың даму жоспарлары және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің даму жоспарлары немесе іс-шаралары бойынша негіздемелік баптарды енгізу жоспарлануда. Осы үдерісті ретке келтіру мақсатында олар бойынша әзірлеуге, бекітуге, есептілікке, сондай-ақ транспаренттілік пен бағалауға қойылатын талаптар бөлігінде жалпы ережелерді толыққанды регламенттеу жүзеге асырылатын болады.

Мемлекеттік қызметтерді смартфондар арқылы алу мүмкіндігін қамтамасыз ету бойынша жұмыстар жүргізілді. Сонымен, eGov Mobile мобильді қосымшасында мемлекеттік қызметтің 1006 түрін алуға болады. Автокөлікті қайта ресімдеуге өтінімдердің 40% - ы ЕДБ қосымшалары арқылы беріледі. Цифрлық құжаттар тізбесі 20-ға дейін кеңейтілді, ҚР азаматының паспорты және тұруға ықтиярхаты іске асырылды. Сандық құжаттар eGov Mobile және Kaspi, Homebank және Freedom мобильді қосымшаларында қол жетімді. 2022 жылы тағы 3 қызмет проактивті форматқа ауыстырылды (АӘК тағайындау, жерлеуге біржолғы төлем тағайындау және «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен марапатталған немесе бұрын «Батыр ана» атағын алған, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен марапатталған көп балалы аналарға мемлекеттік жәрдемақы тағайындау).

Қорытынды. Осылайша, Қазақстан қоғамдық талаптарға сәйкес келетін және өзекті технологияларды енгізуге негізделген мемлекеттік басқарудың жаңа моделін қалыптастырады. Мемлекеттік басқаруға, Мемлекеттік қызметке және кадр саясатына әртүрлі трансформациялық тәсілдер жоспарланған. Көрсеткіштер мен индикаторлардың үлкен көлемін қамтитын ұлттық бағдарламалар аз ауқымды жобаларға ауыстыруды, инвестициялық жобаларды белгіленген қуатқа уақтылы шығаруды жоспарлап отыр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Добрынин Н. М. Теория и практика государственного управления: учебник для студентов высших учебных заведений / Н.М. Добрынин; Ин-т проблем освоения Севера, Сибирское отд-ние Российской акад. наук, Ин-т государства и права Тюменского гос. ун-та. - Новосибирск: Наука, 2006. - 509 с.

2. Зеркин Д. П., Игнатов В. Г. Основы теории государственного управления. Курс

лекций. - Ростов Н/Д: издательский центр «МарТ», 2000. - 448 с.

3. Уваров В.Н. Теория государственного управления: учеб. пособие. Ч.2. Система государственного управления / В.Н. Уваров. - Алматы: КазГЮА, 2001. - 348 с.

4. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы. - Кіру сілтемесі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>.

5. «Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту» туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. - Кіру сілтемесі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>.

6. «Қазақстан-2023: қазіргі үрдістер мен болашақ бейнесі» атты ұжымдық монографиясы. – Астана: Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, 2023. – 294 б.

7. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі – Қазақстанның WGI бойынша ең үздік нәтижесі. – Кіру сілтемесі: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5967.

8. Дүниежүзілік банк. – Кіру сілтемесі: <https://databank.worldbank.or/>.

9. Аджемоглу Д. Узкий коридор / Дарон Аджемоглу, Джеймс А. Робинсон [перевод с английского языка О.Перфильева]. – М.: АСТ, 2021. – 704 с.

References:

1. Dobrynin N. M. Teoriya i praktika gosudarstvennogo upravleniya: uchebnyk dlya studentov vysshih uchebnyh zavedenij / N.M. Dobrynin; In-t problem osvoeniya Severa, Sibirskoe otd-nie Rossijskoj akad. nauk, In-t gosudarstva i prava Tyumenskogo gos. un-ta. - Novosibirsk: Nauka, 2006. - 509 s.

2. Zerkina D. P., Ignatov V. G. Osnovy teorii gosudarstvennogo upravleniya. Kurs lekcij. - Rostov N/D: izdatel'skij centr «MarT», 2000. - 448 s.

3. Uvarov V.N. Teoriya gosudarstvennogo upravleniya: ucheb. posobie. CH.2. Sistema gosudarstvennogo upravleniya / V.N. Uvarov. - Almaty: KazGYUA, 2001. - 348 s.

4. «Sybajlas zhemkorlykqa qarsy is-kimyl turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2015 zhylygy 18 qarashadagy № 410-V Zanyn. - Kiru siltemesi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>.

5. «Kazakstan Respublikasynda memlekettik basqarudy damytudyn 2030 zhylyga dejingi tuzhyrymdamasyн bekitu» turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinyn 2021 zhylygy 26

акпарағы № 522 ZHarlyғы. - Kiru siltemesi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U210000522>.

6. «Қазақстан-2023: қазіргі үрдистер мен болашақ бејнесі» атты ұзһымдық монографиясы. – Астана: Қазақстан Республикасы Президенті зһанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, 2023. – 294 б.

7. Memlekettik басқарудың тиімділігі – Қазақстанның WGI бойынша ең үздік нәтизһесі. –

Kiru siltemesi: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5967.

8. Dыniezһyzilik bank. – Kiru siltemesi: <https://databank.worldbank.or/>.

9. Adzhemoglu D. Uzkiј koridor / Daron Adzhemoglu, Dzhejms A. Robinson [perevod s anglijskogo yazyka O.Perfil'eva]. – М.: AST, 2021. – 704 s.

УДК 336.02

DOI: 10.52445/BKEU.2024.19.65.004

Назар УЛАКОВ, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, nazar-123@mail.ru

Айгүл КАДЫРОВА, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, aigulkadyrovan@mail.ru

Сайран УЛАКОВ, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, s_ulakov@mail.ru

Зияда БОРБАСОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, borbasova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЗНЕСКЕ САЛЫҚ САЛУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: БОЛАШАҚҚА КӨЗҚАРАС

Аннотация. Мақала ұлттық экономиканы дамытудың қазіргі жағдайындағы шағын және орта бизнес қызметіне салық салу жүйесін зерттеуге арналған. Авторлар салық салудың осы саласын дамыту ерекшеліктерін қарастырды. Салықтың негізгі түрлерінің түсімдері және меншіктің әртүрлі нысандарындағы кәсіпкерлер саны туралы мәліметтер негізінде кешенді талдау жүргізілді. Шағын және орта бизнес субъектілерінің салық салудың арнайы режимдерін қолдануы мен жұмыс істеуіне ерекше назар аударылды, негізгі проблемалар мен проблемаларды шешудің мүмкін жолдары сипатталды, жүргізілген талдау нәтижелері бойынша проблемалар анықталды. Қазақстанда кәсіпкерлерге салық салуды жетілдіру бойынша практикалық ұсынымдар әзірленді.

Түйінді сөздер: салық жүйесі, кәсіпкерлік, шағын және орта бизнес, патент, жеңілдетілген декларация, мобильді қосымшасы, тіркелген шегерім, бөлшек салық.

Назар УЛАКОВ, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, nazar-123@mail.ru

Айгүль КАДЫРОВА, магистр экономических наук, старший преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, aigulkadyrovan@mail.ru

Сайран УЛАКОВ, кандидат экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, s_ulakov@mail.ru

Зияда БОРБАСОВА, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, borbasova@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ: ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию системы налогообложения деятельности малого и среднего бизнеса в современных условиях развития национальной экономики. Авторами были рассмотрены особенности развития данной сферы налогообложения. Проведен комплексный анализ на основе данных о поступлениях основных видов налогов и количества предпринимателей разных форм собственности. Уделено особое внимание функционированию и возможностям применения субъектами малого и среднего бизнеса специальных режимов налогообложения, охарактеризованы основные проблемы и возможные пути решения проблем. По результатам проведенного анализа были выявлены наиболее значимые проблемы. Разработаны практические рекомендации по совершенствованию налогообложения предпринимателей в Казахстане.

Ключевые слова: система налогообложения, предпринимательство, малый и средний бизнес, патент, упрощенная декларация, мобильное приложение, фиксированный вычет, розничный налог.

Nazar ULAKOV, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, nazar-123@mail.ru

Aigul KADYROVA, Master of Economics, Senior Lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, aigulkadyrovan@mail.ru

Sairan ULAKOV, Candidate of Economic Sciences, Professor, Karaganda University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, s.ulakov@mail.ru

Ziyada BORBASOVA, Doctor of Economics, Professor, Karaganda University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, borbasova@mail.ru

PROBLEMS AND PROSPECTS OF BUSINESS TAXATION IN KAZAKHSTAN:

A LOOK INTO THE FUTURE

Abstract. The article is devoted to the study of the system of taxation of small and medium-sized businesses in modern conditions of national economy development. The authors have considered the peculiarities of the development of this sphere of taxation. A comprehensive analysis is carried out on the basis of data on the revenues of the main types of taxes and the number of entrepreneurs of different forms of ownership. The special attention is paid to the functioning and possibilities of application of special taxation regimes by the subjects of small and medium business, the main problems and possible ways of solving the problems are characterised, according to the results of the analysis the problems have been identified and practical recommendations for improving the taxation of entrepreneurs in Kazakhstan have been developed.

Keywords: taxation system, entrepreneurship, small and medium-sized businesses, patent, simplified declaration, mobile application, fixed deduction, retail tax.

Кіріспе. Бүгінгі таңда шағын және орта бизнестің (ШОБ) кез келген ел экономикасы үшін маңызы зор. Орташа алғанда, дамыған елдердің әлемдік тәжірибесіндегі шағын және орта бизнестің ЖІӨ-ге қосқан үлесі шамамен 50-60% құрайды, дамушы елдерде бұл көрсеткіш 20%-ға дейін жетеді. ШОБ секторында дамыған елдердің жұмыс күшінің 60-80%-ы, дамушы елдердің 10-15%-ы жұмыс істейді [1].

Шет елдерде экономиканың дамуына мемлекеттің әсер етуінің тиімді құралдарының бірі шағын және орта бизнесті дамытуды қолдау болып табылады. Ол маңызды заңнамалық базаны әзірлеу және тиімді институционалдық негіздер мен нарықтық институттарды құру ретінде көрініс табады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда кәсіпкерлік бастаманы дамыту үшін орнықты құқықтық және экономикалық жағдайлар жасау арқылы шағын және орта бизнесті, жеке кәсіпкерлікті дамытуды мемлекеттік қолдау мен ынталандырудың жеткілікті тұрақты тетіктері қалыптасқан.

Қазақстанда шағын және орта бизнестің дамуын айқындайтын негізгі құқықтық құжат ҚР 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кәсіпкерлік Кодексі болып табылады. Бұл заң мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлік сектордың өзара қарым-қатынасын нақты айқындағанын атап өту қажет.

Материалдар мен тәсілдер.

Мақалада шағын және орта бизнеске салық салу жүйесін талдауға кешенді тәсіл қолданылды. Жұмыста талдау мен синтезді, жүйелік және институционалдық тәсілдерді, функционалдық-құрылымдық талдауды, салыстырмалы әдісті, сондай-ақ математикалық статистиканы қоса алғанда, ғылыми зерттеудің әртүрлі әдістері қолданылды. Деректердің негізін Қазақстан

Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті мен стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі Агенттіктің Ұлттық статистика бюросының материалдары құрады, бұл ауқымды сандық талдау жүргізуге және теориялық тұжырымдарды өзекті статистикалық ақпаратпен нығайтуға мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Даму жоспарына сәйкес 2030 жылға қарай шағын бизнес саласында жұмыспен қамту 5 млн. адамға дейін өседі. Осы саланы стратегиялық дамыту ЖІӨ-дегі үлесті 2025 жылға қарай 35%-ға дейін және 2030 жылға қарай 40%-ға дейін жеткізуді мақсат етеді. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін елімізде бизнесті жүргізу жағдайларын жақсарту және әкімшілік жүктемені азайту жөніндегі жүйелі шаралары да, сондай-ақ кәсіпкерлік секторды мемлекеттік ынталандырудың тікелей шаралары да іске асырылуда.

Мемлекет шағын және орта бизнестің дамуын ынталандыруда көптеген экономикалық тетіктерді қолданады, дегенмен, олардың ішінде салықтар үлкен маңызға ие. Дамыған елдерде салықтық жоспарлау компаниялардың қаржылық стратегиясының ажырамас бөлігі болып табылады. Салық ставкаларының өсуі немесе заңнаманың салық жеңілдіктерін пайдалануды қатаңдату жағына қарай өзгеруі жағдайында осы факторларды жеткіліксіз есепке алу кез келген кәсіпорынды теріс қаржылық салдарға, ал басқа жағдайларда тіпті банкроттық шегіне әкелуі мүмкін. Салықтық жеңілдіктер мен салық ставкаларын есепке алу мен пайдаланудың басқа тәсілі бизнестің өсуіне, инвестициялық салымдардың өсуіне немесе экспорттық операциялардан ҚҚС пайдаланылса, салық

төлемдерін қайтаруға әкелетін қолайлы фактор ретінде пайдаланылуы мүмкін. Салық стратегиясы кәсіпкерлікті дамыту бағытын жоспарлау және таңдау кезінде басымдық болып табылады. Сондықтан кәсіпкерлер үшін, олардың бизнесінің ауқымына қарамастан, басқарудың маңызды аспектісі оңтайлы салық жүйесін таңдау болып қала бермек. Кәсіпкерлік қызметті жоспарлаудың нәтижелігі салық төлеу механизмі мен ставкаларына тікелей байланысты.

Сондықтан салық саясаты мен мемлекеттік қолдауды қоса алғанда, елдегі ШОБ субъектілерінің экономикалық белсенділігін арттыру мақсатында ШОБ-ті дамыту үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету қазіргі экономикадағы негізгі аспект болып табылады.

Қазақстанның салық заңнамасында шағын және орта бизнес субъектілері үшін арнайы салық режимдері белгіленген. Арнайы салық режимі - бұл салық төлеушілердің жекелеген санаттары үшін белгіленетін және салықтардың жекелеген түрлерін есептеу мен төлеудің, сондай-ақ олар бойынша салық есептілігін ұсынудың оңайлатылған тәртібін қолдануды көздейтін бюджетпен есеп айырысудың ерекше тәртібі.

Арнайы салық режимдерінің жұмыс істеуі салық жүктемесін азайту арқылы оңтайлы жағдайлар жасауға негізделген, бұл болашақта шағын және орта бизнестің тез өсуіне алғышарттар жасайды. Дегенмен, арнайы салық режимдерінің алуан түрлілігіне қарамастан, барлық субъектілер осы режимдерді толық көлемде пайдалануға құқылы емес, өйткені қызмет түрлері бойынша, ұйымдық құрылымы бойынша және салықтарды басқаруды едәуір шектейтін негізгі критерийлер қарастырылған.

ШОБ салық жүктемесін оңтайландыру мақсатында осы режимдерді қолдануда десек те, тәжірибе көрсеткендей, бизнесті кішігірім фрагменттерге бөлу қаупін де туғызуда. Яғни, бұл қызметкерлердің жалақысын "көлеңкеден" шығаруға және бизнесті ірілендіруге ынталандырудың төмендеуіне әсер етуде.

Зерттеу мақсаты: Қазақстандағы шағын және орта бизнеске салық салу әртүрлі көзқарастардағы көптеген зерттеулерге ие, бірақ олардың барлығы осы сектордың елдің экономикалық дамуындағы маңызды ролін атап көрсетеді. Зерттеулер негізінен салық саясатын талдауға және оны салық механизмі арқылы жүзеге асыруға және бизнес ортасы мен экономикалық өсуге әсер етуге бағытталған. Бірқатар зерттеулер салық

жүйесінің инвестицияларды тартудың және бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тиімді құралы ретіндегі маңыздылығын көрсетеді, қазіргі заманғы мәселелердің бірі - жоғары салық ставкалары бар күрделі басқару жүйесі және салықтық ынталандырудың болмауы [2,3,4]. Қазіргі экономикалық шындыққа сәйкес келмейтін және қайта қарауды қажет ететін салықтық жеңілдіктер мәселесі де өзекті болып табылады. Заманауи зерттеулер салық ставкаларын қайта қарауды, салықтық әкімшілендіру процедураларын жеңілдетуді және шағын және орта бизнесті қолдау шараларын күшейтуді ұсынады. Дегенмен, салық жүйесін жеделдетілген цифрландыру маңызды аспект болып қала бермек. Себебі көптеген салық процестерін цифрлық түрге ауыстыру процесі көлеңкелі экономика деңгейінің төмендеуіне және салық жинаудың жақсаруына ықпал етуі мүмкін [5, 6].

Бұл сұрақтың кең зерттеулері шетелдік мерзімді әдебиеттерде және институттардың зерттеулерінде қамтылған. Мысалға, Дүниежүзілік Банктің зерттеулері бизнес-климатты жақсарту үшін ашық және тиімді салықтық әкімшілендіру қажеттілігін атап көрсетеді. Doing Business есебінде салық жүйесінің қарапайымдылығы мен болжамдылығы бизнес шығындарын төмендетіп, оның дамуына ықпал ететіндігі атап өтіледі [7]. Цифрландыру процесі OECD және Еуропалық орталық банктің зерттеулерінде егжей-тегжейлі қарастырылады, олар ашықтықты арттыру және салықтық құқық бұзушылық деңгейін төмендету үшін, әкімшілік шығындарды азайту үшін салықтық әкімшілендіруге цифрлық технологияларды енгізуге баса назар аударады [8].

Бірқатар заманауи шетелдік ғалымдар салық теңсіздігі мен салық төлеуден жалтару мәселелеріне аса көңіл бөледі және ірі корпорациялар мен бай адамдарға тиімді салық салу тұрақты экономикалық өсу мен теңсіздікті азайту үшін қажет деп санайды. Дегенмен, инновациялар мен экономикалық өсуге ықпал ететін шағын және орта бизнес үшін салықтық жеңілдіктер мен ынталандыруларды жетілдіруге басымдық береді [8, 9, 10, 11].

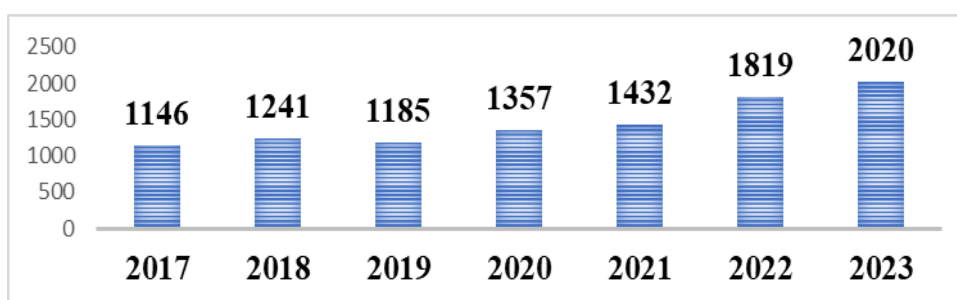
Осылайша, әдебиеттерге шолу Қазақстанның салық жүйесінің тиімділігін арттыру үшін бизнестің заманауи экономикалық сын-қатерлері мен қажеттіліктерін ескеретін кешенді реформалау қажет екенін көрсетеді.

Мақала барысында авторлар талдау және синтез, жүйелік және институционалдық тәсілдер, функционалдық-құрылымдық талдау, салыстырмалы әдіс, математикалық статистика әдістері (сандық талдау, деректерді интерпретациялау және т.б.) сияқты ғылыми танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістерін қолданды. Ақпарат көзі ретінде ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің, ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының есептерінің деректері пайдаланылды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының салық жүйесінің тиімділігін арттыруға және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін

арттыруға ықпал ететін шағын және орта бизнеске салық салу процесін оңтайландыру мәселелерін шешуді іздеуден тұрады.

Соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау: Талдау жүргізілген 2017-2023жж. кезеңінде шағын және орта бизнес субъектілерінің айтарлықтай өсуін байқай аламыз, яғни 2017 жылы 1 146 мың бірліктен 2023 жылы 2 020 мың бірлікке дейін ұлғайған, бұл пандемиядан кейінгі кезеңге және экономиканың осы секторын елеулі мемлекеттік қолдауға байланысты. 2024 жылғы 1 қаңтарға кәсіпорындар саны 2186 мың бірлікті құрады, бұл ретте алдыңғы кезеңмен 11% - ға өсуді көрсетті (Сурет.1).

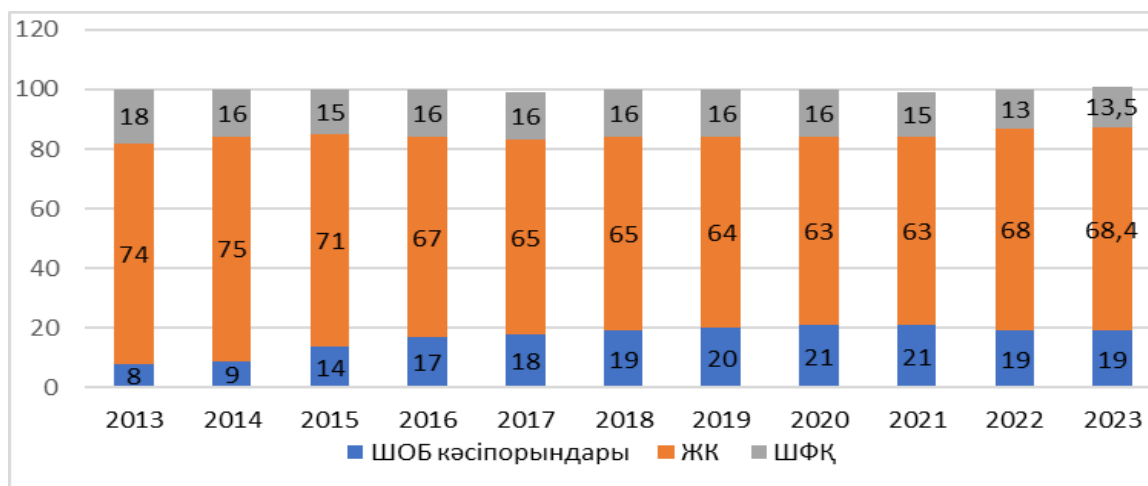

Сурет 1 - 2017-2023 жж. ҚР ШОБ субъектілерінің жалпы саны, мың бірлікпен

Ескерту: Автормен [12] деректері бойынша жасалды

Қазақстандағы шағын және орта бизнес субъектілерінің құрылымын талдау жеке кәсіпкерлер үлесінің абсолютті басымдылығын көрсетті: жеке кәсіпкерлер - 68,4%, заңды

тұлғалар - 18% және шаруа (фермер) қожалықтары - 13,5%, орта кәсіпкерліктің заңды тұлғалары- 0,1% (Сурет 2).

Сурет 2 - Ұйымдық-құқықтық нысандар бөлінісінде ШОБ субъектілерінің құрылымы, пайызбен

Ескерту: Автормен [12] деректері бойынша жасалды

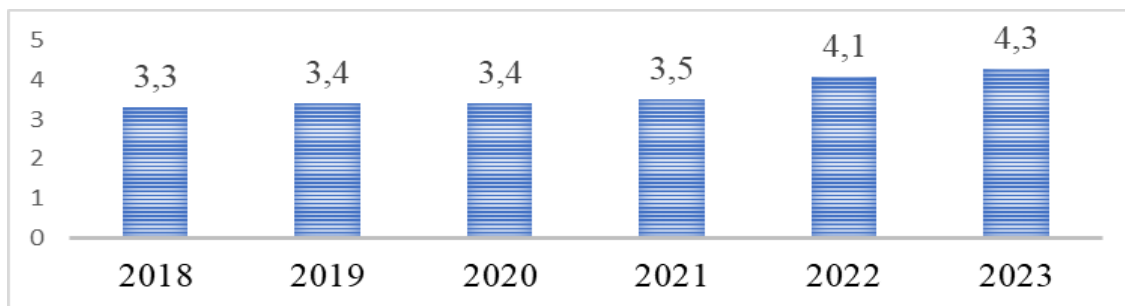
Шағын және орта бизнес субъектілерінің құрылымының өзгеруіне назар аударсақ, онда жеке кәсіпкерлер құрамының өзгеруі 2013-2023 жылдар аралығында 74%-дан 68,4%-ға

дейін азайғанын, бұл ретте заңды тұлғалардың құрамы тиісінше 8%-дан 19%-ға дейін ұлғайғанын байқаймыз, бұл ұлғаю заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеуге өзгеріс

енгізумен байланысты болды. Ал шаруа немесе фермер шаруашылықтарының үлесі осы аралықта 18%-дан 13,5%-ға дейін кеміді. Айта кететін жайт, ауыл шаруашылығы Қазақстанда әлі де жоғары дотациялық сала болып қала беруде.

Жаңа жұмыс орындарын құру мемлекетіміздің маңызды міндеттерінің бірі

болып қала береді, шағын және орта бизнестің үлесі осы процестің маңызды бөлігін құрайды. 2018-2023 жылдар кезеңінде жұмысшылар санының өзгеруін талдау 3,3 млн. адамнан 4,3 млн. адамға дейін көбейгенін көрсетеді. Бұл ретте ШОБ-тың жұмыспен қамту саласына қосқан үлесі жалпы алғанда 45,6% -ды құрады (Сурет 3).

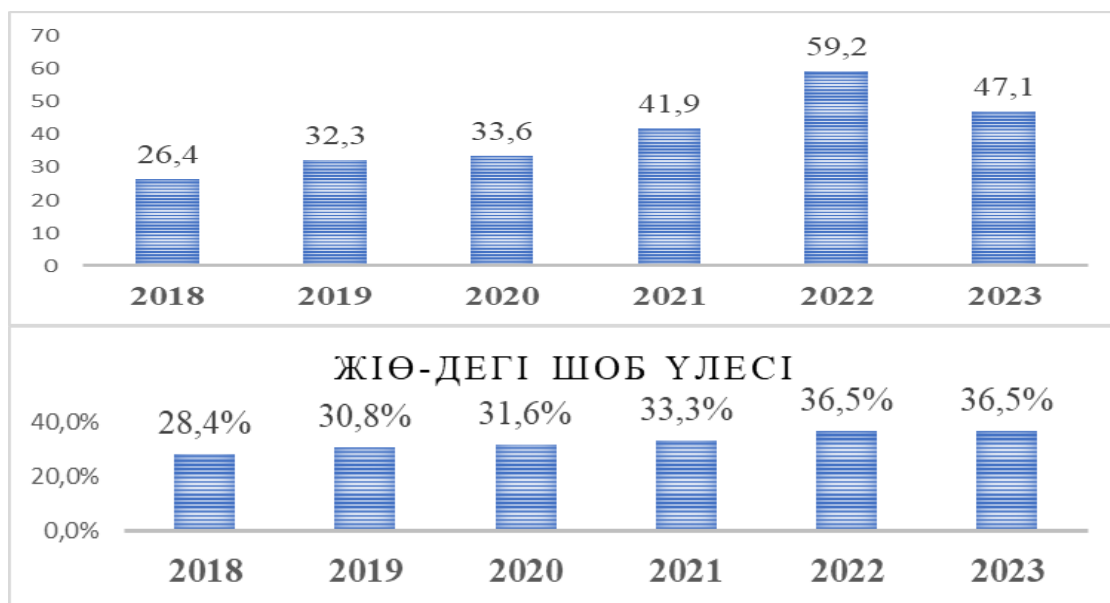

Сурет 3 - ШОБ-та жұмыспен қамтылғандар саны, млн. адаммен

Ескерту: Автормен [12] деректері бойынша жасалды

Негізгі капиталға инвестициялар және өндірістік қуаттарды ұлғайту есебінен ШОБ өнім шығару көлемін ұлғайтады. 2023 жылы ШОБ субъектілерінің өнім шығаруы 47,1 трлн.

теңгені құрады, бұл ЖІӨ-дегі ШОБ үлесін 8,1 п.т. ұлғайтып, 2023 жылдың қорытындысы бойынша 36,5%-ды құрады (Сурет 4).

Сурет 4 - ШОБ өнімін шығару, млрд теңгемен

Ескерту: Автормен [12] деректері бойынша жасалды

ШОБ өнім шығару көлемін аймақтар бойынша талдауы ШОБ кәсіпорындарында ең көп өнім Алматы, Астана қалаларында, Қарағанды, Алматы және Қостанай облыстарында, ал Жетісу және Ұлытау облыстарында ең аз өнім шығарылғанын байқатты.

ШОБ өнім шығару көлемін экономика салалары бойынша талдауы ШОБ кәсіпорындарында өнім шығарудың ең көп үлесі өңдеу өнеркәсібі (7044,2 млрд теңге.), сауда (4

381,9 млрд теңге.) және логистика (2 084,8 млрд теңге.) салаларына тиесілі екенін көрсетті. Ақпарат және байланыс және өнер мен ойын-сауық салаларындағы ең аз өнім шығару байқалған.

2018-2022 жылдары шағын бизнестің жылдық табысы 33 679 млрд. теңгеден 2 есеге өсіп, 2022 жылы 65 969 млрд теңгеге жетті; кәсіпорындардың жалпы табысындағы ШОБ табысының үлес салмағы 43,0%-дан 45,8%-ға дейін өсті. Өнім өндірісінің өсуі және сатудан

түскен кірістер есебінен ШОБ бюджетке салық түсімдерін арттырған.

Қазақстанда салық түсімдерін біртіндеп орталықсыздандыру процесі жүргізілуде: 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап шағын және орта бизнеске корпоративтік табыс салығын салу жергілікті салық салуды ескере отырып жүргізіледі, яғни бұл салық белгілі бір аймақтың облыстық бюджетіне түседі. Ірі бизнеске осы салыққа салық салу тетігі өзгеріссіз қалды және тікелей республикалық бюджетке түседі. Салық тетігінің бұл өзгеруі жергілікті атқарушы органдардың шағын және орта бизнес субъектілері үшін қолайлы жағдайлар жасауға

және салық базасын біртіндеп кеңейтуге мүдделілігіне ықпал ететін болады.

КТС түсімдерін жергілікті бюджеттерге қайта бөлу жөніндегі осы салық реформасының нәтижелері бойынша кірістерге салық салудан түсетін кірістер едәуір өсті, жергілікті бюджеттердің жалпы кірістері 2019 жылы 6 трлн теңгені құраса, ал 2023 жылы 2 еседен астам ұлғайып, 13,5 трлн теңгені құрады. Сондай-ақ, 2020 жылдан бастап шағын және орта бизнестен КТС түсімдері де екі еседен астам өсімді көрсете отыра, 481,5 млрд.теңгеден 1,1 трлн. теңгеге дейін ұлғайды (Кесте 1).

Кесте 1. 2019-2023 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестен түсетін түсімдерді ескергендегі жергілікті бюджеттердің кірістері, млн. теңге

Салық аты	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл	2023г. /2019г. жылға өсу қарқыны
I. КІРІСТЕР	6 039 951	7 721 256	8 742 647	10 976 144	13 552 443	224 %
Салықтық түсімдер, оның ішінде:	2 380 961	2 985 340	3 666 375	4 816 485	5 999 776	252 %
ШОБ-тен КТС	-	481 567	732 340	1 041 693	1 156 101	-
ЖТС, барлығы	876 324	929 588	1 134 136	1 499 712	1 992 384	227 %
Төлем көзіндегі ЖТС	774 339	848 231	1 081 326	1 380 947	1 697 928	219 %
ЖК-тің төлем көзінен емес ЖТС	101 984	81 357	52 810	109 432	283 505	278 %
Акциздер	236 911	327 509	357 205	603 647	678 325	286 %
Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер	108 036	124 930	202 146	232 986	181 373	168 %
Әлеуметтік салық	696 635	727 139	841 279	1 035 129	1 321 272	190 %
Салықтық емес түсімдер	76 172	80 271	119 185	146 944	205 639	270 %
Трансферттер түсімдері	3 474 782	4 530 714	4 754 941	5 779 727	7 165 654	206 %
Ескерту - Автормен [13] деректері бойынша жасалды						

1-кестенің деректеріне сәйкес, барлық көрсеткіштерге жалпы өсу қарқыны 100%-дан астам, бұл отандық экономикадағы оң өзгерістерді сипаттайды. Құрылымдық жағынан, салық түсімдерінің ең көп үлесі кірістерге салынатын салықтарға және әлеуметтік салықтарға тиесілі, осылайша салықтық түсімдер 2019 жылы 2 380 961 млн. теңгені құрап, ал 2023 жылы 5 999 776 млн.теңгеге дейін жетті, бұл 252%-ға айтарлықтай өсуді көрсетті. Жеке табыс салығынан түсетін түсімдер 2019 жылы 876 324 млн. теңгені құраса, 2023 жылы 1 992 384 млн.теңгеге дейін ұлғайды, өсім 227% -ға тең. Оның ішінде жеке табыс салығы бойынша төлем көзінен емес түсімдер 278% өсуді көрсетті, бұл кірістерді декларациялау

және арнайы салық режимдерін пайдалана отырып, кәсіпкерлік қызметтен түсетін кірістердің ұлғаюымен байланысты болды.

Әлеуметтік салық та 190%-ға тең өсуді көрсетті, бұл кәсіпкерлік сектор қызметкерлерінің жалақы қорының өсуін көрсетуі мүмкін, себебі жұмыс берушінің қызметкерлерге жұмсайтын шығындары осы салықты салудың базасы болып табылады.

Акциздердің өсуі 286%-ды құрады, бұл акциздік өнімдер үлесінің ұлғаюымен де, акциздік өнімдерге салық ауыртпалығының ұлғаюымен де байланысты болуы мүмкін, жылдан жылға алкоголь және темекі өнімдеріне акциздер мөлшерлемелерінің біртіндеп өсуі байқалады.

Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер 168% - ға, өндіріс көлемі мен қуаттылықтың ұлғаюы туралы айтуға болады. Сондай-ақ, 2019-2023жж. кезеңінде 7 165 654 млн. теңгеге жетіп, екі еседен астам өсім көрсеткен трансферттер бөлу арқылы жергілікті бюджеттерді мемлекеттік қолдаудың едәуір үлесін байқауға болады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес дара кәсіпкерлердің басым

бөлігі пайдаланатын оңайлатылған декларация сияқты арнайы салық режимдерінде 3% мөлшерлеме бойынша алым көзделген, онда екі салық – корпоративтік (жеке) табыс салығы және әлеуметтік салық бар. Қалған салықтар жалпы белгіленген тәртіппен есептеледі және төленеді. Бірқатар арнайы салық режимдерін қолдануға қойылатын талаптар 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Қазақстандағы шағын және орта бизнес субъектілері үшін арнайы салық режимдерін қолдану кезіндегі заңнамалық шарттар

E-salyqBusiness мобильді қосымшасы	Патент	Оңайлатылған декларация	Тіркелген шегерім	Бөлшек салық
Табыс бойынша шектеулер				
3 528 АЕК	3 528 АЕК	24 038 АЕК ҮИЖ-мен 70048 АЕК	144 184 АЕК	600 000 АЕК
Қызметкерлер саны бойынша шектеулер				
қызметкерсіз	қызметкерсіз	30 адамнан артық емес	50 адамнан артық емес	200 адамнан артық емес
Салық салу объектісі				
Салық салынатын кіріс	Салық салынатын кіріс	Салық салынатын кіріс	Тіркелген шегерімді ескере отырып, салық салынатын кіріс	Салық салынатын кіріс
Табыс салығы				
1%	1%	1,5%	10%	4%, 8% (мәслихаттар 50%-ға дейін төмендете алады)
Әлеуметтік салық				
жоқ	жоқ	1,5%	9,5%	жоқ
Салық кезеңі				
жыл	жыл	жартыжылдық	жыл	тоқсан
Ескерту: Автормен [14] деректері бойынша жасалды				

2-кесте мәліметтеріне сәйкес арнайы салық режимдерінде орташа жылдық табыс бойынша да, қызметкерлер саны бойынша да шектеулер бар екенін көруге болады. Жоғарыда айтылғандай, осы режимдерде екі негізгі салықты бөлуге болады - табыс салығы және әлеуметтік салық. Осы салықтардың айырмашылығы – салық ставкаларында және бюджетке төлеу бойынша салық кезеңінде. Қарастырылған салықтардан басқа, кәсіпкер мүлікке, көлік құралдарына, жерге бірқатар салықтарды төлеуге міндетті, бұл шаруашылық қызмет нәтижелері бойынша айтарлықтай үлесті құрауы мүмкін. Осыған орай, шағын және орта бизнес субъектілері үшін осы салықтарға жеңілдетілген салық салу процедурасын кеңейтуді қажет етеді.

Жалпы мәселенің бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету: Шағын және микробизнестің салықтық ынталандыруларын пайдалану орта немесе тіпті ірі бизнесті осы жеңілдіктерді қолдану мақсатында бірнеше шағын заңды тұлғаларға бөлуге итермелейді. Бұл ретте салық саласындағы мұндай жағдай шағын бизнестің орта немесе ірі бизнеске көшуін ынталандырмайды. Осы жағдайда біз салық тетігінде шағын бизнестің басқа нысандарға біртіндеп көшуіне кедергілерді байқаймыз, сәйкесінше, бұл отандық экономиканың дамуын тежейтінін көреміз.

Қолданыстағы арнайы салық режимдерін пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін салық салуды және салық жеңілдіктерін пайдалануды болдырмау мақсатында шағын бизнес

субъектілерінің топтық бөлінуін айқындау өлшемдерін көздеу қажет. Бұл ретте арнайы режимдерді пайдалану кезінде қосымша шарт ретінде негізгі құралдар құнының критерийін пайдалануға болады.

2022 жылдан бастап ҚҚС төлеушілер бойынша тіркеу шегі 20 000 айлық есептік көрсеткішке дейін төмендетілді, сонымен бірге қазіргі уақытта ҚР жаңа Салық кодексінің жобасында ҚҚС мөлшерлемесін біртіндеп арттыру немесе есепке алу тетігін қайта қарау талқылануда. Бұл инновациялар кәсіпкерлерге жалпы салық жүктемесіне теріс әсер етуі мүмкін. 2000 жылдан бастап 2007 жылға дейін Қазақстан экономикасы тәуелсіздіктің барлық кезеңінде ең жоғары қарқынмен өсті. Бұл ретте, осы кезеңде ҚҚС мөлшерлемесі 16%-ды құрды, содан кейін 2007 жылы ол 13%-ға дейін, ал 2009 жылдан бастап ол ағымдағы деңгейге 12%-ға дейін төмендетілді. Біздің ойымызша, 2007-2009 жылдары ҚҚС-ты 16%-дан 12%-ға дейін төмендету елге мұнай долларының тез өсіп келе жатқан ағыны аясында популистік шешім болды. Сол кезде ҚҚС-тың мұндай төмендеуі бизнестің "көлеңкеден" шығуы үшін және Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін экономиканы әртараптандырумен байланысты проблемаларды шешу шарасы ретінде негізделді. Алайда, бұл бағыттар бойынша нақты прогресс болған жоқ және мұндай шара бюджеттің мұнай емес кірістерін күрт төмендетті, инфляцияның жоғары деңгейі сақталып, ЖІӨ өсу қарқыны күрт төмендеді.

Біздің ойымызша, ҚҚС мөлшерлемесін көтермес бұрын орындалатын бірінші шарт – бұл бюджет шығындарының тиімділігін арттыруға, бюджет тапшылығын азайтуға және үкіметтің барлық шығындарын Парламентке, демек, бүкіл қоғамға есеп беруге мүмкіндік беретін түбегейлі бюджеттік реформаны жүргізу. ҚҚС ставкаларын көтермес бұрын шешілетін тағы бір негізгі шарт - ХВҚ, ЭБДҰ және Дүниежүзілік Банк бірнеше рет айтқан ҚҚС бойынша нарықтық емес және тиімсіз салық жеңілдіктерін терең талдау және жою. Мұндай жеңілдіктер жойылғаннан кейін үкіметке ҚҚС мөлшерлемесін көтеру қажет болмауы мүмкін.

Зерттеудің негізгі нәтижелері. Шағын және орта бизнеске салық салу саласындағы нақты мәселелерді қарастыра отырып, мемлекет осы бағыттың дамуына белсенді ықпал етеді деген қорытындыға келеміз, сонымен бірге дамудың кейбір перспективалық жолдарын ұсынамыз:

- Салықтық жеңілдіктер шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды ынталандырудың салықтық тетігінің маңызды элементі болып

табылады, мемлекет оңтайлы салық саясаты арқылы ғылымды және инновацияны қажетсінетін өндірістерді дамытуға және де халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал ете алады, бұл өз кезегінде салықтар мен төлемдер түсімдердің өсуіне ықпал етіп, орталық және жергілікті бюджет кірістерін ұлғайтатын болады. Отандық экономиканың басым секторларында салықтардан "уақытша" босатуға болады;

- ҚҚС мөлшерлемесінің арту жағына өзгеруі немесе осы салықты есепке алу тетігін пайдалануды қайта қарау салық жүктемесінің ұлғаюына әсер етеді және олардың кейбір қызметтегі түрлерінің көлеңкелі экономикаға өтуіне ықпал етеді. Осы салықты жетілдіру бағыттарының бірі жекелеген түрлер немесе кәсіпкерлік субъектілері үшін сату салығын пайдалану болуы мүмкін.

Қорытынды. Қазақстанда шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау отандық экономикадағы басым даму болып қала береді. Шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бұл процесс ұзақ уақытты алады және осы қызметте ескеру қажет көптеген факторларды қамтиды. Тұрақты және жұмыс істейтін заңнамалық базаны әзірлеуден бастап мамандандырылған қаржы институттарын құруға дейін.

Салық салу мәселелеріндегі мемлекет пен бизнестің мүдделері бюджетті толтыру мәселелерінде қарама-қайшы болуы мүмкін, сондықтан бизнес пен мемлекет мүдделерінің оңтайлы үйлесімін іздеу қажет. Бүгінгі таңда фискалдық функция екінші орынға шығуы мүмкін, ал ынталандырушы функция басымдыққа ие болады. Мұның бәрі шағын және орта бизнестің әлеуметтік және инновациялық белсенділігіне ықпал етуі мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы. Шағын және орта кәсіпкерлік. – [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/5>.

2. Ахметов Р. Ж., Муканова, А. С.. Влияние налоговой политики на инвестиционную привлекательность бизнеса в Казахстане // Журнал экономических исследований. 2021. № 3(45), С. 67-78.

3. Баймуратов, Т. Б. Проблемы налогового администрирования в Казахстане: причины и пути решения // Налоги и налогообложение в Казахстане. – 2020. № 2, С. 55-63

4. Есиркепова, Л. К. Актуальные вопросы налоговых льгот для бизнеса в Казахстане // Финансовое право и управление. 2019. № 4(31), С. 89-95.

5. Кузнецов, А. И. Реформирование налоговой системы Казахстана: необходимость и перспективы // Аналитический вестник экономических исследований. 2021 № 2. С. 34-42.

6. Садыкова, Н.Р., Тлеубердинова, А. Б. (). Цифровизация налогового администрирования в Казахстане: перспективы и вызовы // Журнал экономических исследований и инноваций. 2022(12), С. 45-56.

7. World Bank. (2020). Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank Publications.

8. OECD. (2021). Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. OECD Publishing., European Central Bank. (2019). The Role of Tax Policy in Economic Growth. ECB Economic Bulletin, Issue 2.

9. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Public Finance in Models of Economic Growth. The Review of Economic Studies, 59(4), 645-661.,

10. Zucman, G., & Saez, E. (2019). The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay.

11. W.W. Norton & Company., Becker, J., & Fuest, C. (2020). The Taxation of Digital Business Models. CESifo Forum, 21(4), 3-8.

12. Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерліктің мониторингі.- [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі:<https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/157406/>

13. ҚР Қаржы министрлігінің 01.01.2024 жылға арналған статистикалық бюллетені- [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/602164?lang=ru>.

14. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ кодексі. – [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>

References:

1. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk, zhosparlau zhәне reformalar agenttiginіń ultiyk, statistika byurosy. Shağyn zhәне orta kәсіpkerlik. – [Elektronдық, resurs]. - Kol zhetkizu rezhimi: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/5>.

2. Akhmetov, R. ZH., Mukanova, A. S. (2021). Vliyaniye nalogovoy politiki na investitsionnyu privlekatel'nost' biznesa v Kazakhstane. Zhurnal ekonomicheskikh issledovaniy, 3(45), S. 67-78.

3. Baymuratov, T. B. (2020). Problemy nalogovogo administrirovaniya v Kazakhstane: prichiny i puti resheniya. Nalogi i nalogoblozheniye v Kazakhstane, 2, S. 55-63

4. Yesirkepova, L. K. (2019). Aktual'nyye voprosy nalogovykh l'got dlya biznesa v Kazakhstane. Finansovoye pravo i upravleniye, 4(31), S. 89-95.

5. Kuznetsov, A. I. (2021). Reformirovaniye nalogovoy sistemy Kazakhstana: neobkhodimost' i perspektivy. Analiticheskiy vestnik ekonomicheskikh issledovaniy, 2, S. 34-42.

6. Sadykova, N.R., Tleuberdinova, A. B. (2022). Tsifrovizatsiya nalogovogo administrirovaniya v Kazakhstane: perspektivy i vyzovy. Zhurnal ekonomicheskikh issledovaniy i innovatsiy, 1(12), S. 45-56.

7. World Bank. (2020). Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank Publications.

8. OECD. (2021). Tax Administration 2021: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. OECD Publishing., European Central Bank. (2019). The Role of Tax Policy in Economic Growth. ECB Economic Bulletin, Issue 2.

9. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Public Finance in Models of Economic Growth. The Review of Economic Studies, 59(4), 645-661.

10. Zucman, G., & Saez, E. (2019). The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay.

11. W.W. Norton & Company, Becker, J., & Fuest, C. (2020). The Taxation of Digital Business Models. CESifo Forum, 21(4), 3-8.

12. Kazakstan Respublikasyndağy shağyn zhәне orta kәсіpkerliktiń monitoringi.- [Elektronдық, resurs]. - Kіru rezhimi:<https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/157406/> 13. K, R, K, arzhly ministrліginiń 01.01.2024 zhyłğa arnalğan statistikalık, byulleteni- [Elektronдық, resurs]. - Kіru rezhimi: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/602164?lang=ru>.

14. Salyk, zhәне byudzhette tölenetin baska da mindetti tölemder turaly (Salyk, kodeksi) Kazakstan Respublikasynyń 2017 zhyłgy 25 zheltok sandağy № 120-VI K,RZ kodeksi. – [Elektronдық, resurs]. - Kolzhetkizu rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>.

Жолт ХУСТЫИ, PhD, Печ университетінің Туризм кафедрасының доценті, Сексард, Венгрия, +36 30 314 9769

Татьяна АЛЕКСЕЕНКО, доцент, экономика және бизнес магистры, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, alektaia@mail.ru

Айнагуль БЛЯЛОВА, аға оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, a.blyalova58@keu.kz

Балдырган ДЖАЗЫКБАЕВА, PhD доктор, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, baldirgan_keu@mail.ru

БРЕНДИНГ-ТУРИЗМ СТРАТЕГИЯСЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ СҰРАНЫСТЫ ҢНТАЛАНДЫРУШЫ ФАКТОР

Аннотация. Мақалада брендті қалыптастырудың негізгі элементтері туризм стратегиясында тұтынушылық сұранысты ынталандыру факторы ретінде қарастырылады. Туристік саланы ұзақ мерзімді дамыту факторы ретінде Қазақстан Республикасы брендінің әдістерінің ықтимал бағыттарын зерттеу тақырыптың өзектілігі мен осы мақаланың мазмұнын айқындаған терең теориялық, әдістемелік және практикалық әзірлеуді талап ететін аса маңызды міндет болып табылады.

Түйінді сөздер: туризм индустриясы, брендинг, тиімді басқару шешімдері, инвестициялық тартымдылық, туристік брендті басқару.

Жолт ХУСТЫИ, PhD, доцент кафедры туризма Печского университета, Сексард, Венгрия, +36 30 314 9769

Татьяна АЛЕКСЕЕНКО, доцент, магистр экономики и бизнеса, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, alektaia@mail.ru

Айнагуль БЛЯЛОВА, старший преподаватель, магистр экономических наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, a.blyalova58@keu.kz

Балдырган ДЖАЗЫКБАЕВА, PhD доктор, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, baldirgan_keu@mail.ru

БРЕНДИНГ – КАК ФАКТОР СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СПРОСА В СТРАТЕГИИ ТУРИЗМА

Аннотация. В статье рассматриваются основные элементы формирования бренда, как фактор стимулирования потребительского спроса в стратегии туризма. Исследование возможных направлений методов бренда Республики Казахстан как фактора долгосрочного развития туристской отрасли является весьма важной задачей, требующей углубленной теоретической, методической и практической разработанности, что и определило актуальность темы и содержание данной статьи.

Ключевые слова: индустрия туризма, брендинг, эффективные управленческие решения, инвестиционная привлекательность, управление туристическим брендом.

Zsolt HUSZTI, PhD, Associate Professor of the Department of Tourism at the University of Peche, Sxard, Hungary

Tatyana ALEKSEYENKO, associate professor, master of economics and business, Karaganda University of Kazpotreusoyuz, Akademicheskaya Str.9, Karaganda 100009, Republic of Kazakhstan, alektaia@mail.ru

Ainagul BLYALOVA, senior Lecturer, master of economic sciences, Karaganda University of Kazpotreusoyuz, Akademicheskaya Str.9, Karaganda 100009, Republic of Kazakhstan, a.blyalova58@keu.kz

Baldirgan JAZYKBAYEVA, PhD doctor, professor, Karaganda University of Kazpotreusoyuz, Akademicheskaya Str.9, Karaganda 100009, Republic of Kazakhstan, baldirgan_keu@mail.ru

BRANDING IS A FACTOR OF STIMULATING CONSUMER DEMAND IN STRATEGIC TOURISM

Annotation. The article examines the main elements of brand formation as a factor in stimulating consumer demand in the tourism strategy. The study of possible directions of the brand methods of the Republic of Kazakhstan as a factor in the long-term development of the tourism industry is a very important task that requires in-depth theoretical, methodological and practical elaboration, which determined the relevance of the topic and the content of this article.

Keywords: tourism industry, branding, effective management solutions, investment attractiveness, tourism brand management.

Кіріспе.

Қазіргі заманғы туризм индустриясы-халықаралық қызметтер саудасының ең жоғары табысты және серпінді сегменттерінің бірі. Туризмнің жылдам әрі тұрақты өсуін, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық секторларына және қоғамның әл-ауқатына күшті әсерін назарға ала отырып, Үкімет туризм индустриясын Қазақстанның ұзақ мерзімді даму бағдарламасында басым бағыт ретінде айқындады.

Қазақстан Республикасында Туризм басым бағыт болып табылады. Қазақстанда туризмді дамытудың негізгі мақсаты- қазіргі заманғы тиімділігі жоғары және бәсекеге қабілетті туристік кешен құру, оның негізінде саланы экономика саласы ретінде дамыту, әлемдік жүйеге интеграциялау және туризм саласында одан әрі халықаралық ынтымақтастықты дамыту үшін жағдайлар жасалатын болады. Қазақстанның бірегей табиғи әлеуеті бар екенін ескере отырып, елде туризмнің әртүрлі түрлерін: мәдени, танымдық, экологиялық, экстремалды, іскерлік, сауықтыру және басқаларын дамыту үшін барлық мүмкіндіктер бар.

Материалдар мен тәсілдер.

Мақалада туризмдегі брендингті талдаудың кешенді тәсілі қолданылды. Зерттеудің негізі ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау болды. Қазақстанның туристік бағыт ретіндегі имиджі мен инвестициялық тартымдылығын жақсартуға ықпал ететін әлеуетті бағыттар мен стратегияларды талқылай отырып, брендинг әдіснамасына баса назар аударылады. Бұдан басқа, мақала табысты халықаралық тәжірибелерді талдауды қамтиды, бұл Қазақстан жағдайында брендингке тәсілдерді практикада қолдану бойынша нақты ұсыныстарды ұсынуға мүмкіндік береді. Теориялық негіздер мен практикалық мысалдардың бұл үйлесімі туризм саласында тиімді стратегияларды әзірлеуге негіз жасайды.

Талқылау/Нәтижелер.

Туризм саласындағы халықаралық сарапшылар атап өткендей, соңғы жылдары Қазақстанда туристік индустрияның даму жағдайы үдемелі және тұрақты дамумен сипатталады. Алдағы жылдары біздің елімізде саяхат пен туризмнің ірі экономикаларының бірі болу мүмкіндігі бар. Шетелде Қазақстан бірегей туристік мүмкіндіктері бар ең тұрақты елдердің бірі ретінде қарастырыла бастады. Сонымен қатар, шетелдік сарапшылардың пікірінше, бұған республиканың әлемдік туристік нарықтағы

Қазақстандықтардың қонақжайлылығы мен ізгі ниеті, елдің табиғи көрікті жерлері, оның тарихы мен мәдени және этникалық алуан түрлілігінің байлығы, сондай-ақ туристік инфрақұрылым сияқты артықшылықтары ықпал етеді.

Туристік өнім бренді ұлттық туристік ұйымдардың стратегияларын ілгерілетуге; әлемдік туристік нарықта орналасуға ықпал етуге; нарық сегменттеріне құндылықтардың жалпы жиынтығын қамтамасыз етуге тиіс, өйткені тұтынылатын туристік өнімдер сегменттердің ерекшеліктеріне айтарлықтай тәуелділік бар. Туристік өнімнің диллерлерінің негізі ойлап тапқаны фактілер емес, туристерді сапарға шабыттандыратын шындықтар болып табылады. Туристік қызметтердің бренді үшін сатушының туристік және рекреациялық ресурстарына негізделген оның ерекше айырмашылықтарымен қамтамасыз етілетін эмоционалды компоненті өте маңызды.

Кейбір зерттеушілер тұтынушылық тәртібі өніміне, брендке деген көзқарастың айнымалыларын ниет, мінез-құлық және адалдық ретінде анықтайды. Сарапшылардың белгілі бір бөлігі тек тұтынушылардың өзін-өзі бағалауы мен бренд имиджі арасындағы қарама-қайшылыққа назар аударады.

Дестинациялардың бірегей, ерекше бренді ерекшеленуге көмектеседі, құндылықты, пайдалануды қалауды арттырады, тұтынушылардың күшті сүйіспеншілігін тудырады, тұтынушы мен бренд арасындағы эмоционалды байланысты тудырады, бұл үлкен адалдық пен сенімге әкеледі.

Осылайша, туристік саланы ұзақ мерзімді дамыту факторы ретінде Қазақстан Республикасы брендінің әдістерінің ықтимал бағыттарын зерттеу, тақырыптың өзектілігі мен осы мақаланың мазмұнын айқындаған терең теориялық, әдістемелік және практикалық әзірлеуді талап ететін аса маңызды міндет болып табылады.

Брендинг мәселесін зерттеу кезінде біз шетелдік ғалымдардың елдер арасындағы брендинг және туристік бағыттардың брендингті саласындағы: К. Л. Келлер, Д. Аакер, М. Портер, В. Олинс, С. Хосани, А. Азолей, Д. Капферер, С. Балоглу, Ф. Котлер, Д. Гертнер, Н. Пападопулос, Л. Хеслоп, Ф. Гилмор, және басқаларының еңбектерін қолдандық. Отандық брендтің Қазақстан Республикасының брендин қалыптастыру осы уақытқа дейін Қазақстанда іргелі де, қолданбалы зерттеулердің де нысанасына айналған жоқ, дегенмен, әдетте,

шығармашылық ұжымдар брендті әзірлеуге кедергі келтіреді.

Аталған авторлардың еңбектерімен брендингтің теориялық-әдіснамалық негіздері жасалды, ел бренді мен туристік бағыттар брендинің құрудың әртүрлі тәсілдері мен аспектілері ұсынылды. Алайда, шет елдердің тәжірибесі ел өңірлерінде туризмді дамытудың стратегиялық жоспарларын іске асыруға, туристік келулер болжамдарын жасауға және туристік сала кәсіпорындарының табыстылығын арттыруға бағытталған Қазақстан Республикасына қатысты брендинг стратегиясын қайта қарауды және әзірлеуді қажет етеді.

Елдің брендинің қалыптастыру бағытында белгіленген теориялық мәнді және іс жүзінде маңызды мәселелерді түсіндіру және түзету оларды әрі қарай зерттеудің өзектілігі мен қажеттілігін анықтады, бұл осы мақаланың мақсаттары мен міндеттерін анықтады.

Туризмді дамыту мемлекеттік және жергілікті деңгейлерде тиімді басқару шешімдерін іске асыруды көздейді. Даму стратегиясын іске асыру, нормативтік құқықтық актілерді сақтау, жауапты тұлғалардың міндеттерін тиісінше орындау және механизмдердің жұмыс сапасын қамтамасыз ету таяу болашақта оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Туризм саласында елді неғұрлым ашық, қолжетімді және таңдаулы туристік бағытқа айналдыру үшін «Қазақстанның цифрлық бейнесін» құру қажет. Қызметтерді одан әрі цифрландыру, бір рет басу арқылы әлеуетті туристер үшін қосымша ыңғайлылықтар мен мүмкіндіктер жасау қажеттілігі туындайды. Бұл сонымен қатар туризмді ілгерілету үшін PR стратегиясын күшейтеді.

Дамыған инфрақұрылым және қалыптасқан логистика туристік саланың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда саяхатшыны Қазақстанға жеткізу уақыты мен құнын қысқарту қажет. Осыған байланысты ел ішінде, ел арасында және аймақ ішінде ыңғайлы туристік маршруттардың сызбасын әзірлеу қажет.

Туристік маршруттарда сервисті жетілдіру және сапалы жаңа қызмет көрсету стандарттарын енгізу қажет, жол бойындағы инфрақұрылым объектілерін дамытудың мемлекеттік жобаларын әзірлеу және іске асыру қажет.

Туризмді дамытуды мемлекеттік-жеке серіктестіксіз, жеке бастамаларсыз және «төменнен жоғарыға» инновациясыз елестету мүмкін емес. Туризмді дамыту стратегиясының басымдығы кешенді дағдылары бар кадрларды

даярлау және мемлекет тарапынан инновациялық шешімдер мен жаңа бизнес-идеяларды қолдау болуға тиіс.

Ішкі туризмді дамыту шетелдік туристерді тарту бастамаларының көлеңкесінде қалмауы маңызды. Жергілікті саяхатшылар үшін арнайы қосымша ынталандыруларды әзірлеу ішкі туризмді табыс әкелетін, жоғары және төмен маусымдар арасындағы туристік ағындардың контрастын азайтатын тәуелсіз бағыт ретінде ілгерілетуге мүмкіндік береді.

Елдің туристік әлеуетін дамыту және ұтымды пайдалану қазіргі уақытта мүмкіндіктер терезесін ашады және болашақта әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатты арттырады. Бұл ішкі ресурстарға сүйене отырып, дамыған және тұрақты болу мүмкіндігі болып табылады.

Біріншіден, туризм елдің тарихи және мәдени артықшылықтарын монетизациялау арқылы пайда табудың ең жақсы нұсқасы болып саналады. Сонымен қатар, саланы дамыту ұзақ мерзімді мақсаттарға – мағыналы өмір сүруге қызмет етеді. Кең мағынада бұл өзін, қадір-қасиетін сақтауға және мұрасын келесі ұрпаққа беруге жағдай жасауға қабілетті мемлекет.

«Елдің туристік бренді» ол «ұлт брендинің» бөлігі болып табылады. Соңғысы мемлекеттің стратегиялық дамуды зерттеу аясында зерттеледі, оның бәсекеге қабілеттілігі және мемлекеттік құрылыс ретінде қарастырылады.

1998 жылы Саймон Анхольт «ұлт бренді» ұғымын ғылыми айналымға енгізді. Ұлт брендімен ғалым «ел мен ұлтты сауда белгілері мен брендтері бойынша сәйкестендіру» деп түсінді. Ұлттық бренд тұжырымдамасына сәйкес, «әр ел бірегей болуға ұмтылады және халықаралық аренада бәсекеге қабілетті болу үшін оларды тек жақсы жағынан орналастыра отырып, өз күштерін дамытады».

Ғалымдар ұлттық брендті төрт бөлікке бөлуді ұсынады:

1. ел имиджінің маркетингі;
2. инвестициялық тартымдылық;
3. туристік және инфрақұрылымдық тартымдылық;
4. әлеуметтік тартымдылық.

Ұлттық брендтің даму себептерінің бірі шетелдік инвестициялар мен туристерді тарту үшін күрестен туындайды, бұл елді халықаралық аренада өз позициясына инвестициялауға мәжбүр етеді. Ел брендинің бірыңғай тұжырымдамасы мен стратегиясы жоқ, өйткені әркімнің өзіндік ерекшелігі: даму кезеңдері, ерекше өмір сүру шарттары және имиджді ілгерілету мотивациясы бар.

Осыған қарамастан, барлығы үшін ұлттық бренд проблемасы белгілі бір дәрежеде мемлекеттің стратегиялық дамуына, оның халықаралық саясаттың қазіргі жағдайындағы табысы мен бәсекеге қабілеттілігіне және экономикаға әсер етеді.

«Туристік брендтің» анықтамасы «бренд» терминін түсінумен байланысты. Бір сөзбен айтқанда, «бренд-бұл атау сауда белгісі», өйткені бұл «шынайылық пен сенімділіктің кепілі сапа кепілдігі». «Бренд әрқашан пайдалы болуы керек, өйткені ол өз клиенттерімен және пайдаланушыларымен тұрақты қарым-қатынаста болады» деп саналады, өйткені «бренд-бұл өнімді немесе қызметті тұтынушымен байланыстыратын қатынас», өйткені ол қиялмен байланысты ассоциациялар (сөздер, бейнелер, эмоциялар немесе олардың кез-келген тіркесімі) сіз не туралы сөйлескенде пайда болады- онда сіз ойлайсыз немесе еститін боласыз.

Зерттеушілер сонымен қатар «бренд — бұл атымен, жеке басымен және беделімен бірге қарастырылатын өнім, қызмет немесе ұйым» деп атап көрсетеді. Осылайша, елдің туристік бренді-бұл белгілі бір тауар, ел немесе қызмет, шақырылған кезде ойға келетін бірлестіктер, эмоциялар немесе белгілер жиынтығы.

Сарапшылар туризм жаһандық саясаттың тиімді құралы болып табылатын салаларды анықтайды. Туризм әлемдік нарыққа шығу құралы бола алады. Туризм саласының дамуы көптеген елдерге әлемдік нарықта өз орнын табуға мүмкіндік берді. Испания, Қытай, Түркия, Египет, БАӘ және Таиланд жарқын мысалдар болып табылады. Даму стратегиясы экономиканың аралас салаларында тартылған қаражат нәтижесінде инвестицияларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін елдің инвестициялық тартымдылығы артты.

Туристік сала, елеулі мемлекеттік қолдауға ие бола отырып, бүкіл экономиканы алға жылжытатын локомотивке айналуға қабілетті және мемлекет келесі шараларды іске асыруда өз рөлін көреді:

- туристік саланың жедел дамуы
- туризмді басқару жүйесін жетілдіру
- визалық, лицензиялық және рұқсат беру рәсімдерін жеңілдету
- шетелдік инвестициялар үшін қолайлы жағдайлар жасау
- жаңа туристік маршруттар құру, туризмнің қазіргі заманғы түрлерін дамыту
- аймақтық туристік әлеуетті толық және тиімді пайдалануға жәрдемдесу
- ұлттық туристік өнімдерді өндіру және әлемдік нарықтарға экспорттау

- туристік қызметтерге мамандандырылған кәсіпорындарды қолдау

- лоукостер рейстерін іске қосу

- сала үшін персоналды оқыту және қайта даярлау.

Соңғы уақытта ерекше өзектілікке ие болатын бәсекелестік артықшылықтың факторларының бірі-клиенттердің адалдығы. Ағылшын тілінен аударғанда «адалдық» (loyalty) ұғымы сенімділікті, шынайылықты білдіреді. Сонымен қатар, маркетингтік категория ретінде адалдықтың әртүрлі түсіндірмелері бар.

Сонымен, Д. Аакер адалдықты өзара әрекеттесу, тұтынушы мен фирманың ұзақ мерзімді қарым-қатынасы ретінде анықтайды, олар қайта сатып алумен, белгілі бір брендті тұтыну туралы шешіммен байланысты.

Адалдықты сипаттауда тұтынушылықтың тәртібі негізгі себебі болып табылатын эмоционалды компонент орталық орын алуы керек.

Осы анықтамалардағы айырмашылықтарға қарамастан, көптеген авторлар бұл санатты тұтынушының ұйымға, өнімге немесе қызметке, брендке қатынасы объективі арқылы қарастырады. Дестинацияға қатысты тұтынушылардың адалдығын қалыптастыру-бұл бағалау қиын процесс болып келеді.

Тұтынушылардың Қазақстанның туристік өніміне де, дестинацияға да, жекелеген туристік бағыттарға да адалдығын қалыптастыру қажеттілігі оның экономикалық маңыздылығына байланысты. Туризмнің ұлттық қосылған құнға қосқан үлесі 2019 жылға дейін ЖІӨ-нің 1,4% - дан аспады, оның ең үлкен мәні 415,1 млрд.теңге болды, бұл дамыған елдерге қарағанда едәуір төмен. 2022 жылы туризм құрған жалпы қосылған құн 662,9 млрд.теңгені немесе 1,6% -ды құрады.

Жыл сайын қазақстандық туристер елден 2 млрд. АҚШ долларына дейін экспорттайды, ал шетелдік туристер Қазақстанға айтарлықтай аз соманы әкеледі.

Қазақстандық туристік қызметтердің бәсекеге қабілеттілігін талдауға сүйене отырып, елдің туристік дестинация ретінде шетелдік туристер үшін жеткілікті тартымды болып қалмайды. Қазақстан дестинация ретінде туристік қызметтер саласын дамыту үшін айтарлықтай әлеуетке ие, өйткені оның табиғи, мәдени-тарихи, рекреациялық ресурстары мемлекеттік деңгейде дамудың басым бағыттарының бірі бола отырып, алуан түрлілігімен ерекшеленеді. Алайда Қазақстанның туристік өнімі адалдық детерминанттарын орындаудың жоғары сапасының болмауына байланысты бәсекеге

қабілетті емес, оның болуы дестинацияның табыстылығына ықпал етеді.

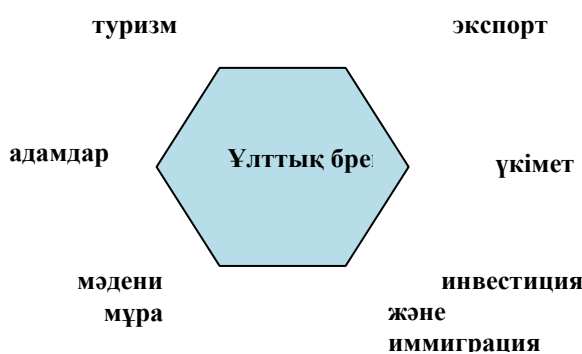
Бұл жағдайда оны басқаларға ұсынуға дайындығына әсер ететін факторларды білу қажет, өйткені тұтынушылар үнемі қайталанатын сатып алулармен ғана емес, сонымен қатар басқа туристерге өз ұсыныстарымен де құнды, бұл тұжырымдаманың осы әдісін қолдануды қамтамасыз етеді. Жақындары мен достарының оң ұсынысы туризмдегі өкілдікті қалыптастырудың ең күшті көзі болып табылады.

Осылайша, оң ұсыныс туризм маркетингінде маңызды, өйткені ол сенімді болып саналады, сонымен қатар болашақ туристер үшін ең қолайлы ақпарат көздерінің бірі болып табылады. Туристер міндетті түрде оларды қанағаттандыратын дестинацияға қайта оралуды таңдамайтыны туралы дәлелдерге қарамастан, туристердің қанағаттануы дестинацияның бәсекеге қабілеттілігін арттыратын және оны басқаларға ұсынуға ықпал ететін құрал ретінде қарастырылады. Айта кету керек, ұсыныстар ауызша ғана емес, сонымен қатар ақпараттық технологиялар мен коммуникациялар арқылы, мысалы, Интернет (сайттар, әлеуметтік желілер, блогтар) арқылы беріледі.

Туристерді қанағаттандыратын белгілі бір қасиеттерді белгілеуге болатын бағыттар олардың адалдығына көбірек көңіл бөлінеді. Тұтынушылардың қанағаттану сапасын анықтау айтарлықтай бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізу үшін қажет болды.

Осылайша, қанағаттану деңгейін анықтау үшін осы негізгі қасиеттерді, сондай-ақ олардың қанағаттану деңгейіне қаншалықты әсер ететінін өлшеу керек. Әрі қарай, қанағаттану ұсынуға деген ұмтылысқа әкеледі, бұл адалдықтың көрсеткіші болып табылады. Қазіргі басылымдар елдің брендингіне байланысты елдің имиджін қарастырады және «бренд құнына» ұқсас «елдің құндылығы» ұғымын қолданады. Осы тұрғыдан алғанда, жаһандану дегеніміз, елдер бір-бірімен брендтер сияқты бәсекелеседі, ал елдердің қуатты брендтері үлкен бәсекелестік артықшылыққа ие болады. Халықаралық тәжірибеде брендке қатысты Саймон Анхольт әзірлеген ұлттық бренд индексі (GMI Nation Brands Index) брендинг аспектісімен байланысты елдердің жалпы бейнелерін қарастыратын үлкен танымалдылыққа ие болған.

Әдетте, шолуға 10-30 ел кіреді, олардың әрқайсысы өз елін бағаламайтын 1000 респондентке сауалнама жүргізеді. Сауалнама барлық елдер үшін бірдей сұрақтардың алты тобы бойынша жүргізіледі. 1-ші суретте көрсетілгендей, ел брендінің мәні келесі факторлармен анықталады: 1. өнім экспорты 2. үкімет туралы пікірлер, 3. инвестициялар мен иммиграция үшін тартымдылық туралы пікірлер 4. елдің мәдени мұрасы, 5. тұрғындардың менталитеті, 6. ел туризмі. Туризм ел имиджінің негізгі элементтерінің бірі екені анық, өз кезегінде елдің имиджі туризмді ілгерілетуге ықпал етеді.

Сурет 1. Ұлттық бренд схемасы

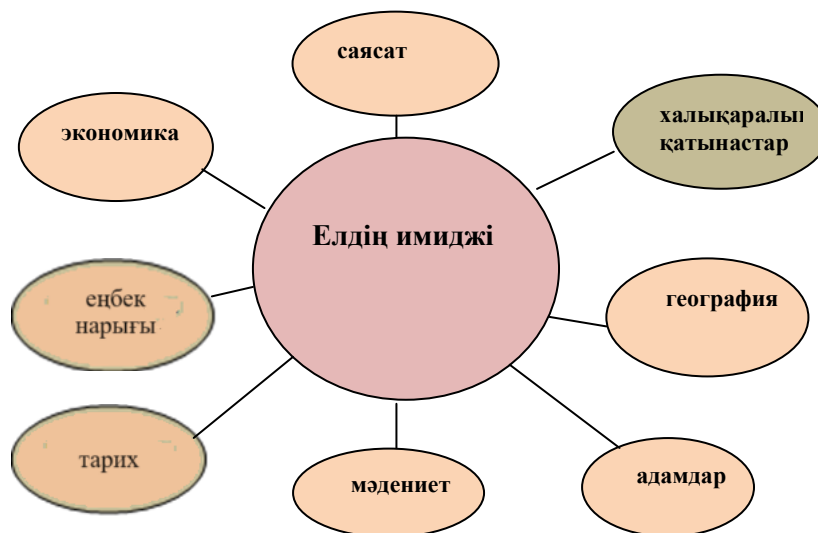
Менеджмент институтының (Institute of Management Development) және Дүниежүзілік экономикалық форумның (World Economic Forum) бірлескен зерттеулерінің нәтижелері бойынша 2021 жылдың қорытындысы бойынша ең жоғары құны АҚШ брендіне \$ 19,7 трлн ие болды. Екінші позиция. Қытайды \$ 6,31 трлн доллар көлемінде алып жатыр. «Қазақстан» бренді 175 миллиард долларға бағаланып, 44-ші орында тұр.

Алайда, брендинг-бұл әлдеқайда кең ұғым. Нарықта орналасу мақсатында саналы түрде қалыптасатын кескінге айналуы мүмкін әр ел үшін стихиялық кескін деп аталатын нәрсе бар. Бұл процесс брендинг болып табылады.

Сәйкесінше С. Анхольт, елдер брендинг жаңа логотипті, ұранды немесе бренд атауын жасау үшін ғана емес, сонымен қатар позициялау мен байланыстың әртүрлі тәсілдерін қоса алғанда, жан-жақты процесс үшін де жүзеге

асырылады. Елдер брендинг, ең алдымен, экономикалық сипаттағы мақсаттарды көздейді. Елдің «сатылымы» негізінен үш аспектіні:

туризмнің кеңеюіне ықпал ету, туристерді тарту, шетелдік инвестицияларды ынталандыру және экспортты арттыруды қамтиды.

Сурет 2. Ел имиджінің құрамдас бөліктері

Қазақстан бойынша осы өлшем шарттарды бағалау ауқымы 5,1-6,5 құрады. Нәтижесінде мамандардың бағалауы бойынша ел имиджінің

көрсеткіші 85,795 құрады, бұл эталондық көрсеткіштің 58% -ын құрайды (кесте 1).

Кесте 1

Қазақстандық сарапшылардың ҚР имиджін бағалауы

Фактор	Фактордың маңыздылық коэффициенті	Факторды 7 балдық шкала бойынша бағалау	Маңыздылығын ескере отырып факторды бағалау
Экономика	3,8	6,1	23,18
Саясат	2,9	5,85	16,965
Табиғат, география	1,25	6,5	8,125
Тарих	1,7	5,45	9,265
Мәдениет	2,1	5,1	10,71
Адамдар	3,25	5,4	17,55
БАРЛЫҒЫ			85,795

Табиғат Қазақстанға минералды, туристік-рекреациялық ресурстар сыйлады, бұл сарапшылар берген ең жоғары бағадан (6,5 балл) көрінді. Дамудың тұрақты қарқыны мен әлемдік нарықтардағы бәсекелестік позицияларды қамтамасыз еткен елдің экономикалық саясатындағы жетістіктер, отандық өндіріс есебінен жеке тұтынудың өсуі, халықтың өмір сүру деңгейі мен әлеуметтік тұрақтылықтың артуы 6,1 балға бағаланды. Сарапшылар елдің саяси жетістіктеріне: халықаралық саясатқа, конституциялық және саяси өзгерістерге,

мемлекеттік аппарат реформаларына жоғары баға берді (5,85 балл). Ең төменгі бағалар «мәдениет» және «адамдар» критерийлеріне берілді (сәйкесінше 5,1 және 5,4 балл), дегенмен бұл бағаларды сыни деп айту қиын.

Айта кету керек, біз елдің брендин талдауда шектеулі факторларды қолдандық. Сонымен қатар, біздің зерттеуіміздің үлгісі бір қызмет саласын, ғылымды және елдің бір аймағын білдіретін сарапшылардың шектеулі санымен ұсынылды, бұл сөзсіз елдің және қызмет саласының географиялық ауқымын шектеді,

нәтижелеріміздің дұрыстығын төмендетті. Сондықтан, әрине, біз өз нәтижелерімізді қорытындылай алмаймыз, бұл өз кезегінде өлшеуді егжей-тегжейлі және үлгінің репрезентативтілігін арттыра отырып, болашақта үлкен зерттеу жүргізуге ынталандырады. Алайда, имиджді сандық бағалаудың алынған көрсеткіші сарапшылардың елдің имиджі мен оның негізгі жетістіктері туралы пікірін анықтауға мүмкіндік береді.

Сондықтан жағымды тартымды бейнені қалыптастыру мәселесі туристік дестинация ретінде әлеуетті тұтынушылар үшін Қазақстанды насихаттау стратегиясын пысықтауды, брендтік, яғни белгілі бір дәрежеде бірегей, тек біздің елімізге ғана тән туристік маршруттарды әзірлеуді талап етеді, бұл келесі күнтізбелік кезеңде осы жоба шеңберінде көзделеді.

Туристік өнімнің мазмұнына келетін болсақ: туризмнің қандай негізгі түрлеріне баса назар аудару жоспарлануда? Шынында да, Қазақстан әртүрлі табиғи және мәдени ресурстарға ие. Ұлттық туристік өнімді қалыптастыру үшін біз, біздің ойымызша, туризмнің төрт негізгі түріне - бірегей табиғаты мен өзіндік мәдениеті бар Қазақстанның негізгі туристік өнімі ретінде эко - және этнотуризмге, сондай-ақ фестивальдар, ойын-сауық, этникалық құрамы бар іс-шаралар, шытырман оқиғалы турлар мен бағдарламалар өткізуге назар аудардық. Бұл 4 элемент Қазақстанның туристік брендінің негізін құрайтын «4E» - Ecology, Ethnography, Events, Entertainment тұжырымдамасына біріктірілген.

Суббренд ретінде келесі белгілі фактілер мен бейнелерді: «Homeland of Apples», «The Path of Tulips», «Domestication of Horses», «Altai - the Cradle of Civilization», «The Great Silk Road – Kazakhstan» ұсынуға болады. Бұл ретте суббрендтердің әрқайсысы жыл сайынғы халықаралық фестивальдар арқылы ілгерілетілетін болады және болашақта оларды халықаралық іс-шаралар күнтізбелеріне енгізу қажет.

Қазақстанның туристік брендин басқару компанияның негізгі міндеттерінің бірі болып табылады және бәсекеге қабілетті қазақстандық туристік өнімдерді сыртқы және ішкі нарықтарға жылжытуды қамтиды.

Жарнамалық компания үш кезеңнен тұруы мүмкін. Бірінші кезеңде ұлттық туристік бренд пен қосалқы брендтер ішкі және сыртқы нарықтарда белсенді түрде ілгерілейтін болады. Екіншісінде негізгі туристік өнімдерді жарнамалауға баса назар аударылады және

саланы одан әрі жарнамалық және PR-қолдау жүзеге асырылады.

Келу туризміне келетін болсақ, елдегі мақсатты нарықтарда ілгерілетуге үлкен мән беріледі. Мақсатты нарықтардың үш негізгі тобы анықталды. Мысалы, біріншісіне Ресей мен Қытай сияқты басым бағыттар кіреді. Екінші топ-Еуропа, Үндістан, Иран елдері кіреді. Үшінші топ-Парсы шығанағы мен Оңтүстік-Шығыс Азия елдері сияқты перспективалы нарықтар кіреді.

Спорт және туризм министрліктері сыртқы істер министрлігімен бірлесіп туризмді сыртқы нарықтарға жылжытуды қамтитын бірыңғай «жол картасын» әзірледі.

Атап айтқанда, құжат мақсатты нарықтарда іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізуді, Қазақстандағы туристік өнімдерді медиалық және PR қолдауды қамтиды.

Барлық заманауи әлемдік үрдістер мен халықаралық тәжірибені ескеру қажет: ілгерілеу коммуникациядағы барлық инновацияларды пайдалана отырып жүргізілетін болады. Біз әсіресе digital marketing-ке ерекше назар аударамыз.

Болашақта Kazakh Tourism бірқатар халықаралық көрмелерге қатысуды, шетелде road show және семинарлар өткізуді, сондай-ақ халықаралық БАҚ пен блогерлердің қатысуымен ақпараттық және баспасөз турларын өткізуді жоспарлап отыр.

Қазақстан қазірдің өзінде Берлиндегі ITB және Мәскеудегі МИТТ ірі халықаралық туристік көрмелерінде ұсынылған. Қазақстан жыл сайын осы көрмелерге қатысады. Биыл ұлттық стендті АҚ «ҰҚ «Kazakh Tourism» ұйымдастырып, оларға қатысудың жаңа форматын ұсынды.

Мәселен, Германиядағы қазақ стендінің негізгі тұжырымдамасы елдің этникалық және мәдениеті болды. Келушілер арасында әрқайсысы екі метрден асатын қазақ батырлары ортағасырлық жауынгерлердің толық киімімен нағыз «дүрбелең» тудырды.

Брендті қалыптастырудың негізгі элементтерін қарастырайық – Қазақстанда:

Туристік брендті құру мақсаттары (objectives):

– Елдің дұрыс және нақты орналасуын қалыптастыру.

– Қазақстанды шетелдік аудитория мен жергілікті аудитория арасында саяхаттау үшін тартымды ету.

– Қазақстандықтардың патриотизмін нығайту.

– Қазақстанның имиджін оң жаққа түзету, қауіпті және аз танымал елдер қауымдастығынан кету.

Туризм саласында Қазақстанның имиджін қалыптастыру мәселелері анықталды:

- Қазақстан туралы туристік ақпарат Желіде ұсынылмаған.
- Қазақстан саланың трендтерін қадағаламайды.
- Қазақстан ілгерілетудің ескірген әдістерін қолданады.

- Жергілікті халықтың туризмді дамытуға қатысуға ынтасы жоқ.

- Ішкі туризмнің негізгі тежегіштері-тұрудың жоғары бағасы және көлік.

Төмендегі, 3-суретке сәйкес, туризмнің мақсатты аудиториясының заманауи жіктелуі ұсынылған.

ECO	ETHNO CULTURE&HISTORY	ECO&ENTERTAINMENT (ADVENTURES)
Табиғат сүйгіштер, nature lover Ондағы, Қазақстан бойынша мақсатпен саяхаттайтындар жаңа табиғи ландшафттарды қараңыз	Тарихи және мәдени орындарды іздеушілер cultural & historical tourists Ондағы, қазақ жерінің тарихы, мәдениеті, өзіндік ерекшелігі мен қасиеттілігіне қызығушылық танытқандар	Спорт және шытырман оқиғалы жанкүйерлер sports & adventure enthusiasts Ондағы, ерекше және жаңа саяхат тәжірибесін іздейтіндер

Сурет 3. Туризмнің мақсатты аудиториясының жіктелуі

Брендті қалыптастыру туралы көзқарас:

- Біз анықтаған инсайттар елдің туристік тартымдылығын қалыптастырудағы жергілікті қоғамдастықтың ролін нақты анықтайды.

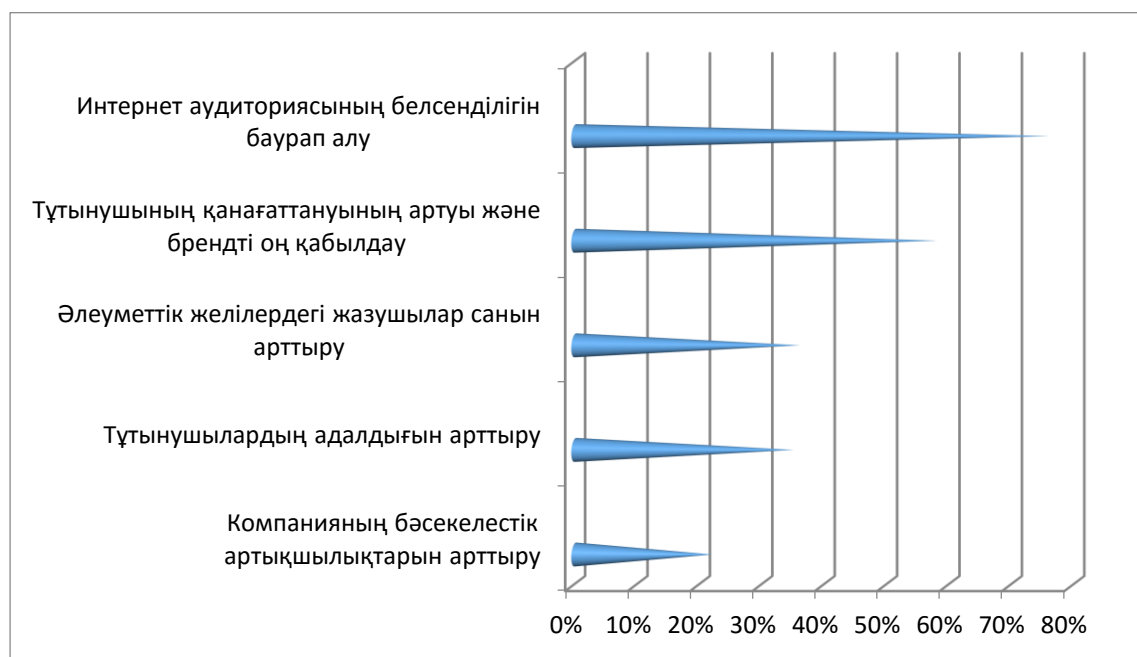
- Бренд-платформа арқылы бірыңғай ұлттық бренд ретінде дамытудың үлкен әлеуетін көріп отырмыз.

- Елді жергілікті деңгейде ілгерілету әрбір қазақстандықтың ар-намысына айналуға тиіс, бұл кейіннен шетелдік туристерді алшақтататын инфрақұрылымдық проблемаларды жоюға әкеп соғады.

Қазақстанның әртүрлілігі мен қонақжайлылығында бірегейлігін қалай

көрсетуге болады және жергілікті аудиторияға әртүрлі мақсатты топтарды үлкен саяхатқа барынша тарту арқылы (ішінара брендтеуге тікелей қатыса отырып) елдің (брендтің) атымен мақтануға мүмкіндік беру, ал шетелдік аудиторияға - ұмытылмас тәжірибе алу-бұл елдің имиджін қалыптастырудың негізгі міндеті

163 маркетингтік компаниясы арасында eMarketer аналитикалық компаниясы жүргізген зерттеуге сәйкес, олар компанияның әлеуметтік желілерде болуынан алатын ең маңызды үш артықшылығын атап өтті, олар 4 –ші суретте көрсетілген.

Сурет 4. Компанияның нақты уақыттағы онлайн қатысуының артықшылықтары

Әлеуметтік медиа арқылы компания тұтынушыға назар аудара алады. 4-ші суреттің деректеріне сәйкес респонденттердің 58% - ы клиенттердің қанағаттанушылығының артқанын және брендті оң қабылдағанын атап өтті, олардың 35% - ы компанияның нақты уақыт режимінде әлеуметтік желілерде болуы нәтижесінде тұтынушылардың адалдығының артқанын атап өтті.

Клиентке бағдарлану қарым-қатынас маркетингінде қолданылатын тәсілдердің сипаттамаларының бірі болып табылады, осылайша онлайн қатысу қарым-қатынас маркетингінің стратегиялық әрекеттерінің бірі бола отырып және жекелендірілген тәсіл бола отырып, тұтынушылардың адалдығын қалыптастырудың қажетті буыны болып табылады.

Зерттеулерге сәйкес, табысқа жету үшін дестинация жаңа онлайн тарату арналары мен нарықтардың пайдаланушыларын тарту арқылы цифрлық қоғамның назары мен қызығушылығын түсіре алмайды, оның туристік индустриясы тезірек жоғалады. Елде онлайн қатысудың толық интеграцияланған түрі болуы керек, әйтпесе жаһандық танылу деңгейі төмен болады.

Осылайша, ғаламдық рейтингтік қызметтер мен онлайн өзара іс-қимыл алаңдарын қамтитын коммуникацияның онлайн арналарына назар аудару қажет. Бұл ақпараттық технологиялар сонымен қатар туристік индустрияға қатысушылар арасында серіктестік мүмкіндігін және туристік қызметтерді жеткізушілер мен тұтынушылар арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді.

Цифрлық маркетингтің және коммуникация мен дараландыру құралдарының жаңа үрдістерін қолдану туристердің тартылуын арттыруға және қазақстандық дестинацияны ілгерілетуге ықпал етуі тиіс:

– саяхат жоспарлау циклінің барлық кезеңдерінде туриспен байланыс;

– нәтижелі арналар арқылы негізгі нарықтарда әлеуметтік медиада ізбасарларды стратегиялық өсіру;

– хэштег құру және одан әрі немесе жаңа сапарларды ынталандыру үшін осы тәжірибені жақсарту арқылы туристердің алған тәжірибелерімен бөлісуін ынталандыру;

– олар үшін ең қолайлы арналарда туристерге жеке қызмет көрсетуді қамтамасыз ету;

– әлеуметтік медианы маркетингтік әрекеттердің өзегі ретінде қабылдау және нәтижесінде әлеуметтік арналардың ең тиімді тәжірибелерін қолдану;

– әлеуметтік медиа құндылығына негізделген туристік бизнес үшін схема құру, оның көмекші механизмі маркетингтік ілгерілеу мақсатында инвестициялардың қайтарымын өлшеу болады.

Қазақстан Республикасы имиджінің ауызша және көрнекі элементтеріне одан әрі талдау жүргізу, Қазақстан аумағының қолданыстағы ассоциативті бейнелеріне контекстік талдау жүргізу, сондай-ақ елді орналастырудың негізгі факторларын айқындау мақсатында шетелдік және отандық сарапшылардың пікіріне сауалнама жүргізілді, олардың негізгі брендті қалыптастырудың маңызды критерийлері болды.

Талдау нәтижелері бойынша шетелдік сарапшылардың көпшілігі үшін (58,33%) Қазақстан туристік дестинация ретінде жұмбақ ел болып табылады, 37,5% - ы әдемі, 33% - ы перспективалы деп атап өтті. Сауалнамаға қатысушылардың Қазақстанды ашық, толерантты ел ретінде мүлдем қабылдамауы өкінішті. Сонымен қатар, сарапшылардың ұсыныстарында Қазақстан агрессивті ел болып табылмайды және оның оң жағы бар.

Қазақстанның туристік мүмкіндіктерін бағалау кезінде барлық сарапшылар бай (4-тен 7 баллға дейін) табиғи әлеуметке жоғары баға берді. Сонымен қатар, барлық респонденттер белсенді және экологиялық туризм үшін (екеуі де 5-7 балл), қолайлы табиғаттың қол жетімсіздігін (4-7 балл) деп атап өтті.

Қалыптасқан туристік брендтің негізін анықтау үшін оның бірегей және сәйкестендіру ерекшеліктерін анықтайтын елдің ассоциативті бейнесі анықталды. Сауалнама нәтижелерін талдау көрсеткендей, белгілердің ешқайсысы айқын артықшылыққа ие емес, бұл ел бейнесін визуалды белгілеуді ұсынуда бірліктің жоқтығын көрсетеді. Зерттеу тобы әзірлеген логотип тамғалы күнбағыс петроглифтеріне негізделген. Респонденттердің пікірін жалпылау нәтижесінде туристік дестинация ретінде Қазақстан Республикасы брендінің тұжырымдамасы әзірленді. Негізгі идея-бір мемлекет ішінде турлар бір-бірінен түбегейлі ерекшеленетін бірнеше бағыттар арқылы өтуі мүмкін.

Зерттеу тобы әзірлеген бренд Тұжырымдамасы ақпарат және коммуникациялар Министрлігі өткізген ұлттық бренд байқауында тіркелді.

Қазақстандағы туристік қызметтер саласы бүгінгі таңда саяхатты жоспарлау процесін айқындайтын цифрлық технологияларды енгізуді қажет етеді, өйткені туризмді табысты дамытудың әлемдік тәжірибесі туристік ағындар

рекреациялық ресурстардың болуынан емес, олар туралы хабардар болудан туындағанын айғақтайды.

Қорытынды.

Зерттеу нәтижелері барлық қолданыстағы арналар: бұқаралық ақпарат құралдары, Интернет, әлеуметтік желілер, жарияланымдар, ғаламдық рейтингтік сервистерді және бірегей ұсынысты жасауға ықпал ететін өзара іс-қимылдың онлайн алаңдарын қамтитын онлайн коммуникация арналарына назар аудару арқылы ел, оның тарихы мен дамуы, мәдени құндылықтары, бүгінгі мүмкіндіктер туралы ақпараттық қамтамасыз етуді белсенді кеңейту стратегиясын әзірлеу қажеттігін көрсетеді және оған оң көзқарасты қалыптастырады.. Бұдан басқа, ақпараттық технологиялар туристік индустрия қатысушылары арасында дестинация серіктестігін және туристік қызметтерді жеткізушілер мен тұтынушылар арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етуі тиіс.

Қазақстанның жеке брендин қалыптастыру елдің халықаралық қоғамдастықта танылуына, тұтынушылық санада орналасуына, келуші және ішкі туристердің туристік қызметтерге сұранысын қамтамасыз етуіне ықпал етуге және тиісінше елдің туристік әлеуетін барынша пайдалануға ықпал етуі тиіс.

Бұдан басқа, туристік саланы ұзақ мерзімді дамыту факторы ретінде Қазақстан брендин қалыптастыру әлеуметтік аспектілерге: жұмыс орындарын құруға; халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға; жергілікті мәдени құндылықтарды, дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, халық қолөнерін жандандыруға; жергілікті мәдениет ескерткіштерін күзетуге және қалпына келтіруге және т. б. жағымды әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Fill, C. *Marketing Communications: Contexts, Strategies and Applications*, 3rd edition, Harlow, Financial Times Prentice Hall, 2000.

2. Ратнер С.В., Шапошников А.М. Прогнозирование изменений потребительского поведения в условиях экономического кризиса // *Экономический анализ: теория и практика*. 2022. Т. 21. № 5 (524). С. 911-926.

3. *Tourism 2020 Vision* Электронный ресурс. [2020]. - Режим доступа: <http://www.unwto.org/facts/menu.html>.

4. *Dictionary of Marketing Terms*. In: American Marketing Association. Available at: <https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx>

5. Чхотуа И.З., Хворостяная А.С. Стратегические приоритеты разработки коммуникационной стратегии туристского бренда // *Экономика промышленности*. 2021. Т. 14. № 2. С. 172-183.

6. Яковлева А.А., Тарбенкова А.С., Салм А.Р., Черкаева Н.А. Корпоративные коммуникации в новой реальности: через ESG-трансформацию к репутационному лидерству // *Социальные коммуникации: наука, образование, профессия*. 2022. № 22. С. 132-136.

7. Cherkasov I.L., Seredina M.I., Mishurova O.I., Adashova T.A., Lebedeva O.Ye. The effect of international tourism on the development of global social-economic processes. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2017. Vol. 8. № 6 (22). P. 1166-1170.

8. Lukiyanchuk I.N., Panasenko S.V., Kazantseva S.Yu., Lebedev K.A., Lebedeva O.E. Development of online retailing logistics flows in a globalized digital economy. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7. № S2-1. P. 407-416.

References:

1. Fill, C. *Marketing Communications: Contexts, Strategies and Applications*, 3rd edition, Harlow, Financial Times Prentice Hall, 2000.

2. Ratner S.V., Шапошников А.М. Прогнозирование изменений потребительского поведения в условиях экономического кризиса // *Экономический анализ: теория и практика*. 2022. Т. 21. № 5 (524). С. 911-926.

3. *Tourism 2020 Vision* Elektronnyj resurs. [2020]. - Режим доступа: <http://www.unwto.org/facts/menu.html>.

4. *Dictionary of Marketing Terms*. In: American Marketing Association. Available at: <https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx>

5. Chkhotua I.Z., Hvorostyanaya A.S. Strategicheskie prioritety razrabotki kommunikacionnoj strategii turistskogo brenda // *Экономика промышленности*. 2021. Т. 14. № 2. С. 172-183.

6. Яковлева А.А., Тарбенкова А.С., Салм А.Р., Черкаева Н.А. Корпоративные коммуникации в новой реальности: через ESG-трансформацию к репутационному лидерству // *Социальные коммуникации: наука, образование, профессия*. 2022. № 22. С. 132-136.

7. Cherkasov I.L., Seredina M.I., Mishurova O.I., Adashova T.A., Lebedeva O.Ye. The effect of international tourism on the development of global social-economic processes. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2017. Vol. 8. № 6 (22). P. 1166-1170.

8. Lukiyanchuk I.N., Panasenko S.V., Kazantseva S.Yu., Lebedev K.A., Lebedeva O.E. Development of online retailing logistics flows in a globalized digital economy. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7. № S2-1. P. 407-416.

Маржан МЫНЖАСАРОВА, продакт маркетинг менеджер компании Smalltalk2.me, marzhan.mynzhasarova@gmail.com

Кирилл РОМАНОВ, магистрант, МГТУ им. Н.Э.Баумана, 105005, РФ, г.Москва, ул.2-я Бауманская, д.7, bolshenosov@gmail.com

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КЛЮЧЕВОЙ ИНСТРУМЕНТ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ОБОРОННО-ПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Аннотация. В статье рассматриваются методы прогнозирования в оборонно - промышленном комплексе на основе искусственного интеллекта, а также проводится исследование и анализ подходов и моделей применения искусственного интеллекта для прогнозирования в оборонно - промышленном комплексе.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, оборонно - промышленный комплекс, прогнозирование, оборонный сектор, национальная безопасность.

МАРЖАН МЫНЖАСАРОВА, өнім маркетингі Smalltalk2.me компаниясынын менеджері, marzhan.mynzhasarova@gmail.com

Кирилл РОМАНОВ, магистрант, Н.Е.Бауман атындагы ММТУ, 105005, РФ, Мәскеу қ., 2-ші Бауманская к-сі, 7-үй, bolshenosov@gmail.com

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚОРҒАНЫС ӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНДЕГІ НЕГІЗГІ БОЛЖАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аннотация: Мақалада жасанды интеллект негізінде қорғаныс - өнеркәсіп кешенінде болжау әдістері қарастырылады, сондай - ақ қорғаныс-өнеркәсіп кешенінде болжау үшін жасанды интеллектті қолдану тәсілдері мен модельдерін зерттеу және талдау жүргізіледі.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, қорғаныс-өнеркәсіп кешені, болжау, қорғаныс секторы, ұлттық қауіпсіздік.

Marzhan MYNZHASAROVA, Product Marketing Manager of the company SmallTalk2.me, marzhan.mynzhasarova@gmail.com

Kirill ROMANOV, Undergraduate student, MGTU named after N.E..Bauman, 105005, Russian Federation, Moscow, 2nd Baumanskaya str., 7, bolshenosov@gmail.com

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A KEY FORECASTING TOOL IN THE MILITARY-INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract: The article discusses forecasting methods in the military-industrial complex based on artificial intelligence, and also conducts research and analysis of approaches and models for the use of artificial intelligence for forecasting in the military-industrial complex.

Keywords: Artificial intelligence, military - industrial complex, forecasting, defense sector, national security.

Введение.

Оборонно-промышленный комплекс (ОПК) представляет собой критическую отрасль, от которой напрямую зависит национальная безопасность страны. В последние годы глобальная ситуация в сфере обороны и безопасности существенно изменилась под влиянием технологического прогресса, что привело к необходимости адаптации оборонных стратегий. Одним из ключевых факторов этих изменений стал искусственный интеллект (ИИ), который все больше применяется в военных технологиях и системах управления.

Текущие глобальные вызовы, такие как киберугрозы, беспилотные системы, высокоточные вооружения и рост роли информационных войн, требуют от государств создания более гибких и эффективных систем обороны. ОПК, в свою очередь, должен быть способен не только реагировать на эти вызовы, но и прогнозировать их, обеспечивая тем самым опережающее развитие и адаптацию военных

технологий. В этом контексте ИИ становится не просто технологией, а стратегическим инструментом для анализа, предсказания и автоматизации процессов в оборонной отрасли [1].

Использование ИИ в ОПК позволяет решать такие задачи, как:

- моделирование будущих угроз и конфликтов: ИИ способен анализировать огромные массивы данных, выявлять закономерности и строить прогнозы на основе поведенческих моделей противников и динамики геополитических ситуаций.

- Оптимизация производства: в оборонной промышленности ИИ может быть применен для повышения эффективности производственных процессов, прогнозирования потребностей в ресурсах и управления цепочками поставок.

- Автономные системы вооружений: разработка и внедрение ИИ в беспилотные системы и их интеграция в единую систему управления на поле боя.

Таким образом, актуальность внедрения ИИ в ОПК продиктована необходимостью повышения устойчивости и готовности к потенциальным угрозам.

Целью данной статьи является исследование и анализ подходов и моделей применения ИИ для прогнозирования в ОПК, и она направлена на:

1. *Рассмотрение существующих подходов к прогнозированию в ОПК с использованием ИИ:* Здесь будут проанализированы ключевые технологии и методологии, такие как машинное обучение, нейросети, глубокое обучение и их применение в задачах оборонного планирования, анализа больших данных и моделирования военных операций. Особое внимание будет уделено методам прогнозирования возможных конфликтов, выявлению потенциальных уязвимостей и угроз;

2. *Изучение моделей, применяемых для предсказаний в сфере обороны:* Будут подробно рассмотрены модели на базе ИИ, используемые для предсказания производства, логистики, распределения ресурсов и обеспечения эффективного управления цепочками поставок в ОПК. Примеры таких моделей включают прогностические алгоритмы для оптимизации производственных процессов, управление запасами материалов и предсказание сроков и объемов выпуска продукции.

3. *Оценка перспектив и преимуществ интеграции ИИ в прогнозирование оборонного сектора:*

Важным аспектом будет анализ преимуществ внедрения ИИ, таких как увеличение точности и скорости предсказаний, автоматизация и улучшение принятия решений на основе анализа больших массивов данных.

Таким образом, статья будет направлена на всестороннее исследование возможностей использования ИИ для прогнозирования в ОПК, а также на выявление и анализ основных проблем, которые необходимо решить для успешной интеграции данных технологий.

Материалы и методы.

В статье использовались различные методы и материалы. Проведен обширный анализ научной литературы и существующих исследований по применению искусственного интеллекта в оборонной индустрии. Применялись как теоретические подходы для систематизации знаний о текущем состоянии и перспективах использования ИИ в обороне, так и практические методы анализа данных, включая моделирование и использование нейросетей для прогнозирования и оптимизации процессов в

оборонном секторе. Результаты исследования были основаны на сборе и обработке данных из различных источников, подкреплённые примерами реального применения ИИ в военных технологиях и системах управления.

Результаты/Обсуждение.

Основные понятия ИИ в ОПК: Он представляет собой совокупность технологий, направленных на автоматизацию, анализ и принятие решений в оборонных задачах с использованием алгоритмов машинного обучения, нейронных сетей и анализа больших данных. Эти технологии обеспечивают новые возможности для решения задач прогнозирования, стратегического планирования, повышения эффективности производства и безопасности.

1. Машинное обучение - это метод, при котором компьютерные системы обучаются на данных и способны улучшать свои результаты без явного программирования. В контексте ОПК оно используется для:

- анализа разведывательных данных, помогающие анализировать спутниковые снимки, данные с беспилотных летательных аппаратов и другие источники информации для выявления потенциальных угроз;

- оптимизации логистики и управления ресурсами, предсказывающие потребности в материалах и ресурсах на основе данных о прошлых поставках и текущих производственных мощностях, что способствует более эффективному управлению оборонной инфраструктурой.

- моделирования боевых действий: позволяющие моделировать возможные сценарии развития конфликтов на основе исторических данных и текущих геополитических событий.

2. Нейронные сети - это одна из наиболее мощных технологий ИИ, способная анализировать сложные, многомерные данные, они применяются для:

- распознавания образов и объектов, автоматически распознающие цели на поле боя, отличать дружественные и враждебные объекты, а также предсказывать их поведение;

- анализа сценариев киберугроз, использующие для выявления и предотвращения кибератак в реальном времени, обучаясь на миллионах предыдущих инцидентов и прогнозируя новые формы атак.

- управления беспилотными системами, позволяющие автономным беспилотным системам, принимать решения на поле боя без участия человека, улучшая эффективность и скорость их реакций в боевых условиях.

3. Анализ больших данных (Big Data) – он в ОПК позволяет:

- выявление скрытых угроз, анализирующие массивы данных для обнаружения аномалий, которые могут свидетельствовать о потенциальных несанкционированных вторжениях или других угрозах.

- прогнозирование развития вооружений и технологий противника, способные строить модели развития технологий и вооружений в других странах, что помогает ОПК планировать свои действия.

Таким образом, ИИ и его ключевые технологии в ОПК позволяют существенно повысить уровень прогнозирования, автоматизации и управления ресурсами. Машинное обучение, нейронные сети и анализ больших данных играют центральную роль в развитии новых оборонных систем, которые должны быть максимально точными и эффективными в условиях современных угроз.

Сегодня использование ИИ в оборонной сфере активно развивается во многих странах, которые рассматривают ИИ как стратегический инструмент для усиления своей военной мощи и оперативных возможностей. Наиболее передовые примеры применения ИИ можно наблюдать в США, Китае, и странах ЕС, которые активно инвестируют в исследования и разработки для создания инновационных оборонных систем [2].

В настоящее время использование ИИ в прогнозировании ОПК позволяет создавать высокоточные предсказания трендов и изменений в оборонной отрасли. Наиболее распространенными методами прогнозирования являются модели машинного обучения и нейронные сети, которые помогают в анализе огромных объемов данных и выявлении закономерностей.

а) Модели машинного обучения включают в себя алгоритмы, которые обучаются на данных и могут предсказывать будущее поведение систем или процессов на основе этих данных. В ОПК они применяются для: предсказания спроса на вооружения, оптимизации логистических цепочек и предсказания выхода из строя военной техники.

б) Нейронные сети - это более сложный и гибкий инструмент для прогнозирования, поскольку они способны обучаться на сложных, многомерных данных. Они эффективны в следующих областях: предсказании геополитических угроз, анализе динамики развития вооружений противника и прогнозировании результатов боевых операций.

Следует отметить, что сегодня одним из наиболее мощных инструментов ИИ в оборонном прогнозировании является **сценарное моделирование**, которое позволяет предсказать развитие тех или иных ситуаций на основе различных исходных данных и предположений. Сценарное моделирование помогает создавать симуляции боевых действий и кибервойн, позволяя оценить потенциальные угрозы и разработать стратегии для их нейтрализации, например:

- *Симуляции кибервойн*, где ИИ используется для симуляции боевых операций с учетом использования беспилотных и роботизированных систем. Это позволяет оценивать, как различные виды техники будут взаимодействовать на поле боя, какие стратегии окажутся наиболее эффективными, и как минимизировать потери;

- *Моделирование боевых действий*, где ИИ используется для моделирования сценариев киберугроз. Такие симуляции помогают оценивать возможности противника в области кибербезопасности и разрабатывать контрмеры. Например, ИИ может моделировать атаки на оборонные системы и предлагать способы защиты, оценивая их эффективность в различных сценариях.

Таким образом, методы прогнозирования с использованием ИИ предоставляют ОПК уникальные возможности для повышения оперативности и точности стратегического планирования, оптимизации производственных процессов и управления ресурсами. Сценарные симуляции позволяют подготовить войска и технику к потенциальным угрозам, а анализ больших данных и прогнозные модели способствуют более точному распределению ресурсов и предсказанию нужд оборонной промышленности.

Внедрение ИИ в ОПК для страны открывает значительные перспективы для улучшения управления, прогнозирования и модернизации военной техники и стратегий. ИИ способен существенно изменить способы, которыми анализируются данные, принимаются решения и строятся долгосрочные прогнозы, обеспечивая страны конкурентоспособность на глобальном уровне [3,4].

Сегодня одним из основных задач с использованием ИИ, стоит:

- *Управляемость сложными системами*. В современных военных операциях и производственных процессах ОПК требуется координация множества взаимосвязанных элементов, от боевых систем до логистики и управления ресурсами. ИИ может

оптимизировать управление этими сложными системами, анализируя большие объемы данных в режиме реального времени и предлагая решения для эффективного распределения ресурсов, снижения издержек и повышения оперативности. Здесь ИИ может интегрироваться в системы управления вооруженными силами, где будет обрабатывать оперативные данные и давать рекомендации по тактическим действиям, а также улучшить моделирование и прогнозирование возможных боевых сценариев, помогая военачальникам оперативно принимать решения на основе точного анализа данных.

- *Оперативность и точность прогнозирования*, т.е. ИИ позволяет значительно улучшить точность прогнозирования как внутренних, так и внешних угроз. Автоматизированные системы на основе машинного обучения могут анализировать разведывательные данные, прогнозировать действия противника, предсказывать сбои в логистике и предлагать решения для повышения эффективности. Кроме этого, ИИ помогает не только оценивать текущие угрозы, но и моделировать потенциальные будущие конфликты на основе комплексных данных. Это позволяет ОПК заранее подготовиться к возможным сценариям.

- *Оптимизация модернизации и разработки вооружений*. В данном случае, ИИ способен ускорить процесс модернизации вооружений и разработки новых технологий за счет анализа данных о текущем состоянии техники, прогнозирования потребностей в модернизации и выявления потенциальных сбоев в системах, а также ИИ может предсказать, когда военная техника нуждается в ремонте или модернизации, что снижает вероятность сбоев и увеличивает эксплуатационный срок техники.

Несмотря на значительные перспективы, внедрение ИИ в ОПК сталкивается с проблемами и ограничений, которые необходимо преодолеть для успешной интеграции этих технологий, то есть:

1. Нехватка квалифицированных кадров - способных разрабатывать и поддерживать системы на базе ИИ. В ОПК необходимо увеличить объем подготовки инженеров, аналитиков данных и программистов, обладающих необходимыми знаниями в области ИИ. Уровень подготовки специалистов по ИИ в оборонной сфере требует существенного повышения. Для этого необходимо создать учебные программы и центры, которые будут готовить кадры с

углубленными знаниями в области ИИ и оборонных технологий;

2. Сложности интеграции ИИ в традиционные структуры ОПК, где интеграция ИИ часто сталкивается с сопротивлением со стороны существующих систем управления. Оборонные структуры во многом зависят от устоявшихся методов, и внедрение ИИ требует не только технологических изменений, но и организационной трансформации. Внедрение новых технологий требует изменения мышления и подходов к управлению. Преодоление консерватизма в военных и промышленных структурах является одним из важнейших факторов для успешного внедрения ИИ.

3. Этические аспекты - применение ИИ в оборонной сфере порождает серьезные этические вопросы, особенно в отношении автономных систем вооружений. Автономные системы могут принимать решения без участия человека, что вызывает опасения по поводу контроля над их действиями и ответственности за возможные ошибки. Разработка ИИ, который будет управлять вооруженными системами, требует строгого контроля, чтобы избежать неконтролируемого применения силы.

Сегодня для успешной интеграции ИИ в ОПК важна роль государства, которое должно не только стимулировать развитие этой сферы, но и создавать нормативно-правовую базу для регулирования применения ИИ в оборонных целях, а также разработать четкие правовые нормы, регулирующие использование ИИ в оборонной сфере. Это включает вопросы регулирования автономных систем вооружений, защиты данных, а также этических аспектов использования ИИ в военных операциях.

Правительство должно установить стандарты для применения ИИ в оборонных структурах, чтобы обеспечить безопасность и ответственность за его использование. С другой стороны, государственные инвестиции играют ключевую роль в развитии технологий ИИ для нужд ОПК. Финансирование научных исследований и разработки новых технологий ИИ поможет ускорить процесс внедрения этих технологий в оборонную сферу.

Важным моментом является, создание исследовательских центров и лабораторий, направленных на развитие ИИ для оборонной сферы, позволит ОПК оставаться конкурентоспособным на мировой арене [5].

Таким образом, успешное внедрение ИИ в прогнозирование и управление ОПК требует значительных усилий со стороны государства, включая подготовку кадров, создание

нормативно-правовой базы и организационную поддержку.

Заключение.

Итак, использование ИИ в прогнозировании и управлении ОПК представляет собой важный шаг на пути к повышению национальной безопасности и обороноспособности страны. Внедрение ИИ в процессы анализа данных, моделирования угроз и управления ресурсами открывает новые возможности для более точного и оперативного реагирования на современные вызовы, такие как новые виды вооружений и нестабильные геополитические сценарии. В результате исследования выявлено, что ИИ позволяет:

- Улучшить точность и скорость прогнозирования потенциальных угроз, включая вооруженные конфликты;

- Оптимизировать производство и модернизацию техники, что способствует снижению издержек и повышению эффективности;

- Автоматизировать управление сложными системами в рамках оборонной стратегии, включая логистику, разведку и использование автономных вооружений.

Эти достижения важны для укрепления обороноспособности страны, особенно в условиях усиливающейся глобальной конкуренции и нарастающих угроз. Для успешной интеграции ИИ в прогнозирование и развитие ОПК необходимо сосредоточиться на следующих стратегических направлениях:

- а) Развитие кадрового потенциала:* Важнейшим элементом внедрения ИИ в ОПК является подготовка специалистов, обладающих навыками работы с ИИ и большими данными, которые требует: создание программ подготовки и переподготовки кадров в ВУЗах и на базе НИИ, повышение квалификации инженеров, аналитиков данных и военных специалистов в области ИИ и робототехники, а также привлечение частного сектора к образовательным инициативам, чтобы обеспечить подготовку квалифицированных кадров.

- б) Государственные программы поддержки:* государство должно играть активную роль в создании условий для внедрения ИИ в ОПК, поддерживая: развитие научных центров и лабораторий, работающих в области ИИ для оборонных нужд, формирование государственных заказов для стимулирования НИОКР в области ИИ и робототехники, создание нормативной базы для регулирования использования ИИ в военных целях, включая

этические и правовые аспекты автономных систем вооружений.

- в) Инвестиции в научные исследования и разработки:* для того чтобы оставаться конкурентоспособными на мировой арене, необходимо увеличить государственные инвестиции в НИОКР в области ИИ для ОПК. Это включает: финансирование разработки новых технологий ИИ, которые могут быть применимы в разведке, логистике и вооружении, поддержку проектов по разработке автономных боевых систем, беспилотных аппаратов и интеллектуальных аналитических систем.

Таким образом, успешная интеграция ИИ в прогнозирование и развитие ОПК требует комплексного подхода, включающего развитие кадров, государственную поддержку и увеличение инвестиций в НИОКР. Эти шаги позволят укрепить национальную безопасность и обеспечить страны лидерские позиции в сфере оборонных технологий на глобальной арене.

Список литературы:

1. Глазкова В.В. Состояние и основные тенденции развития оборонно-промышленного комплекса. *E-Management*. 2021; 4(4):16-23.

2. Трофимов О.В., Саакян А.Г. Функционирование промышленных предприятий в условиях цифровой экономики // *Фундаментальные исследования*. – 2018. – № 8. – С. 122-126;

3. Антипина О.А. Платформы как многосторонние рынки эпохи цифровизации // *Мировая экономика и международные отношения*. 2020. Т. 64. № 3. С. 12-19.

4. Стариков Е.Н., и др. Оценка эффективности промышленной политики в ОПК на основе нейросетей на базе нечеткой логики // *Цифровые модели и решения*. 2024. Т. 3, № 2. С. 43–54.

5. Масюк Н.Н., и др. Искусственный интеллект как ключевой элемент цифровой трансформации экономики // *Фундаментальные исследования*. – 2021. – № 10. – С. 49-54.

References:

1. Glazkova V.V. Sostoyanie i osnovnye tendencii razvitiya oboronno-promyshlennogo kompleksa. *E-Management*. 2021; 4(4):16-23.

2. Trofimov O.V., Saakyan A.G. Funkcionirovanie promyshlennyh predpriyatij v usloviyah cifrovoj ekonomiki // *Fundamental'nye issledovaniya*. – 2018. – № 8. – S. 122-126;

3. Antipina O.A. Platformy kak mnogostoronnie rynki epohi cifrovizacii // *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. 2020. T. 64. № 3. С. 12-19.

4. Starikov E.N., i dr. Ocenka effektivnosti promyshlennoj politiki v OPK na osnove nejrosetej na

УДК 338.48

DOI: 10.52445/BKEU.2024.49.34.007

Ruslan BEKTURSUNOV, Master's degree, lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, bektursunov_ruslan@mail.ru

INBOUND TOURISM AND METHODS OF ITS STIMULATION

Annotation. This study presents methods of stimulating the development of tourism in Kazakhstan and prospects for the development of the tourism industry in Kazakhstan. The article describes the methods of tourism development in Kazakhstan, provides official data on recent tourist visits to Kazakhstan, etc.

Keywords: tourism, hospitality, transport infrastructure, tourism activities.

Руслан БЕКТУРСЫНОВ, магистр, оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, bektursunov_ruslan@mail.ru

КІРУ ТУРИЗМІ ЖӘНЕ ОНЫ ҢНТАЛАНДЫРУ ӘДІСТЕРІ

Аннотация. Бұл зерттеу Қазақстанда туризмді дамытуды ынталандыру әдістері және Қазақстанда туризм саласын дамыту перспективалары болып табылады. Мақалада Қазақстанда туризмді дамыту әдістері сипатталған, соңғы уақытта Қазақстанда туристерге барудың ресми деректері келтірілген және т. б.

Түйінді сөздер: туризм, қонақжайлылық, көлік инфрақұрылымы, Туристік қызмет.

Руслан БЕКТУРСУНОВ, магистр, преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая 9, bektursunov_ruslan@mail.ru

ВЪЕЗДНОЙ ТУРИЗМ И МЕТОДЫ ЕГО СТИМУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. Данное исследование представляет собой методы стимулирования развития туризма в Казахстане и перспективы развития туристической отрасли в Казахстане. В статье описаны методы развития туризма в Казахстане, приведены официальные данные посещения туристов в Казахстане за последнее время и т.д.

Ключевые слова: туризм, гостеприимство, транспортная инфраструктура, туристская деятельность.

Introduction.

The purpose of this study is to form a unified strategy for the development of tourism in Kazakhstan and methods of stimulating it. Tourism is a branch of the economy and its development and the invitation of many tourists from different countries to Kazakhstan plays an important role. Today, the development of tourism in Kazakhstan leaves much to be desired. In addition, Kazakhstan has a lot of beautiful and picturesque places, including: Charyn Canyon, Burabai, Karkaralinsk, Almaty, etc.

The relevance of the research topic is due to the tourist situation in Kazakhstan and in general in the cities of Kazakhstan. Kazakhstan is a culturally historical and attractive country. At the same time, the country is facing a number of challenges, including: improving transport infrastructure, visa-free travel with many countries and increasing the country's competitiveness in the tourism sector.

The novelty of this work lies in the development of a unified strategy for the development and promotion of tourism in

Kazakhstan and methods of stimulating it. The author of the article focuses on international comparison and draws data from various sources, and allows you to get a more objective picture and identify directions for the strategic development of tourism in Kazakhstan.

The Republic of Kazakhstan is a multifunctional country in which the economy is developing quite well. Kazakhstan has diplomatic and trade relations with Russia, China, and all CIS countries. Today, tourism in the world is gaining more and more popularity and competition is increasing accordingly every year. Developing tourism in Kazakhstan is a priority for the economy and for the country as a whole.

Materials and methods:

Modern static data on tourism and scientific research methods were used in the preparation of this article:

- literature review: the analysis of scientific articles, books, reports on the development of tourism and the economy of the country of the Republic of Kazakhstan was carried out;

- Statistical analysis: using data from official statistical studies and reports from international organizations such as UNWTO, and comparative analysis of inbound tourism compared to other countries;

- comparative analysis: comparison of Kazakhstan with other Central Asian countries in terms of economic indicators, which allows us to identify lagging aspects in the development of tourism.

- analysis of expert assessments: the study of opinions and analytics from experts in the field of tourism.

Discussion/Results:

To date, Kazakhstan has not demonstrated the highest results in the development of tourism in the fight for foreign tourists, who can bring good income not only to the tourism sector, but also to the hotel business and catering. Kazakhstan's rating in 2023 ranked 64th among 202 countries in terms of the number of incoming tourists. Experts of the

UNWTO international industry organization are confident that there is still an unsatisfied demand for tourist trips in the world. According to the international online publication Countycassette.com About 2 million travelers from different countries visited Kazakhstan during the year [1].

According to the results of comparing the number of tourists who come to Kazakhstan and other Central Asian countries, they show: that tourism is much more developed in Kyrgyzstan and Uzbekistan. It is precisely because of the presence of the high-altitude lakes of Kyrgyzstan and the ancient mosques of Uzbekistan that three to four times more tourists travel than to Kazakhstan.

If you look at other countries, for example: the countries of the European Union – France, Poland, Mexico, the indicators of our country are in principle incomparable [2]. France (117.1 million tourists per year), Poland (88.5 million people), Mexico (51.1 million), the USA (45 million tourists).

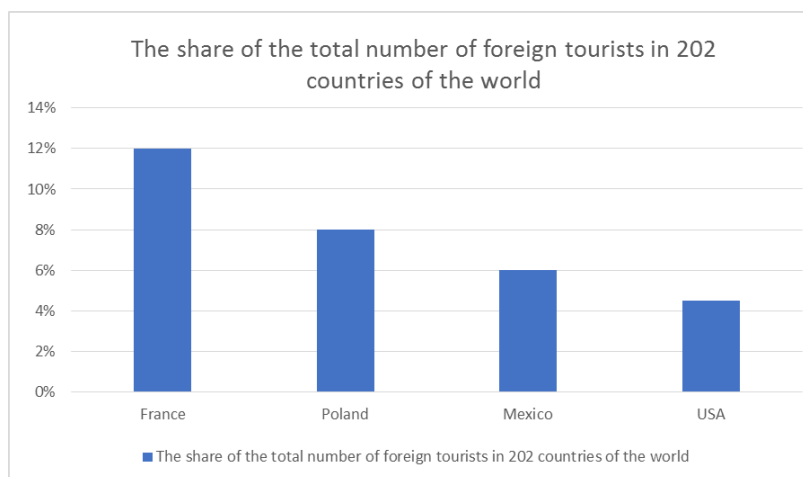

Figure 1 – Ranking of countries by the number of foreign tourists, 2023

It should be emphasized that Kazakhstan has developed mainly outbound tourism. Quite a large number of tourists from Kazakhstan prefer to travel to other countries such as Turkey, Egypt, UAE, etc.

In our opinion, it is necessary to develop tourism and attract foreigners in Kazakhstan as follows:

1. To develop the infrastructure of the country as a whole. Improvement of accommodation facilities, opening of new restaurants, additional investments in tourism development.

2. Improving the transport infrastructure. Trains and planes should be convenient and comfortable for both citizens of Kazakhstan and foreigners.

3. The development of ecotourism. Kazakhstan has dozens of natural parks and reserves. And also to develop cultural and

educational tourism. Learning the traditions of the peoples of Kazakhstan, national holidays, etc.

4. To develop health tourism. Kazakhstan is an excellent place for medical and wellness tourism. A special feature here is the active use of medicinal natural resources: hot springs, therapeutic mud, healing climate.

5. Development of business tourism. Business tourism attracts an increasing number of visitors to the largest cities of Kazakhstan every year. Regional and international conferences and summits are often held in Kazakhstan, attracting an impressive number of foreign business tourists to the country.

6. Diplomatic and trade relations with various states, including: Russia, China, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Mongolia, etc.

7. The development of ethnographic tourism. The rich culture of the Kazakh people has preserved many traditions and customs, revered and passed

down from generation to generation for many centuries. Historical events and religious worldviews had a great influence on their formation. The Kazakh culture has formed a symbiosis of customs and traditions that harmoniously combine and complement each other, permeating all stages of human life: the birth of a child, a wedding, the custom of hospitality, rituals and a wide variety of moments and spheres of life [3].

Tourism is a great way to develop the country's economy. Tourism provides opportunities such as creating new jobs, learning about our history, sightseeing, etc. Of course, it remains important to master foreign languages: English, German and also knowledge of the state language [2].

While the Ministry of Tourism and Sports (MTS) of the Republic of Kazakhstan is making efforts to attract foreign travelers to Kazakhstan, the domestic tourism market is losing its audience. Last year showed that Kazakhstanis began to travel abroad more often than to relax in the numerous

tourist areas of their homeland. According to the Bureau of National Statistics (BNS) of ASPIR RK, in January–December 2023, the number of outbound tourists in Kazakhstan amounted to 10.5 million people. This is almost 1 million more people than the indicator of domestic tourism (9.6 million people). The dynamics of these indicators are also different. 37.2% more Kazakhstanis went abroad last year, and the indicator of domestic tourism showed an increase of 11.2%.

To clarify: the data of the BNS ASPIR RK on domestic tourism reflect the number of Kazakhstanis who move within the country for various purposes — both tourist, personal, and business. The majority of visitors — 7.1 million people — stayed in hotels and other places of accommodation. But only 412.6 thousand Kazakhstanis moved across the Republic of Kazakhstan directly for recreation and recreation in resort areas. 2.1 million people visited specially protected natural areas as tourists.

Figure 2 – The number of visitors served. January-December 2023

The term tourism potential is understood as a set of external and internal factors that determine the capabilities of a particular country or region, to provide a variety of tourist and recreational services to meet the needs of tourists and other services to attract tourist workers to explore new tourist territories of the country. Such factors may include the condition and accessibility of a destination in a tourist area, customs formalities, quality of service, as well as geographical location and trade relations [4].

The study of research papers on the promotion of inbound tourism in Kazakhstan makes it possible to identify the following key factors influencing its development:

- economic and geographical factors related to the geographical position and role of the country in the world economic communities;

- political and geographical factors based on the risks and safety of transportation of tourists;
- infrastructural factors, modern material and technical base of hotels, new planes and trains;
- technical and technological factors, such as the introduction of new modern information and logistics management technologies;
- environmental factors, including environmental protection measures and compliance with environmental norms and standards during transit;
- economic and legal factors determined by the state economic policy, as well as a set of internal and external legal forms in the field of tourism;
- financial factors, including the level of investment and the availability of financial resources for the development of tourism potential;
- Ethnic and cultural factors

- geopolitical factors, including the impact of political conflicts and international relations on tourism and transportation safety.

It is also important to consider the development of tourist resorts and the maintenance of the tourist business. Today, the sanatorium is used by a large number of people, especially those who suffer from various chronic diseases. These are young people and the elderly. Planning of the tourism business is also a big priority, and today the tourism sector brings great profits in the economic sphere. The development of tourism in Kazakhstan is a responsible task today, as we are trying to attract a large number of foreign tourists and specialists in the tourism industry. Excursion tourism in Kazakhstan is also developing at a fairly good level today and sightseeing tours in Kazakhstan are offered in the following directions: Almaty, Astana, Burabai, Turkestan, Shymkent, Atyrau, Aktau. Kazakhstan has all the resources for the development of tourism, and therefore its development is a great breakthrough.

It is also necessary today to effectively train highly qualified specialists in the field of tourism. Today, many universities in Kazakhstan prepare students in the specialty "Tourism" and "Restaurant and hotel business". Graduates of this specialty can work not only in the office of a travel agency, but also work as a tour guide, manager in consulting agencies, in akimats, in the ministry, etc. Graduates of the specialty of Restaurant business open their own restaurants, in which tourists from other countries come to them in the future, and evaluate how well our citizens can serve tourists, whether they speak a foreign language, etc [5].

The Travel and Tourism Development Index 2024 (TTDI) is a biennial report of the World Economic Forum, published in collaboration with the University of Surrey, which analyzes the travel and tourism sector in 119 countries, taking into account a number of factors and policies.

Kazakhstan immediately rose by 14 points in the world Travel and Tourism Development Index and took 52nd place among 119 countries, surpassing Qatar, Azerbaijan, Uzbekistan, Vietnam, Egypt and Latvia.

It is also necessary to develop transport infrastructure, as this issue is a very important component [6].

The development of transport and logistics infrastructure plays a key role in the economic progress and sustainable development of the country. The planned investments in this area contribute not only to improving transport services and optimizing freight transportation, but also contribute to increasing the country's competitiveness on the world stage. At the same

time, it opens up new prospects for the development of trade, tourism and other sectors of the economy. Thus, further development of the transport infrastructure will be an important factor for achieving sustainable economic growth. and improving the quality of life of citizens of the Republic of Kazakhstan.

In connection with the increasing globalization of the tourism business, the initial project turned out to be a question of managers with completely different worldviews and civilized values. No multinational enterprise is in any way capable of neglecting the special nature of the functioning of international teams and the attitudes of their training and upbringing [7].

First. Most of the institutions in the tourism industry do not pay proper attention to personnel management in any way, considering the staff to be a proactive action. But this is an incorrect aspect, thus, as well as society in the field of tourist services, according to the smallest facet of the component of institutions, all, without exception, are more than a component of the most tourist provisions, because of which institutions acquire their own main profit.

The staff in the tourism industry is an essential component of the final product, and, therefore, the quality of service depends on the skill and consciousness of employees. Customer satisfaction in the service sector is achieved by the courtesy of the staff, their responsiveness and ability to work in a team. Thus, effective management of people is becoming one of the most important functions of tourism organizations.

Second. Despite the fact that most travel agencies are thriving, experts strongly advise you to weigh all the disadvantages and advantages before starting a travel business from scratch. Entrepreneurship in the field of travel is subject to high competition. According to statistics, the critical period for a travel company is one year. If you manage to stay afloat this time, then you can consider yourself a successful businessman.

According to statistics, tourist demand is growing every year. This trend is observed all over the world. By organizing a travel business, you will have the opportunity to travel to different countries. After all, the head of such an organization is obliged to establish relationships with new hotels, sightseeing and transport companies in order to know by example what to offer the client.

The third. The complex predictability of the client flow, i.e., the agency can in a short time both acquire a stable client base and fail to withstand the offers of competitors and remain without customers. What can be attributed to the good reasons for opening a tourism business is: a rapidly developing

tourism business, which makes it possible to provide tourism services to many destinations (Turkey, UAE, Egypt, etc.), and as a result, the opportunity to make a corresponding profit.

If a person opens his own travel agency, which chooses which tour operator is worth working with, and which ones are "better not to". This is explained simply: we work for the client, we want him to have a great rest and come to us again [8].

We really understand that our main task is to provide high-quality advice to customers based on their requests and the selection of tours according to the "Price - Quality" criterion. And if we have selected a good tour for a client, then this client will use our services next time. Or he will recommend our company to his friends. And this is the best advertisement... So we're doing everything right!

Advantages of working as a tourism manager: the tourism industry is one of the most profitable and promising; the opportunity to visit many countries; good earnings. Although the income depends on the season; excitement, usually real fans work in this area, who will not trade the travel business for anything else.

Disadvantages in the work of a tourism manager: having visited a huge number of countries, often none of them can be viewed carefully; a huge responsibility;

It is a very nervous job, it is necessary to keep up to date with the affairs of vacationers on a regular basis: whether the host party has forgotten to meet them, whether they are satisfied with the food, whether there are problems with the staff or the local population. Often, anxious travelers have every chance to call the travel agent back and also ask to dispel their worries [9].

The formation of an organization's competitive advantages is impossible without knowledge of the specifics of the market in which it operates. The tourist market is a market for services, as services are the main subject of exchange and account for 80% of total sales in developed tourist markets. A tourist service is a set of purposeful actions in the service sector that are focused on ensuring and satisfying the needs of a tourist or a tourist, meeting the goals of tourism, the nature and orientation of a tourist service, tour, tourist product, not contradicting the universal principles of morality and good order. Tourism services have four characteristics that distinguish a service from a product: impalpability, continuity of production and consumption, variability and inability to store [10].

Conclusion:

For the development of tourism, it is necessary to allocate additional investments and follow the advice that the author prescribed in his article. The development of tourism in Kazakhstan

is a big priority and at the same time it is the development of the economy. Tourism offers new jobs: tourism manager, tour guides, stewards and stewardesses, and so on. And it is also important that the development of transport infrastructure remains a priority. Today, the transport infrastructure leaves much to be desired, and therefore it is necessary to create buses and trains from modern materials for development.

Bibliography:

1. Ageshkina, N. A. Fundamentals of travel agency and tour operator activity : a textbook / N.A. Ageshkina. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 567 p.
2. Andreev, V. D. Organization and methodology of risk-based audit in tourism : a textbook / V. D. Andreev. – Moscow : Master's degree : INFRA-M, 2021. – 392 p.
3. Bagdasaryan, V. E. The history of tourism : a textbook / V.E. Bagdasaryan, I.B. Orlov, A.D. Popov. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 190 p.
4. Baranov, A. S. Information and excursion activities at tourism enterprises : textbook / A.S. Baranov, I.A. Bisko ; edited by E.I. Bogdanov. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 383 p.
5. Safety in tourism : an educational and methodological guide / comp. S. Yu. Makhov. – Eagle : MABIV, 2020. – 118 p.
6. Berezovaya, L. G. The history of tourism and hospitality : a textbook for universities / L. G. Berezovaya. – 2nd ed., reprint. and additional – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 429 p.
7. Business planning in tourism : a textbook for undergraduate students studying in the field of training 43.03.02 "Tourism" / under the general editorship of T. V. Kharitonova, A.V. Sharkova. – 4th ed. – Moscow : Dashkov and K, 2021. – 310 p.
8. Bogdanov, E. I. Economics of the tourism industry : textbook / E.I. Bogdanov, E.S. Bogomolova, V.P. Orlovskaya ; edited by Prof. E.I. Bogdanov. – Moscow : INFRA-M, 2024. – 318 p.
9. Bogolyubova, S. A. Types and trends of tourism development : a textbook for universities / S. A. Bogolyubova. – 2nd ed., reprint. and additional – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 202 p.
10. Bugorsky, V. P. Legal and regulatory regulation in the hospitality industry : textbook and workshop for universities / V. P. Bugorsky. – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 165 p.

References

1. Ageshkina, N. A. Fundamentals of travel agency and tour operator activity : a textbook / N.A. Ageshkina. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 567 p.
2. Andreev, V. D. Organization and methodology of risk-based audit in tourism : a textbook / V. D. Andreev. – Moscow : Master's degree : INFRA-M, 2021. – 392 p.
3. Bagdasaryan, V. E. The history of tourism : a textbook / V.E. Bagdasaryan, I.B. Orlov, A.D. Popov. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 190 p.

4. Baranov, A. S. Information and excursion activities at tourism enterprises : textbook / A.S. Baranov, I.A. Bisko ; edited by E.I. Bogdanov. – Moscow : INFRA-M, 2021. – 383 p.
5. Safety in tourism : an educational and methodological guide / comp. S. Yu. Makhov. – Eagle : MABIV, 2020. – 118 p.
6. Berezovaya, L. G. The history of tourism and hospitality : a textbook for universities / L. G. Berezovaya. – 2nd ed., reprint. and additional – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 429 p.
7. Business planning in tourism : a textbook for undergraduate students studying in the field of training 43.03.02 "Tourism" / under the general editorship of T. V. Kharitonova, A.V. Sharkova. – 4th ed. – Moscow : Dashkov and K, 2021. – 310 p.
8. Bogdanov, E. I. Economics of the tourism industry : textbook / E.I. Bogdanov, E.S. Bogomolova, V.P. Orlovskaya ; edited by Prof. E.I. Bogdanov. – Moscow : INFRA-M, 2024. – 318 p.
9. Bogolyubova, S. A. Types and trends of tourism development : a textbook for universities / S. A. Bogolyubova. – 2nd ed., reprint. and additional – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 202 p.
10. Bugorsky, V. P. Legal and regulatory regulation in the hospitality industry : textbook and workshop for universities / V. P. Bugorsky. – Moscow : Yurait Publishing House, 2024. – 165 p.

ПЕДАГОГИКА

PEDAGOGY

Гулчехра СИДИКОВА, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қаласы, Академическая көш., 9, siddik84@mail.ru

Сымбат ӘБДӘШІМ, МО22-ІК тобының студенті, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қаласы, Академическая көш., 9

Елена ДУДИНА, шет тілдері кафедрасының доценті "НГПУ"ФГБОУ, Ресей, Новосибирск, көш. Вилуйская, 28, elenadudina@list.ru

АРАБ ТІЛІНІҢ ҚАЗАҚСТАНҒА КЕЛУІ

Аңдатпа. Мақала Қазақстандағы араб тіліне деген қызығушылықты арттырудың өзектілігі мен мәселелерін зерттейді. Жұмыстың мақсаты - құбылыстың себептерін анықтау және даму перспективаларын анықтау. Мақсатқа жету үшін мәліметтер мен сауалнамаларды талдау әдісі қолданылады. Нәтижелер Қазақстанда араб тілін үйренуге сұраныстың артып келе жатқанын көрсетеді. Даму перспективалары білім беру бағдарламалары мен мәдени алмасуды кеңейтуді қамтиды.

Түйінді сөздер: Араб тілі, Қазақстан, білім беру бағдарламалары, мәдени алмасу, тенденциялар, даму, сұраныс.

Гулчехра СИДИКОВА, старший преподаватель, Карагандинский Университет Казпотребсоюз, Республика Казахстан, 100009, Караганда, ул.Академическая, 9, siddik84@mail.ru

Сымбат ӘБДӘШІМ, студент группы МО22-1к, Карагандинский Университет Казпотребсоюз, Республика Казахстан, 100009, Караганда, ул.Академическая, 9

Елена ДУДИНА, доцент кафедры иностранных языков ФГБОУ ВО «НГПУ», Россия, г. Новосибирск, ул. Вилуйская, 28, elenadudina@list.ru

ВНЕДРЕНИЕ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются актуальность и проблемы повышения интереса к арабскому языку в Казахстане. Цель работы – выявить причины явления и определить перспективы развития. Для достижения цели используется метод анализа данных и опросов. Результаты показывают, что в Казахстане растет спрос на изучение арабского языка. Перспективы развития включают расширение образовательных программ и культурного обмена.

Ключевые слова: арабский язык, Казахстан, образовательные программы, культурный обмен, тенденции, развитие, спрос.

Gulchekhra SIDIKOVA, senior teacher, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, The Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya street, 9, siddik84@mail.ru

Symbat ABDASHIM, student of group MO22-1k, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, The Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya street, 9

Elena DUDINA, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, NOVOSIBIRSK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY, Russia, Novosibirsk, Vilyuyskaya str., 28, elenadudina@list.ru

IMPLEMENTATION OF ARABIC LANGUAGE IN KAZAKHSTAN

Annotation. The article deals with the relevance and problems of increasing interest in the Arabic language in Kazakhstan. The purpose of the work is to identify the causes of the phenomenon and determine the prospects for development. In order to achieve the goal, the method of data analysis and surveys is used. The results show that there is a growing demand for learning Arabic in Kazakhstan. Development prospects include expansion of educational programmes and cultural exchange.

Key words: Arabic language, Kazakhstan, educational programmes, cultural exchange, trends, development, demand.

Кіріспе. Араб тілінің елімізге келуі мен оның алатын орны ең алдымен діни аспектімен байланысты. Ислам дінін қабылдаған көптеген басқа түркі тілдес және кавказ халықтарының арасында да осындай жағдай. Қазіргі Қазақстан аумағына исламның енуі мен таралуы бірнеше ғасырларға созылған ұзақ үрдіс болды. Мұсылмандық идеялар мен алғашқы уағыздаушылар қазақ даласына сонау VII ғасырда ене бастады деген болжам бар. Дегенмен, аймақтың болашақ рухани және өркениеттік дамуын

айқындайтын бетбұрыс 751 жылы араб пен қытай әскерлері арасында болып, арабтардың жеңісімен аяқталған Атлах немесе Талас шайқасы болды. Бірте-бірте ислам және онымен бірге араб-мұсылман мәдениеті Қазақстанға ене бастады, оның үстіне соңғысы басым болды және сол кезде өмір сүрген христиандық, буддизм, манихейлік және басқа да наным-сенімдерді ығыстырып шығарды. Қазақстанда исламның пайда болуының өзі синкреттік сипатта болғанын айта кеткен жөн. Мұнда әртүрлі идеялар мен идеологиялардың

– мұсылмандыққа дейінгі (пұтқа табынушылық, тәңіршілдік, шамандық, аруахизм және т.б.) аккумуляциясының, синтезінің және бейімделуінің күрделі процестері өтті, олар өз кезегінде зороастризмнің ықпалында болды.

Материалдар мен тәсілдер. Мақалада Қазақстандағы араб тіліне деген қызығушылықты зерттеу үшін мәліметтер мен сауалнамаларды талдау әдісі қолданылды. Зерттеу мақсаттарына жету үшін ғылыми және білім беру көздерін қамтитын ауқымды әдеби шолу жүргізілді, бұл араб тілін үйренудің өзектілігін анықтауға мүмкіндік берді. Сауалнамалар мен деректерді талдау араб тілін оқытудың қазіргі жағдайы мен қажеттіліктерін бағалауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ, білім беру бағдарламаларын дамыту қарастырылды, бұл осындай бағдарламаларды одан әрі кеңейту перспективаларын көрсетеді. Зерттеудің бұл әдістері авторларға араб тілінің Қазақстанның мәдени және білім беру кеңістігіне әсерін жан-жақты бағалауға көмектесті.

Талқылау/Нәтижелер. Ислам діні алдымен оңтүстік аймақтарға, оның ішінде негізінен отырықшы халық тұратын Сырдарияға еніп, кейін Жетісуге және басқа жерлерге тарады. X Ұраханидтер тұсында ол мемлекеттік дін болып жарияланды. XIII–XIV ғасырларда Қазақстан жерін билеген Алтын Орда хандары Берке мен Өзбек те ислам дінін қабылдады. XV ғасырда Керей мен Жәнібек хандар құрған тұңғыш Қазақ хандығының өзі де шарифаттың құқықтық нормаларына негізделген. 1847 жылы дүниеден өткен қазақтың соңғы ханы Кенесары билік құрғанға дейін бұл жағдай болды.

VIII–IX ғасырлардан бастап мұсылман әлемінің шетінде жатқан қазақ жері ислам діні мен оның құндылықтары аясында рухани дамуын жалғастырды. XX ғасырдың басына дейін қазақтың бүкіл мұрасы, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті, ғылымы мен әдебиеті араб тілінде немесе араб графикасы арқылы аударылды. Оның үстіне қазіргі Орталық Азия аймағы, оның ішінде Қазақстан да араб-мұсылман өркениетінің дамуына зор үлес қосқан көптеген ғалымдарды шығарды. Бір ғана қазақ жері «Екінші ұстаз» әл-Фараби, әл-Жаухари, «әс-Сыхах» сөздігінің авторы және басқа да көптеген көрнекті тұлғаларды дүниеге әкелді. Қазақтың белгілі шығыстанушы ғалымы А.Б. Дербісәлі Фарабтан шыққан 20-дан астам ғалымдар мен қайраткерлерді санап, әлі күнге дейін

ұмытылып кеткен, келешек ұрпақ қайта «ашуға» тура келетін көптеген атаулар бар деп есептейді [1].

Араб тілі қазақ жеріне өмір сүру құралдарымен – уағызшылармен, генералдармен, сауда-саттық және басқа да байланыстар арқылы да, «кітап» исламмен бірге енді. Қазіргі Қазақстан аумағында орналасқан Отырардан шыққан «Шығыстың екінші ұстазы» Әбу Насыр Әл-Фарабидің Араб халифатының ірі орталықтары - Дамаск және Бағдад қалаларына барар алдында араб тіліндегі алғашқы білімін өзінің кіші Отанынан алған болуы мүмкін.

Қазақ жеріндегі басқа жазу жүйелерінің орнын араб жазуы басты. Оны Қазақстан аумағындағы Ясыда (қазіргі Түркістан) өмір сүрген XII ғасырдағы белгілі сопы Қожа Ахмет Йасауи «Диуани хикмет» еңбегін жазғанда қолданған. Ал XIV–XV ғасырларда Өмір Темірдің бұйрығымен оның құрметіне тұрғызылған және сол кездегі мұсылман сәулет өнерінің жауһар туындысы болып табылатын кесененің қабырғалары араб графикасымен безендірілген. Араб графикасы 1929 жылға дейін қолданыста болды, содан кейін оны латын әліпбиіне ауыстыру туралы шешім қабылданды.

Ағартушы қазақтар араб-мұсылман мәдениетінің жауһарларын, әдеби ескерткіштерді түпнұсқада оқып, «нәзір» үлгісімен аударған. Бүгінгі ақсақалдар ұрпағы Құранды жатқа білген, хикаяттармен «1001 түн» оқыған. Дін қайраткерлері шарифатқа қатысты түрлі еңбектермен танысып, оның үстіне өзіндік түсіндірмелер мен тәпсірлер жасады [2].

Зерттеу мақсаты: Кеңес дәуірі қазақ халқын 70 жыл бойына ғасырлар бойы жинақтаған мұрасынан, тамырынан алшақтады. Араб жазуынан алдымен латын әліпбиіне, одан кейін кириллицаға көшу қазақтардың өткен рухани мұраларынан, араб немесе араб графикасында жазылған шығармаларынан үзіліп қалуына ықпал етті. Қазақтардың және басқа да түркі тілдес халықтардың ислам дінін қабылдағаннан кейінгі барлық жазба ескерткіштері араб немесе араб графикасында жасалғаны белгілі. Графиканың өзгеруімен тарихи жады, білім сабақтастығы мен мәдени-ғылыми дәстүрлер белгілі бір дәрежеде жойылды. Ортағасырлық қолжазбаларды оқып, түсінетін адамдар азайып бара жатты. Орталық Азия мен Қазақстаннан көшіп келгендердің жады сақталған мұсылман әлемімен байланыс те үзілді: сауда байланыстары мен исламның

қасиетті жерлеріне зиярат ету тоқтатылды. Бүгінгі таңда көптеген қазақтар, тіпті ХІХ және ХХ ғасырлар тоғысында (1845-1904) өмір сүрген және жасаған қазақ жазба әдебиетінің негізін қалаушы және оның алғашқы классигін - Абайды оқығанда, яғни біздің дәуірімізге салыстырмалы түрде жақын дәуірде, кейбір сөздер мен сөз тіркестерін түсінуде белгілі бір қиындықтарға тап болғаны кездейсоқ емес. Өйткені Абай өз шығармашылығына орыс және батыс әдебиетінің жетістіктерімен қатар шығыстың озық дәстүрлерін де сіңірді. Кейінгі ұлттық мәдениеттер, соның ішінде қазақтар да арқау болған араб тілді және парсы тілді мұсылман мәдениетіндегі толыққанды, бай болғанның бәрін бойына сіңірді. Осы орайда татар және башқұрт медреселерінде (Қазандағы Мұхаммедия медресесі, Уфадағы Ғалия медресесі және тағы басқалар) көптеген қазақ қайраткерлерінің араб тілі бойынша білімін жетілдіруді жалғастырғанын атап өткім келеді. Сондықтан біз ата-бабаларымызды өзіміз үшін қайта ашқанымыз таңқаларлық емес. «Шығыс аристотелі» Әбу Насыр Әл-Фараби өзінің екінші тууын өткен ғасырдың 60-шы жылдарының басында ғана өз Отанында алды [3]. Кеңес заманында Қазақстанда арабша сөйлейтін адамдарды табу қиын болатын. Олар негізінен сол кезде сақталған бірнеше мешіттерде кездескен. Солардың ішінде, ең алдымен, 1952-1972 жылдар аралығында Қазақстан қазиятында қазі қызметін атқарған, Орта Азия және Қазақстан діни басқармасының мүшесі болған имам Сәдуақас Ғылманидың есімін атап өткен жөн.

Соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау: Алғашқы қазақ шығыстанушы-арабтанушылар Өзбекстан, Тәжікстан, Ресей (Мәскеу мен Ленинградта) түрлі университеттерінде білім алды. Араб тілі мәдени-тарихи дәстүрлерге байланысты Қазақстанда Кеңес дәуірінде орта мектептерде (Алматы және Целиноград қалаларында) және С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі ҚазНУ) базасында шығыс тілдерін оқыту басталған алғашқы тіл болды. 1989 жылы Қазақстанда тұңғыш шығыстану факультеті ашылғаннан бері араб тілі негізгі шығыс тілі ретінде зерттеле бастады. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін, біз рухани дамуымыздың бағытын өзіміз анықтауға мүмкіндік алдық. Атеизм дәуірінде де өз сенімін жоғалтпаған және шарият нормаларына сәйкес өзінің барлық салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарды қолдануды жалғастырған аға ұрпақ намаз

оқып, ораны сақтаған қазақтар өз бастауларына орала бастады. Соның бір көрінісі араб тілін үйренуге деген қызығушылықтың күннен-күнге арта түсуі еді. Және бұл табиғи көрінеді. Араб тілі әлемдік тіл, БҰҰ-ның жұмыс тілі және ЛАГ-қа мүше елдердің ресми тілі ретінде ғана емес, сонымен қатар Құран мұсылмандарының жазба тілі ретінде де тартылады. Қазақтар ғасырлар бойы, ислам қабылданған сәттен бастап, өмір бойы барлық салт-дәстүрлерімен бірге жүретін араб тілінің астында туып, Құран Кәрімнің үнімен өмірден өтеді. Демек, қазақтардың барлығы араб тілінде сөйлей бермесе де, қазақтардың діни өмірінде арабша сөйлеу әрқашан орын алған. Қазіргі қазақ тілінде парсы тілдерімен қатар араб тектес сөздер де көптеп кездеседі.

Бүгінгі таңда араб тілі Қазақстанның бірнеше мемлекеттік және жекеменшік университеттерінде «шығыстану», «аймақтану», «халықаралық қатынастар», «туризм», «тарих» сияқты мамандықтар аясында негізгі және екінші шет тілі ретінде оқытылады. Араб тілі медреседе және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы жанындағы имамдар институтында, түрлі тілдік курстарда және т. б. оқытылады. Араб елдерінің делегацияларының сапарларында және араб тарапының қатысуымен өтетін ұлттық іс-шараларда араб тілі аударма тілі ретінде қолданылады.

2003 жылы Қазақстанда «Нұр-Мұбарак» Египет ислам мәдениеті университеті (қазіргі «Нұр» Қазақ-Египет ислам университеті) ашылды - бұл Қазақстандағы араб тілін үйренуге ерекше көңіл бөлетін жалғыз жоғары ислам оқу орны болып табылады. Университетте араб тілі мен әдебиеті кафедрасы бар, және араб тілі орталығы құрылған. Қазақ тіліндегі араб тілінің тұңғыш оқулығы 1988 жылы жарық көрді. 2005 жылы С.Ғылманидың (1890-1972) «Арабша-қазақша сөздік» сөздігінің бір бөлігі жарық көрді, автор оны 20 жыл бойы (1946-1966) түрлі дереккөздерге сүйене отырып құрастырған. Сөздіктің қолжазбасы 27 том, 10 қосымшадан тұрады және 108 208 сөз тіркесін қамтиды. Сөздікте С. Ғылмани ұсынған «Араб тілі грамматикасы туралы эссе» де құнды. Алайда бұл бағыттағы жұмыстар әлі аяқталмай, өз зерттеушісін күтуде [4]. Қазақ арабтану ғылымының соңғы жетістігін Х.К. Барановты «Нұр» Қазақ-Египет Ислам университеті жүзеге асырып жатқан жоба аясында жас қазақ арабтанушылары арасынан шыққан авторлар тобы жүзеге асырды. Сөздіктің

тұсаукесері 2016 жылдың 8 қарашасында өткен болатын [5].

Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Қазақстандағы араб тілінің қазіргі мемлекет аумағында ислам дінінің таралу кезеңінен бастау алатын ұзақ тарихы бар екенін атап өту қажет. Араб тілі мен қазақ халқының арасындағы байланыс діни, мәдени, сауда байланыстары арқылы нығая түсті. Қазақстандағы араб тіліне қатысты жауаптар ғасырлар бойы байқалып, қоғамның әртүрлі салаларына айтарлықтай әсер етеді. Қазақстандағы араб тілі тек мұсылман халқы үшін діни тіл қызметін атқарып қана қоймай, елдің мәдени мұрасының негізгі элементі екенін айта кеткен жөн. Қазақстанда араб тілін үйренудің Құран сияқты қасиетті кітаптарды оқудан бастап, әртүрлі елдердің мұсылмандарымен қарым-қатынасқа дейінгі көптеген тәжірибелік қолданыстары бар. Қазақстандағы араб тілінің маңыздылығы оның діни жоралғыларда, ислам ілімінде, діндарлардың күнделікті өмірінде қолданылуымен атап өтіледі.

Қазақстандағы араб тілі тарихындағы маңызды сәттердің бірі ислам дінінің бүкіл елге таралуы болды. Исламның келуімен араб тілі діни тәжірибе мен білімнің ажырамас бөлігіне айналды. Медреселер, исламдық оқу орындары қасиетті мәтіндерді түсіну және дін білімін тарату мақсатында араб тілін үйренудің негізгі орталықтарына айналды. Студенттер Құран және басқа да діни мәтіндерге жақын болу үшін классикалық араб тілін үйреніп, араб тілі мен қазақ қоғамы арасындағы байланысты нығайтуға ықпал етті.

Айта кететін маңызды мәселе - Қазақстандағы араб тілі тек діни салада ғана емес, мәдениет пен білім саласында да маңызды рөл атқарады. Араб тілін үйрену елдің мәдени мұрасын сақтауға көмектеседі және мұсылман әлеміндегі басқа елдермен байланысты нығайтады. Сонымен қатар, араб тілін білу мәдениетаралық алмасу, іскерлік қарым-қатынастар мен академиялық қызмет үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Бүгінгі таңда араб тілі Қазақстанның мәдени мұрасының маңызды элементі болып қала береді. Ол оқу орындарында да, мұсылман қауымдарында да белсенді түрде зерттелуде. Медреселер мен ислам оқу орындарының шәкірттері діни мәтіндерді түсіну және ислам туралы білімдерін тереңдету үшін классикалық араб тілін үйренеді. Араб тілі мұсылман қауымдастықтарында діни рәсімдерді өткізу, басқа елдердің діндарларымен қарым-қатынас

жасау және рухани байланыстарды нығайту үшін де қолданылады.

Қорытынды: Қазіргі заманғы технологияның дамуы мен жаһандану араб тілінің Қазақстанда қолданылуына да өз әсерін тигізуде. Цифрлық байланыс пен интернет дәуірінде араб тілін білу мұсылман әлемімен қарым-қатынас жасау, халықаралық форумдар мен іскерлік келіссөздерге қатысу үшін барған сайын құнды болып келеді. Араб тілі мәдени түсіністіктің шекарасын кеңейту және әртүрлі мәдениеттермен байланыс орнату құралына айналады.

Демек, араб тілі Қазақстанның өмірінде оның бай мәдени мұрасын көрсетіп, мұсылман әлемімен байланысын нығайта отырып, елеулі орын алатыны сөзсіз. Араб тілін үйрену елдің дәстүрлері мен құндылықтарын сақтауға ықпал етеді, сонымен қатар мәдениетаралық алмасу мен ынтымақтастық үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Қазіргі әлем жағдайында араб тілі әртүрлі мәдениеттер мен халықтар арасындағы диалог пен өзара түсіністіктің өзекті құралы болып қала береді.

Пайдаланған әдібеттер:

1. Есхан Бейбіт Жәлелұлы «Қоғамдық-саяси лексиканың тілдегі мәні мен орны», 2014 - – Режим доступа: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5651>
2. Мұсаев Қ.М. «Қазақ тілі», 1990. – Режим доступа: <https://klex.ru/1k4r>.
3. Кумеков Б.Е. Арабские и персидские источники по истории кыпчаков. 1987. Режим доступа: <https://search.rsl.ru/ru/record/01004485512>.
4. Кумисбаев У. Арабская тема в казахской литературе. 2011. – Режим доступа: <https://unis.shpl.ru/Pages/Search/BookCard.aspx?Id=886636>.
5. Бегалинова, К.К. Восточная философия: сущность и особенности. 2004. – Режим доступа: <https://elib.amu.kz/en/kz/lib/document/KNIGA/BDB600C7-3180-4039-9618-F3799D201390/>

References:

1. Yeskhan Beybit Zhaleluly «Kogamdyk,-sayasi leksikanyñ tildegі mәnі men орny», 2014 - – Rezhim dostupa: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5651>
2. Musayev K.,M. «K,azak, tilі», 1990. – Rezhim dostupa: <https://klex.ru/1k4r>.
3. Kumekov B.Ye. «Arabskiye i persidskiye istochniki po istorii kypchakov», 1987 - <https://search.rsl.ru/ru/record/01004485512>.
4. Kumisbayev U. Arabskaya tema v kazakhskoy literature. 2011. – Rezhim dostupa: <https://unis.shpl.ru/Pages/Search/BookCard.aspx?Id=886636>.
5. Begalinova, K.K. Vostochnaya filosofiya: sushchnost' i osobennosti. 2004. – Rezhim dostupa: <https://elib.amu.kz/en/kz/lib/document/KNIGA/BDB600C7-3180-4039-9618-F3799D201390/>

Гульмира ШРАЙМАНОВА, к.п.н., профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, gulken69@mail.ru

Светлана GERMANOVICH, студент группы ФКиСМ-22-2вз, ОП 6В01402 «Физическая культура и спортивный менеджмент», 2Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9.

КЛЮЧЕВЫЕ СТРАТЕГИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ СТАБИЛЬНОСТИ В СПОРТИВНЫХ КЛУБАХ НА ДОЛГОСРОЧНУЮ ПЕРСПЕКТИВУ

Аннотация: Для успешного достижения бизнес-целей владельцам и администраторам клубов необходимо внедрять стратегии с помощью технологий. В этой статье отражены некоторые ключевые стратегии по обеспечению стабильности в спортивных клубах на долгосрочную перспективу.

Ключевые слова: спортивные клубы, бизнес-цели, мотивация, маркетинг, неформальные спортивные условия.

Гульмира ШРАЙМАНОВА, п.ғ.к., профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gulken69@mail.ru

Светлана GERMANOVICH, ФКиСМ-22-2вз тобының студенті, ОБ 6В01402 «Дене шынықтыру және спортты басқару», Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9.

СПОРТ КЛУБТАРЫНДАҒЫ ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Аннотация: Бизнес мақсаттарына сәтті жету үшін клуб иелері мен әкімшілері технологияны пайдалана отырып стратегияларды жүзеге асыруы керек. Бұл мақалада спорт клубтарының ұзақ мерзімді тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін кейбір негізгі стратегиялар сипатталған.

Негізгі сөздер: спорт клубтары, бизнес мақсаттары, мотивация, маркетинг, бейресми спорттық жағдайлар.

Gulmira SHRAYMANOVA, PhD, professor, Karaganda University of Kazpotreusoyuz, Akademicheskaya Str.9, Karaganda 100009, Republic of Kazakhstan, gulken69@mail.ru

Svetlana GERMANOVICH, student of group FKISM-22-2vz, EP 6B01402 "Physical culture and sports management", Karaganda University of Kazpotreusoyuz, Akademicheskaya Str.9, Karaganda 100009, Republic of Kazakhstan

KEY STRATEGIES TO ENSURE LONG-TERM STABILITY IN SPORTS CLUBS

Abstract: To successfully achieve business goals, club owners and administrators need to implement strategies using technology. This article outlines some key strategies to ensure long-term sustainability in sports clubs.

Key words: sports clubs, business goals, motivation, marketing, informal sports conditions

Введение.

Сфера управления в области спорта ещё очень молода и это понятие появилось спонтанно, так как весьма долгое время считалось, что спорт – некоммерческая сфера и законы рынка на неё не распространяются. Однако, стратегия развития спортивного клуба в наибольшей степени соответствует общим подходам стратегического менеджмента, но имеет ряд специфичных черт.

Клиентом спортивного клуба является болельщик, зритель, который приобрёл продукт (билет на матч), предлагаемый клубом. Работа с болельщиками, отношение к ним играет огромную роль в развитии клуба, являясь важным звеном в цепочке доходов спортивных организаций. У клуба стоит задача предоставить клиенту шоу, богатое на эмоции событие в его жизни, которое он захочет пережить вновь, вернувшись на матч, то есть, купив билет снова. Деятельность спортивных организации зависит

от внешней и внутренней среды. К внешней среде относятся факторы за пределами компании: демографические, географические, экономические, социальные факторы. К внутренней среде относят факторы: потребители (в данном случае болельщики, фанаты), конкуренты (спортивные клубы других команд в городе), товары-заменители (в данном случае другие виды проведения досуга). И к внутренней среде можно отнести всё, что происходит внутри компании. Для разработки стратегии профессиональный спортивный клуб использует целый комплекс методов и абсолютно различные факторы внешней и внутренней среды для разработки стратегии, оказания воздействия на целевую аудиторию

Привлечь потенциальных клиентов в спортивный клуб или тренажерный зал непросто, и удержать клиентов, сохраняя при этом их удовлетворенность, очень важно. Для успешного достижения бизнес-целей владельцам

и администраторам клубов необходимо внедрять стратегии с помощью технологий. В статье мы познакомимся с ключевыми стратегиями оптимизации бизнеса в спортивных клубах за короткое время.

Материалы и методы.

Данные были собраны посредством онлайн-опросов среди взрослого населения в возрасте 18–80 лет (N = 910). Порядковый регрессионный анализ использовался для изучения влияния спортивных условий, уровня самоопределения мотивации и целей, а также эффектов взаимодействия мотиваций и целей с различными спортивными условиями на частоту занятий спортом.

Результаты/Обсуждение.

Эффективная система членства.

Когда речь идет о клубном контексте, членство, безусловно, является наиболее важным фактором. Однако не так-то просто оформить членство от начальной точки до поддержания обслуживания членства в повседневной работе. Передовое программное решение является идеальным рекрутером в этом сценарии, а благодаря своим сложным и улучшенным функциям оно может упростить процедуры и обеспечить хорошую организацию подхода. Это дает спортивным клубам необходимую возможность управлять всем: от сведений о членах, их статусе, записях транзакций, бронировании сеансов и распределении тренеров до обработки записей посещаемости.

Спортивные и фитнес-клубы могут использовать эту технологию для улучшения своей работы, обеспечения превосходного опыта для членов и сосредоточения усилий на поощрении лучшего образа жизни. Эти клубы могут стимулировать развитие, поддерживать

удовлетворенность членов и оставаться в авангарде постоянно меняющегося спортивного сектора, используя возможности программного обеспечения.

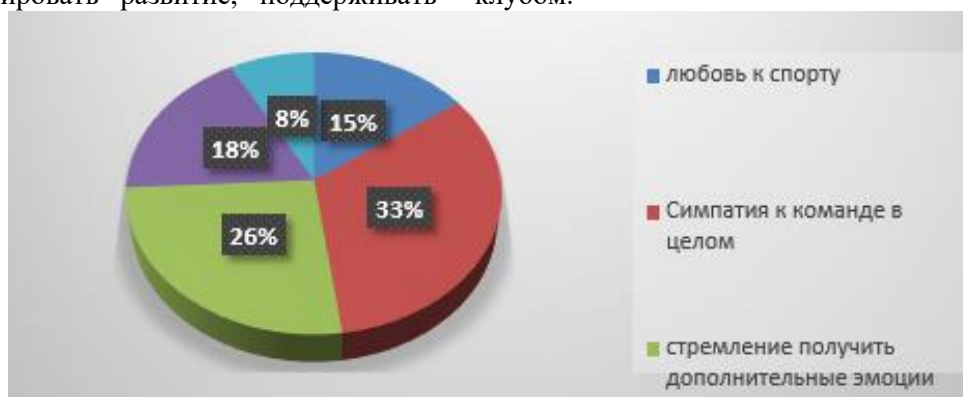
Онлайн-менеджмент мероприятий.

Спортивный клуб — это место, где регулярно проводятся спортивные мероприятия, включая матчи, тренировки, информационные программы, встречи и т. д. Спортивным клубам будет очень полезно внедрить программное решение, которое может работать с различными цифровыми платформами для решения проблем с продажей билетов. Если клуб использует современную систему, он сможет продавать билеты через эту цифровую платформу своим членам и другим любителям спорта и собирать все подробности о посещаемости.

Комбинация этих технологий улучшает распределение билетов, повышает безопасность и предоставляет ценную информацию для более эффективного принятия решений. Спортивные клубы могут легко приспосабливаться к меняющимся условиям, внедрять динамические цены и изменять предложения в соответствии с индивидуальными интересами с помощью технологий. Спортивные клубы могут использовать решения для продажи цифровых билетов, чтобы улучшить свою игру, обеспечивая приятный и эффективный опыт как для зрителей, так и для организаторов.

Оптимизация электронной коммерции и продаж.

Функции спортивного клуба не ограничиваются предоставлением услуг. Это будет более сложно, и участникам будут доступны разнообразные фитнес-продукты. Маркетинг этих продуктов и отслеживание спроса на широкий спектр продуктов можно определить с помощью системы управления клубом.

Рисунок–1. «Что, на ваш взгляд, влияет на стремление болельщиков прийти на матч?»

Спортивные клубы могут принимать членские взносы и оплату занятий в режиме онлайн, реализуя возможности электронной коммерции в соответствии с текущими

вкусами своих членов. Этот удобный метод цифровых платежей предоставляет участникам желаемую гибкость, повышая общий уровень их опыта.

Продуктивное управление запасами. Управление запасами играет жизненно важную роль в деятельности спортивных клубов. Лучший способ сократить потери и затоваривание — автоматизировать инвентаризацию с помощью передового программного решения. Возможности технологии выходят за рамки отчетности: она обеспечит комплексный сервис от размещения заказов, пополнения запасов и мониторинга до прогнозирования спроса и т. д.

Эта стратегическая интеграция позволяет спортивным клубам упростить операции, повысить удовлетворенность потребителей и увеличить прибыль. Благодаря эффективному управлению запасами в качестве системы поддержки спортивные клубы могут уверенно двигаться на развивающейся спортивной арене, обеспечивая долгосрочный успех и рост.

Сбор информации для лучшего принятия решений. Спортивные клубы могут получить важную информацию, которая поможет принимать обоснованные решения, используя современные системы сбора и анализа данных. Технологии позволяют клубам делать обоснованный выбор, измеряя все: от участия и предпочтений членов до финансовых показателей и операционной эффективности. Эта информация, основанная на данных, помогает клубам быстро реагировать на меняющиеся рыночные тенденции, обнаруживать возможности роста и эффективно управлять ресурсами.

Спортивные клубы могут использовать всю информацию для оптимизации процедур, улучшения качества обслуживания членов и оставаться впереди конкурентов. Клубы, которые придерживаются этой базовой стратегии, могут добиться большего успеха и устойчивости в быстро меняющемся мире спорта.

Автоматизация процесса выставления счетов. Клубное программное обеспечение с простой обработкой платежей становится ценным активом в обеспечении своевременных платежей и снижении административной нагрузки. Управление процессом выставления счетов в вашем клубе становится проще, если вы используете интеллектуальное программное обеспечение. Это универсальное решение принимает несколько способов оплаты, оптимизирует повторяющиеся подписки и упрощает обновление и отмену.

Члены клуба получают выгоду от более прозрачных транзакций, а менеджеры клубов

получают выгоду от более эффективных финансовых операций. Управление клубом становится более эффективным благодаря возможности удобной обработки платежей у вас под рукой, что позволяет им сосредоточиться на предоставлении выдающихся впечатлений своим членам. Спортивным клубам идеально подходит внедрение этого передового программного обеспечения и наблюдение за тем, как клуб растет в результате более быстрых процедур оплаты, более высокого уровня удовлетворенности членов и повышения общей эффективности.

Сохранение членов. Хорошо спланированная стратегия удержания участников необходима для того, чтобы вырваться из вращающейся двери фитнес-клуба или тренажерного зала. Администраторы спортивного клуба могут отправлять членам индивидуальные сообщения в приложениях с помощью подходящего программного обеспечения для управления клубом, имеющего интегрированное решение для мобильных приложений.

Эти персонализированные коммуникации позволяют клиентам активно взаимодействовать со спортивным клубом, день за днем устанавливая долгосрочные отношения. Мобильное приложение выступает в качестве связующего звена между клубом и его членами, позволяя им чувствовать себя ценными и вдохновляющими на пути к фитнесу.

Проведение email-кампаний. Для спортивных клубов и фитнес-центров база данных членов весьма выгодна. Клубы могут интегрировать инструменты электронного маркетинга для ускорения роста компании, раскрывая потенциал для целенаправленных и персонализированных кампаний. Участники получают информацию об интересных новых предприятиях и привлекательных возможностях присоединиться через эти кампании. Интеграция позволяет клубам здоровья напрямую и конструктивно общаться со своими членами, создавая ощущение исключительности и общности.

Укрепление спортивного духа с помощью технологий. Как владельца или администратора спортивного клуба, вас может не волновать ничего, кроме привлечения новых членов в ваш клуб или тренажерный зал и похвалы ваших услуг. Выбрав систему членства в клубе, вы сможете оптимизировать свои бизнес-операции и повысить

эффективность до 100%. Однако также важно убедиться, что программное решение, которое вы планируете приобрести, хорошо соответствует целям вашего спортивного клуба. Известный бренд увеличит ваши доходы, одновременно повышая бизнес-операции до оптимального уровня.

Для разработки целевых политических стратегий по увеличению участия в спорте необходимо более глубокое понимание моделей поведения и предпочтений пользователей различных клубов (т. е. спортивных клубов) и неклубных (т. е. спортивных залов, медицинских центров или бассейнов) или неформальные спортивные площадки, такие как общественные места. В этом исследовании исследуется: 1) как пользователи в разных условиях различаются по самоопределяемым мотивам и целям, а также социально-демографическим и спортивным характеристикам, и 2) как связь мотиваций и целей с участием в спорте может различаться между пользователями в разных спортивных средах.

Полученные результаты.

Пользователи разных спортивных настроек различались по своим личным характеристикам, мотивациям и целям. В целом контролируемая мотивация была отрицательно связана с частотой занятий спортом ($B = -0,46$). Однако среди членов клуба внешние цели, связанные с имиджем ($B = 0,44$), а также внутренние цели, связанные с развитием навыков ($B = 0,40$) и социальной принадлежностью ($B = 0,47$), имели значительную положительную связь с частотой занятий спортом. Цели, связанные со здоровьем, значительно увеличили частоту занятий спортом среди пользователей неформальной обстановки, например, общественных мест.

Заключение. Связь мотивационных переменных с участием в спорте различается в зависимости от ситуации. Это означает, что частота занятий спортом выше, когда участники занимаются в условиях, которые лучше соответствуют их мотивации и целям. Из-за растущей важности неформальных и гибких условий и целей в области здравоохранения профессионалы в области спорта и здравоохранения должны принимать во внимание мотивы, цели и потребности различных целевых групп, которые (хотят) использовать неорганизованные, неформальные спортивные условия, включая общественные места.

Список литературы:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 251. «Об утверждении Концепции развития физической культуры и спорта Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы». – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000251>
2. Официальный портал развития физической культуры и спорта Карагандинской области. – Режим доступа: URL: <https://esportkg.kz/ru>.
3. Управление физической культуры и спорта в Карагандинской области. – Режим доступа: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-sport>
4. Каргапольцев С.М. Гуманитарные измерения педагогики / С.М. Каргапольцев // Образовательная среда в условиях модернизации системы образования: региональный аспект. Материалы Международной научно-практической конференции. Смоленск. - Санкт-Петербург: Университетские Образовательные Округа, 2014. - С. 70-73.
5. Массовый спорт РК. – Режим доступа: URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/massovyy-sport-v-rk-razvitie-populyarizatsiya-i-perspektivy>.

References:

1. Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 28 marta 2023 goda № 251. «Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta Respubliki Kazakhstan na 2023 – 2029 gody». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000251>
2. Ofitsial'nyy portal razvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta Karagandinskoy oblasti. URL: <https://esportkg.kz/ru>.
3. Upravleniye fizicheskoy kul'tury i sporta v Karagandinskoy oblasti. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-sport>
4. Kargapol'tsev S.M. Gumanitarnyye izmereniya pedagogiki / S.M. Kargapol'tsev // Obrazovatel'naya sreda v usloviyakh modernizatsii sistemy obrazovaniya: regional'nyy aspekt. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Smolensk. - Sankt-Peterburg: Universitetskiye Obrazovatel'nyye Okrug, 2014. - S. 70-73.
5. Massovyy sport RK. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/massovyy-sport-v-rk-razvitie-populyarizatsiya-i-perspektivy>.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

Қайрат БАКИШЕВ, доктор юридических наук, профессор, руководитель лаборатории юридических исследований, bakishev@yahoo.com, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

НЕОСТОРОЖНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация. Статья посвящена анализу понятия «неосторожная преступность», существующему в доктрине уголовного права. В настоящее время удельный вес неосторожных уголовных правонарушений в структуре общей преступности неуклонно растет и составляет около 15%. Достаточно вспомнить правонарушения в сфере взаимодействия человека и техники (автотранспортные правонарушения, в сфере охраны труда), влекущие многочисленные человеческие жертвы и другие негативные последствия.

На основании проведенного исследования автор приходит к выводу о том, что неосторожная преступность представляет собой самостоятельную часть преступности, имеет свои специфические признаки, отличные от умышленных уголовных правонарушений. Для достижения цели исследования применялись социологический, исторический, статистический, сравнительно – правовой, аналитический и логический методы. Научная и практическая значимость работы в том, что его результаты могут быть использованы в процессе совершенствования мер предупреждения неосторожных правонарушений.

Ключевые слова: неосторожная преступность, признаки и классификация, предупреждение неосторожной преступности.

Қайрат БӘКІШЕВ, заң ғылымдарының докторы, профессор, заң зерттеулері зертханасының басшысы, bakishev@yahoo.com, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9

АБАЙСЫЗ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ: ТҮСІНГІ, БЕЛГІЛЕРІ ЖӘНЕ ЖІКТЕЛУІ

Аннотация. Мақала қылмыстық құқық доктринасында бар "абайсыз қылмыс" ұғымын талдауға арналған. Қазіргі уақытта жалпы қылмыс құрылымындағы абайсыз қылмыстық құқық бұзушылықтардың үлес салмағы тұрақты түрде өсіп келеді және шамамен 15% құрайды. Адам мен техниканың өзара іс-қимылы саласындағы (автокөлік құқық, еңбекті қорғау саласындағы бұзушылықтар) көптеген адам шығынына және басқа да жағымсыз салдарға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды еске түсіру жеткілікті.

Зерттеу негізінде автор таза емес қылмыс қылмыстың тәуелсіз бөлігі болып табылады, қасақана қылмыстық құқық бұзушылықтардан өзгеше өзіндік белгілері бар деген қорытындыға келеді. Зерттеу мақсатына жету үшін элеуметтанулық, тарих, статистикалық, салыстырмалы-құқықтық, аналитикалық және логикалық әдістер қолданылды. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы оның нәтижелері абайсыз құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын жетілдіру процесінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: абайсыз қылмыс, белгілері мен жіктелуі, абайсыз қылмыстың алдын алу.

Kairat BAKISHEV, Doctor of Law, Professor, Head of the Legal Research Laboratory, bakishev@yahoo.com, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya st., 9

NEGLIGENT CRIMINALITY: CONCEPT, CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION

Annotation. The article is devoted to the analysis of the concept of "reckless criminality" existing in the doctrine of criminal law. Currently, the proportion of reckless criminal offenses in the structure of general crime is steadily growing and amounts to about 15%. It is enough to recall offences in the field of human-technical interaction (motor vehicle offenses, in the field of labor protection), entailing numerous human casualties and other negative consequences.

Based on the conducted research, the author concludes that reckless criminality is an independent part of crime, has its own specific characteristics, different from intentional criminal offenses. To achieve the purpose of the study, sociological, historical, statistical, comparative legal, analytical and logical methods were used. The work has scientific and practical significance as its results can be utilized to enhance measures for preventing reckless offences.

Keywords: reckless criminality, signs and classification, prevention of reckless criminality.

Введение. В настоящее время в криминологической доктрине общепризнанно, что неосторожная преступность как социально-правовое явление закономерно существует в обществе и представляет собой составную часть общей преступности в республике, ее самостоятельный структурный элемент [1, С.253]. Следовательно, неосторожная преступность соотносится с общей преступностью как особенное с общим. «Общее – это объективно существующая общность основных черт явлений, то, что повторяется во многом, - отмечает Н.Ф. Кузнецова. - Особенное представляет группу явлений, которая, входя в более общую группу, выступает как единичное явление» [2, С.175]. Поэтому соотношение

понятий «преступность», «неосторожная преступность», «неосторожное преступление» есть отражение диалектической взаимосвязи общего, особенного и отдельного (единичного). При таком понимании неосторожную преступность следует представлять как совокупность всех неосторожных уголовных правонарушений, совершенных на территории страны за определенный отрезок времени, характеризующейся с присущей этой совокупности специфической количественно-качественной характеристикой.

Цель исследования: раскрыть содержание понятия неосторожной преступности как самостоятельной части общей преступности, выявить ее специфические признаки и дать классификацию. **Задачи исследования:** изучить признаки неосторожной преступности, сферы ее проявления, сформулировать признаки, отличающие ее от умышленной преступности.

Методы исследования: применялись социологический, исторический, статистический, сравнительно – правовой, аналитический и логический методы исследования.

Результаты/Обсуждение. Как подчеркивал российский исследователь П.С. Дагель, неосторожная преступность - «это не просто сумма различных преступлений, а именно совокупность, определенное единство, обладающее своей структурой и развивающееся в соответствии с определенными социальными закономерностями» [3, С. 6]. Заметим, что в юридической литературе данный социально-правовой феномен обозначается по-разному: неосторожная преступность (П.С. Дагель), преступная неосторожность (В.Е. Квашис), либо преступления, совершаемые по неосторожности (В.Е. Эминов). Полагаем, что употребление указанных терминов с учетом диалектической взаимосвязи отдельного, особенного и общего является правомерным, но если в криминологии употребительны такие термины как «профессиональная преступность», «организованная преступность», «рецидивная преступность» и т.д., то в данном случае более уместен термин «неосторожная преступность».

Исследователи проблем борьбы с неосторожной преступностью, единодушно отмечая органическую взаимосвязь и общность ее качественных и количественных признаков с общей преступностью, наряду с этим выделяют ряд характерных свойств, позволяющих отнести ее к особой, самостоятельной группе в криминологической классификации преступности: форму вины, следовательно, иной, отличный от умышленного преступления,

психологический механизм совершения преступления; социально-психологические причины совершения преступления и характеристику личности преступников; сферу деятельности, в которой совершается неосторожное преступление; характер последствий неосторожных преступлений [4, С. 9]. Значение указанных учеными специфических признаков заключается в том, что они, прежде всего, позволяют четко отграничить неосторожную преступность от преступлений умышленных, определить ее место и значение в системе общей преступности, сформулировать оптимальные меры ее предупреждения на различных уровнях. Это обстоятельство следует подчеркнуть, так как некоторые факторы, благотворно влияющие на снижение умышленных преступлений, могут оказаться малоэффективными по отношению к деяниям, совершаемыми по неосторожности. Поэтому выявление специфики указанных деяний, обстоятельств, способствующих их совершению, личности преступника, социальной, в том числе нравственной оценки совершенного в современных условиях приобретает особое значение.

Основное содержание указанных признаков сводится к следующему:

а) совершая умышленное преступление, субъект заранее предвидит наступление общественно опасных последствий, желает или допускает их наступление. В отличие от него, неосторожно действующее лицо вообще не предвидит возможность наступления вреда либо рассчитывает на его предотвращение, принимая для этого достаточные, по его мнению, меры. При этом лицо не сознает общественно опасного характера совершаемого деяния;

б) если субъекты умышленных преступлений прямо или косвенно противопоставляют свою волю интересам общества, то социально психологической причиной неосторожных преступлений является невнимательность, безответственное отношение к существующим в обществе правилам поведения;

в) неосторожные преступления могут совершаться в различных сферах деятельности людей – на производстве, на транспорте, в сфере управления, в медицинской практике, в быту и т.д. Причем опасность неосторожных преступлений прямо зависит от того, в какой сфере деятельности они совершаются, какие орудия и средства приведены в действие неосторожно действующим субъектом. В настоящее время наибольшую опасность представляют собой профессиональная

неосторожность, неосторожность в области использования техники и в сфере управления;

г) в отличие от умышленных преступлений, при совершении которых преступное последствие сознательно причиняется субъектом и, следовательно, наблюдается определенная пропорциональность между «злой волей» преступника и тяжестью причиняемого им вреда, при неосторожности такой пропорциональности нет. Поэтому в неосторожных преступлениях может наблюдаться разрыв, определенное противоречие между личностью преступника (его социально-нравственной характеристикой) и тяжестью наступивших последствий [3, С.9].

В последующих разделах данной работы мы обратимся к анализу этих признаков, поэтому здесь в самом общем плане отметим следующее. Во-первых, спорным представляется утверждение П.С. Дагеля, что принципиальное отличие неосторожного преступления от умышленного заключается в отсутствии сознания лицом общественно опасного характера совершаемого им деяния. Дело в том, что вредные последствия являются тем объективным признаком, который придает неосторожным посягательствам качество общественной опасности, т.е. это и есть отношение к общественной опасности деяния. Поэтому субъект, совершая преступление в виде самонадеянности, «всегда сознает отрицательное значение возможных последствий» [3, С.22]

Во-вторых, высказанные соображения ставят под сомнение другой вывод цитируемого нами ученого о том, что единственной причиной неосторожности являются социальные позиции личности, проявляющиеся в его невнимательности. Такой подход представляется нам неполным и односторонним, поскольку не учитывает роль криминогенной ситуации, играющей в этиологии рассматриваемых деяний далеко не последнюю роль. Аргументируя это положение, которое разделяется нами, В.Е. Квашиш отмечает следующее: «Всякое неосторожное деяние, как, впрочем, и любой поведенческий акт, можно рассматривать как своеобразный вектор двух систем детерминации - внешней и внутренней. Как известно, многочисленные факторы внешней среды определяют человеческое поведение путем воздействия на систему внутренней детерминации. Неосторожные деликты специфичны с этой точки зрения в том, что реакция человека на внешние факторы ситуации в большей степени, чем при умышленных деяниях, предопределена именно ими, факторами, которые предопределяют ошибочное

решение и нежелательный исход криминогенной ситуации» [4, С.25]. В этой связи А.П.Гриндорф предложил различать неосторожные преступления личностные и ситуационные. При личностной неосторожности на условия, возникшие до или во время совершения преступлений, могут оказать влияние психологические особенности личности. Условия наступления личностной неосторожности могут явиться следствием несоответствия личностных особенностей правилам эргономики. При ситуационной неосторожности условия, возникшие до или во время совершения преступления, могут быть как следствием нарушения общеизвестных правил, так и специальных правил или правил эргономики [5, С.117]. Предложенная автором классификация неосторожной преступности поддерживается и другими учеными [6, С.158]. Полагаем, что особенность неосторожной преступности может заключаться также в специфике взаимодействия личности с криминогенной ситуацией, что должно учитываться при организации мер профилактики неосторожных деликтов. Дальнейшая теоретическая разработка проблем неосторожной преступности и эффективных мер ее предупреждения требуют всестороннего и полного учета специфики рассматриваемого вида преступности. В этой связи пристального внимания заслуживает позиция Р.Т. Нуртаева о том, что одна из специфических особенностей преступной неосторожности заключается в ее изменчивости в соответствии с развитием научно-технического прогресса, поскольку большинство неосторожных деяний совершается в процессе использования человеком достижений научно-технической революции [1, С.253].

Логика в приведенном мнении ученого имеется, если учесть, что до недавнего времени разработке проблем борьбы с рассматриваемым видом преступности ученые не придавали серьезного значения. Более того, на основе распространенного ошибочного мнения о незначительной общественной опасности неосторожных посягательств высказывались предположения о возможности в будущем не рассматривать их в качестве преступлений вообще. В частности, Г.А. Злобин и Б.С. Никифоров в начале 70-х годов прошлого века отмечали следующее: «Можно представить себе наступление такого этапа в развитии уголовно-правового регулирования общественных отношений, когда законодатель сочтет возможным и целесообразным в виду изменившихся социально-политических условий

отказаться от трактовки в качестве преступления случаев причинения общественно-опасного вреда по небрежности или вообще по неосторожности» [7, С.66].

Однако бурный процесс развития и использования достижений науки и техники, внедрение в производство современных технологий, увеличение потока транспортных средств, использование новых источников энергии значительно повысил опасность неосторожных преступлений и причиняемого ими вреда. Неся огромные общественные блага, бурное развитие науки и техники одновременно влечет за собой значительные качественные изменения в условиях социальной жизни людей. В частности, меняется характер и содержание их труда в результате усложнения производственных процессов, увеличения числа источников повышенной опасности, объектов управления, возрастания интенсивности психологических нагрузок. Указанные социальные изменения нередко приводят к противоречиям между психофизиологическими возможностями человека и повышением требований ко многим его качествам, которое предъявляет развитие техники.

Наличие различных перегрузок (физических, психических), требующих принятия правильного решения в условиях дефицита времени, исчисляемого порой секундами, — все это при ограниченных психофизиологических возможностях человека обуславливает возрастание вероятности ошибки, что явилось причиной неосторожных преступлений, хотя и не единственной. Наконец, «все большее число граждан попадает в сферу действия технических средств и их неосторожное поведение может нарушить безопасное функционирование этих средств» [8, С.151]. Это привело к росту числа неосторожных деяний в сфере взаимодействия человека с техникой, где абсолютное большинство составляют автотранспортные преступления, суммарная общественная опасность которых по уровню смертей и телесных повреждений превышает физический вред от всех умышленных преступлений против жизни и здоровья, вместе взятых [9, С.73]. Данное обстоятельство в юридической литературе нередко подчеркивается путем сопоставления показателей ущерба от указанных деяний с такими же показателями умышленных преступлений. Так, М.Д.Шаргородский в свое время отмечал, что «...если говорить не об отдельных случаях, а о совокупности совершаемых неосторожных и умышленных правонарушений, то в современном обществе

неосторожные деяния в своей массе могут оказаться значительно опаснее, чем деяния умышленные» [10, С.98]. Это мнение разделяют и другие ученые [11, С.15].

На наш взгляд, такое сопоставление представляется нам неверным, поскольку «общественная опасность преступной неосторожности конкретизируется через раскрытие определенных благ, интересов и ценностей, а также отношений, которым причиняется вред или ущерб» [1, С.255]. Иными словами, вывод о большом вреде, причиняемом неосторожными преступлениями, вряд ли правильно будет делать без учета их социально-политического аспекта, общественной опасности личности преступников.

Важнейшее криминологическое и уголовно-правовое значение в борьбе с рассматриваемыми посягательствами имеет их классификация. Она обеспечивает дифференцированный подход к криминализации неосторожных общественно опасных деяний, раскрывает их внутреннюю структуру, способствует правильной юридической оценке неосторожного поведения и личности виновного, а также содействует «восхождению криминологических исследований со ступени эмпирического накопления фактов на новый уровень системного изучения причин и разработки мер предупреждения преступлений» [12, С. 124]. В этой связи крайне важен правильный выбор критерия классификации изучаемой группы преступлений, который, как правильно подчеркивает В.В.Лунеев, позволяет выявить прямые, существенные, постоянные, необходимые и статистически устойчивые причинно зависимые связи между явлениями и процессами и преступным поведением, на основе которых и возможна разработка эффективных и целенаправленных мер предупреждения преступлений [13, С.125].

По мнению П.С.Дагеля, таким критерием должна выступать сфера деятельности людей, в которой эти деяния были совершены (например, экономическая, военная, научно – исследовательская, в быту и т.д.). Именно этот критерий, считает автор, наиболее полно раскрывает их социальные и криминологические особенности неосторожных преступлений по их общественной опасности и механизму совершения. Это позволило ему разделить неосторожную преступность на две группы: бытовую и профессиональную. Бытовая неосторожность в свою очередь подразделяется на два вида: а) преступления, совершенные вне сферы действия и без использования технических средств и других источников

повышенной опасности и б) преступления, совершенные в сфере действия или с использованием технических средств или других источников повышенной опасности. Профессиональную неосторожную преступность автор подразделяет на три следующих вида: а) преступления, совершенные в сфере действия или с использованием технических средств или других источников повышенной опасности; б) преступления, совершенные в сфере чисто профессиональной деятельности, и в) преступления, совершенные в процессе исполнения должностных (управленческих функций) [3, С.17].

К бытовой неосторожности относятся неосторожные уголовные правонарушения, совершенные в сфере быта, без использования технических средств. Эту группу представляют такие деяния как неосторожное причинение смерти (ст. 104 УК), неосторожное причинение вреда здоровью (ст. 114 УК), неосторожное повреждение или уничтожение чужого (военного) имущества (ст. ст. 204, 460 УК), небрежное хранение огнестрельного оружия (ст. 289 УК) и другие.

Техническая неосторожность, т.е. преступления, совершаемые в сфере действия технических средств и других источников повышенной опасности, представляет собой нарушения специальных правил безопасности (правил охраны труда и техники безопасности, правил дорожного движения, правил производства горных работ и других), регулирующих техническое состояние транспорта и их эксплуатацию, поведение людей в сфере их действия. Нормы об ответственности за их совершение - одна из наиболее динамично развивающихся частей уголовного законодательства. Об этом свидетельствуют следующие цифры: УК 1922 г. содержал 6 норм, так или иначе связанных с нарушением правил использования техники. УК 1926 г. на момент отмены – 21 такую норму, а УК КазССР на момент издания - уже 25. Ныне действующий УК РК содержит, по нашим подсчетам, 28 таких составов. К ним относятся транспортные преступления, составы о нарушении правил охраны труда (ст. 156 УК), специальных правил безопасности (ст. ст. 277, 345, 346, 349 УК). В результате широкого внедрения источников повышенной опасности во все сферы жизнедеятельности человека – производство, транспорт, сферу обслуживания, быт и т.д., указанные преступления нередко совершаются как лицами с использованием технических средств или других источников повышенной опасности, так и лицами, находящимися в сфере

их действия. Например, такая ситуация описана в ст. 351 УК (нарушение правил, обеспечивающих безопасную работу транспорта).

Профессиональная неосторожность заключается в ненадлежащем выполнении лицом своих профессиональных обязанностей, повлекших вредные последствия, что в ряде случаев предопределяет повышенную ответственность виновного. Например, заражение вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ/СПИД) в результате ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей медицинским работником, либо работником организации бытового или иного обслуживания населения (ч. 5 ст.317 УК), незаконное проведение искусственного прерывания беременности лицом, имеющим высшее медицинское образование соответствующего профиля (ч. 3 ст.319 УК), ненадлежащее исполнение обязанностей по охране оружия массового поражения либо материалов или оборудования, которые могут быть использованы при создании оружия массового поражения (ч. 2 ст.290 УК), неисполнение приказа или распоряжения вследствие небрежного либо недобросовестного отношения к службе (ч. 5 ст. 437 УК). Законодатель устанавливает ответственность за профессиональную неосторожность и в самостоятельных нормах. Это ст.ст. 320, 321, 141, 186, 290, 292, 303, 304 УК и другие.

Неосторожные уголовные правонарушения, совершенные в сфере осуществления должностных (управленческих) функций. К ним относятся недобросовестное отношение к обязанностям (ст. 254 УК), халатность (ст. 371 УК), халатное отношение к службе (ст. 453 УК). Приведенная классификация в криминологической теории является общепринятой и имеет важное теоретическое и практическое значение, так как позволяет определить основные направления профилактики неосторожных преступлений. Вместе с тем она в определенной мере носит условный характер, так как одно и то же деяние может обладать признаками двух и более групп из числа указанных. Возможно, поэтому Т.В. Непомнящая к профессиональной неосторожности относит ряд транспортных преступлений, полагая, что они совершаются в сфере профессиональной деятельности [14, С.7].

В юридической литературе существуют и другие классификации неосторожной преступности. Так, В.Е.Эминов выделяет четыре группы неосторожных преступлений: 1) в быту (без использования технических средств); 2) в

сфере взаимодействия человека с техникой; 3) в сфере профессиональной деятельности, не связанной с использованием управленческих функций или технических средств; 4) в сфере осуществления должностных (управленческих) функций [15, С.389]. Другие авторы различают только бытовую, техническую и должностную неосторожность [16, С.433].

Н.Ф.Кузнецова, Г.М.Миньковский, придерживаясь предложенной П.С.Дагелем критерия, выделяют следующие виды неосторожного преступного поведения: 1. безопасность использования машин и механизмов в народном хозяйстве; производства работ, требующих особой осторожности; 2. безопасность эксплуатации транспортных средств; 3. безопасность при производстве и передаче энергии, транспортировке и хранении энергоносителей; 4. экологическая безопасность; 5. медицинская безопасность; 6. бытовая безопасность; 7. безопасность исполнения должностных и профессиональных обязанностей; 8. имущественная безопасность [17, С.354]. И.М.Тяжкова предлагает рассматривать в качестве самостоятельной группы неосторожных посягательств такие воинские преступления как неосторожное уничтожение или повреждение военного имущества (ст. 460 УК), утрата военного имущества (ст. 461 УК), нарушение правил обращения с оружием, а также веществами и предметами, представляющими опасность для окружающих (ст. 462 УК), нарушение правил вождения или эксплуатации машин (ст. 463 УК), нарушение правил полетов или подготовки к ним (ст. 464 УК) и нарушение правил кораблевождения (ст. 465) [18, С.75].

На наш взгляд, предлагаемая авторами классификация получилась громоздкой и излишне детализированной. Многие предлагаемые виды охватываются группами о технической и профессиональной неосторожности и поэтому их предпочтительнее разбить на соответствующие подгруппы. Но авторы критикуемой позиции правы, на наш взгляд, в одном. Так, в настоящее время возрастает опасность экологических преступлений по тяжести последствий и вероятности их наступления. «С развитием научно-технического прогресса общество неизбежно сталкивается с ухудшением состояния экологии – истощаются природные ресурсы, загрязняется природная среда, утрачивается естественная связь человека с природой, подрывается здоровье людей. Мира находится на грани экологической катастрофы, Экологические кризисы в ряде регионов

планеты, в том числе и нашей республике, уже стали реальностью», - отмечает И.Ш. Борчашвили [19, С.3]. В подтверждение сказанного можно сослаться на трагедии Аральского моря, озера Балхаш, Семипалатинского полигона, загрязнение реки Нуры, причинившие значительный ущерб здоровью человека, животному и растительному миру. Поэтому предупреждение экологических угроз стала одной из актуальных проблем современности, о чем свидетельствует также ряд исследований, проведенный в последнее время [20]. В этой связи в рассматриваемую классификацию следует включить, по нашему мнению, пятую группу «экологическая неосторожность», о возможности выделения которой в качестве самостоятельного вида неосторожных преступлений писал еще П.С. Дагель [8, С.176] Далеко не случайно Уголовный кодекс РК содержит специальную главу «Экологические уголовные правонарушения», которая объединяет указанные посягательства, во многих учебники криминологии проблеме экологических предупреждений посвящен отдельный раздел. Поэтому в группу неосторожных уголовных правонарушений должны быть включены деяния в сфере экологии.

Учитывая вышеизложенное, можно предложить следующую классификацию рассматриваемого вида преступности.

1. бытовая неосторожность (без использования технических средств);
2. техническая неосторожность;
3. профессиональная неосторожность;
4. неосторожность в сфере должностных (управленческих) функций;
5. экологическая неосторожность.

Разумеется, предлагаемая классификация не может быть исчерпывающей и претендующей на охват всех разнообразных проявлений преступной неосторожности. Вместе с тем полагаем, что она будет способствовать эффективной борьбе с данными видами преступной неосторожности, решению вопросов, связанных с их криминализацией, разработке более действенных мер их предупреждения.

Заключение. Резюмируя вышеизложенное, можно прийти к следующим выводам:

- неосторожная преступность является самостоятельной частью общей преступности, которой присущи признаки и показатели, детерминируемые воздействием множества факторов социального, экономического, нравственного и психологического свойства, влекущие негативные для общества и граждан

вредные последствия и поэтому требующие специфических мер государственного контроля за ней;

- к числу признаков, позволяющих отнести ее к особой, самостоятельной группе в криминологической классификации преступности следует отнести: форму вины, следовательно, иной, отличный от умышленного преступления, психологический механизм совершения преступления; социально-психологические причины совершения преступления и характеристику личности преступников; сферу деятельности, в которой совершается неосторожное преступление; характер последствий неосторожных преступлений.

- разработка мер профилактики неосторожных уголовных правонарушений должна предполагать также исключение криминогенной ситуации, играющей в этиологии указанных деяний далеко не последнюю роль. В этой связи следует различать неосторожные преступления личностные и ситуационные;

- важное теоретическое и практическое значение в борьбе с неосторожными уголовными правонарушениями имеет их классификация. В связи с неблагоприятной экологической ситуацией в большинстве регионов Республики Казахстан, с целью разработки действенных мер профилактики с преступлениями в сфере экологии, в существующую четырехчленную классификацию неосторожных уголовных правонарушений следует включить пятую группу – уголовные правонарушения в сфере экологии.

Список литературы:

1. Криминология. – Алматы, 2004.
2. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М., 1969.
3. Дагель П.С. Неосторожность: уголовно-правовые и криминологические проблемы. - М., 1977.
4. Квашис В.Е. Профилактика неосторожных преступлений. – Киев, 1981.
5. Гриндорф А.П. Уголовно-правовая регламентация неосторожности с учетом особенностей личности // Научно-технический прогресс и проблемы уголовного права. – М., 1975.
6. Нуртаев Р.Т. Борьба с неосторожными видами преступлений. – Алма-Ата, 1990.
7. Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. – М., 1972.
8. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М., 1980.
9. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. - М., 1984.
10. Шаргородский М.Д. Уголовная политика в

эпоху научно-технической революции // Основные направления борьбы с преступностью. – М., 1975.

11. Курляндский В.И. Некоторые вопросы ответственности в связи с научно-техническим прогрессом // Научно – технический прогресс и проблемы уголовного права. – М., 1975.

12. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. – СПб, 2002.

13. Лунеев В.В. Криминологическая классификация преступлений // Советское государство и право. - 1986. - № 1. С.5-18.

14. Непомнящая Т.В. Уголовная ответственность за профессиональную неосторожность. Автореф. дисс. ... канд.юрид.наук. – Томск, 1995.

15. Криминология. – М., 1997.

16. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. — М., 2001.

17. Криминология. – М., 1994.

18. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности. – СПб, 2002. – С.75.

19. Борчашвили И.Ш. Уголовная ответственность за преступления в сфере экологии. – Караганда, 1994. – С.3.

20. Умирбаева З.А. Нарушение экологических требований при производстве и использовании экологически потенциально опасных химических, радиоактивных и биологических веществ: социальные и уголовно-правовые аспекты: Автореф. дис. ...канд.юрид.наук. - Караганда, 2002; Малыгина М.Г. Основания уголовно-правового запрета экологических преступлений: Автореф. дис. ...канд.юрид.наук. - Караганда, 2004.

References:

1. Kriminologiya. – Almaty, 2004.
2. Kuznecova N.F. Prestuplenie i prestupnost'. – М., 1969.
3. Dageľ P.S. Neostorozhnost': ugovolno-pravovye i kriminologicheskie problemy. - М., 1977.
4. Kvashis V.E. Profilaktika neostorozhnyh prestuplenij. – Kiev, 1981.
5. Grindorf A.P. Ugolovno-pravovaya reglamentaciya neostorozhnosti s uchetom osobennostej lichnosti // Nauchno-tekhnikeskij progress i problemy ugovolnogo prava. – М., 1975.
6. Nurtaev R.T. Bor'ba s neostorozhnymi vidami prestuplenij. – Alma-Ata, 1990.
7. Zlobin G.A., Nikiforov B.S. Umysel i ego formy. – М., 1972.
8. Sovershenstvovanie mer bor'by s prestupnost'yu v usloviyah nauchno-tekhnikeskoy revolyucii. – М., 1980.
9. Kuznecova N.F. Problemy kriminologicheskoy determinacii. - М., 1984.
10. SHargorodskij M.D. Ugolovnaya politika v epohu nauchno-tekhnikeskoy revolyucii // Osnovnye napravleniya bor'by s prestupnost'yu. – М., 1975.
11. Kurlyandskij V.I. Nekotorye voprosy otvetstvennosti v svyazi s nauchno-tekhnikeskim

progressom // Nauchno – tekhnicheskij progress i problemy ugolovnoho prava. – M., 1975.

12. Tyazhkova I.M. Neostorozhnye prestupleniya s ispol'zovaniem istochnikov povyshennoj opasnosti. – SPb, 2002.

13. Lunev V.V. Kriminologicheskaya klassifikatsiya prestuplenij // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. - 1986. - № 1. S.5-18.

14. Nepomnyashchaya T.V. Ugolovnaya otvetstvennost' za professional'nuyu neostorozhnost'. Avtoref. diss. ... kand.yurid.nauk. –Tomsk, 1995.

15. Kriminologiya. – M., 1997.

16. Alekseev A. I., Gerasimov S. I., Suharev A. YA. Kriminologicheskaya profilaktika: teoriya, opyt, problemy. — M., 2001.

17. Kriminologiya. – M., 1994.

18. Tyazhkova I.M. Neostorozhnye prestupleniya s ispol'zovaniem istochnikov povyshennoj opasnosti. – SPb, 2002. – S.75.

19. Borchashvili I.SH. Ugolovnaya otvetstvennost' za prestupleniya v sfere ekologii. – Karaganda, 1994. – S.3.

20. Umirbaeva Z.A. Narushenie ekologicheskikh trebovanij pri proizvodstve i ispol'zovanii ekologicheskikh potencial'no opasnykh himicheskikh, radioaktivnykh i biologicheskikh veshchestv: social'nye i ugolovno-pravovye aspekty: Avtoref. dis. ...kand.yurid.nauk. - Karaganda, 2002; Malygina M.G. Osnovaniya ugolovno-pravovogo zapreta ekologicheskikh prestuplenij: Avtoref. dis. ...kand.yurid.nauk. - Karaganda, 2004.

ӘОЖ 34.343.2/7

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.12.39.011

Руслан АБИШОВ, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы, Құқық қорғау органдары академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Астана қ., r.abishov93@mail.ru

ТЕРГЕУ ПРАКТИКАСЫНДА ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ҚАРАҚШЫЛЫҚ МЕН ТОНАУ АРАСЫНДАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасындағы қарақшылық және тонау қылмыстарының негізгі ережелері мен ұғымдарының мәнін айқындап, олардың негізі айырмашылықтары мен ұқсастықтарын ашып көрсетеді. Тәжірибеде жиі кездесетін қарақшылық және тонау қылмыстарының тергеу реттілігін және жауаптылыққа тарту кезінде туындайтын мәселелер талқыланды. Атап айтқанда, меншікке қарсы бағытталған қарақшылық пен тонау қылмыстарының құрамдарына құқықтық сипаттама жасалып, қылмысты ашу реттілігі көрсетіліп, тергеу барысында қолдануға оңтайлы нұсқамалар көрсетілген.

Түйінді сөздер: тонау; қарақшылық, күш қолданумен бөтеннің мүлкін ашық жымқыру; өмірге және денсаулыққа қауіпті қылмыс, меншікке қарсы қылмыстар.

Руслан АБИШОВ, Магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Астана, r.abishov93@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ РАЗБОЯ И ГРАБЕЖА В СЛЕДСТВЕННОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация. Статья определяет сущность основных положений и понятий разбойных и грабежных преступлений в уголовном законодательстве Республики Казахстан, раскрывает их основные различия и сходства. Обсуждались вопросы, возникающие при привлечении к ответственности и следственной последовательности наиболее распространенных в практике разбойных и грабежных преступлений. В частности, составляется правовая характеристика составов грабежных и разбойных преступлений, направленных против собственности, показана последовательность раскрытия преступления, указаны оптимальные для применения в ходе расследования предписания.

Ключевые слова: грабеж; разбой, открытое хищение чужого имущества с применением силы; преступление, опасное для жизни и здоровья, преступления против собственности.

Ruslan ABISHOV, Master's student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, Astana, r.abishov93@mail.ru

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION BETWEEN ROBBERY AND ROBBERY IN INVESTIGATIVE PRACTICE

Annotation. The article defines the essence of the basic provisions and concepts of robbery and robbery crimes in the Criminal Legislation of the Republic of Kazakhstan, reveals their fundamental differences and similarities. They discussed the sequence of investigations of robbery and robbery crimes, which are common in practice, and the problems that arise when bringing to justice. In particular, a legal description of the components of robbery and robbery crimes directed against property is made, the sequence of disclosure of crimes is indicated, and the optimal instructions for use in the investigation are indicated.

Key words: robbery; robbery, open embezzlement of other people's property with the use of force; crimes dangerous to life and Health, crimes against property.

Кіріспе.

Қазіргі таңда, Қазақстан Республикасы (бұдан әрі қарай ҚР) демократиялы, құқықтық жағынан дамып келе жатқан елдердің қатарында. Мемлекеттік саясатың соңғы бірнеше онжылдығында құқықтық әлеуметтік тұрақтылықты әлсіретуге бағытталған бірқатар теріс әсер ететін факторлар болды. Осыған байланысты күн көру деңгейі төмендеп, ақшаның құнсыздануы жоғарлап, жұмыссыздық артып, қаражаттың жетіспеулігінен меншікке қарсы бағытталған қылмыстың өсуі байқалады. Сондықтан меншікке қарсы бағытталған қылмыстарды тергеп, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету бүгінгі таңда маңызды.

Қылмыспен күрес дамыған сайын, меншікке қол сұғуға бағытталған қылмыстың анағұрлым жаңа түрлерлі пайда болып, қоғам үшін маңызды мәселеге айналып отыр.

Материалдар мен тәсілдер.

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы қарақшылық және тонау қылмыстарының негізгі ережелері мен ұғымдарын талдау үшін әртүрлі ғылыми зерттеу әдістері мен материалдары қолданылады. Зерттеу қылмыстық заңнаманы, нормативтік актілерді, сондай-ақ отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерін талдауға негізделген. Қарақшылық және тонау қылмыстары арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтау және салыстыру үшін салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі қолданылды. Жұмыс барысында осы қылмыстардың құрамын құқықтық бағалау жүзеге асырылады, оларды ашудың реттілігі және тергеуде қолдану үшін оңтайлы нұсқаулар көрсетіледі. Бұл егжей-тегжейлі зерттеу қылмыстық заңнаманың практикалық қолданылуын сот практикасынан алынған мысалдармен талдауды қамтиды, бұл қылмыстың осы түрлері үшін жауапкершілікке тартылған кезде туындайтын мәселелерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Талқылау/Нәтижелер.

Ата заңымыз ҚР Конституциясының 6-бабына сәйкес: «Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бәрі бірдей қорғалады»-делінген [1]. Осы ереже заң шығарушы органдарға мемлекеттік меншікпен жеке меншікті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауды ұйымдастыруға мүмкіндік берді.

В.В.Лунеевтың пікірінше меншікке қарсы күш қолдану арқылы жасалатын қылмыстар Ресей Федерациясында және де дүние жүзі мен әлемнің дамушы елдері, ұлттары арасында,

әлеуеті жоғары қоғам арасында да өзекті проблема болып отыр [2].

«Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі №8 нормативтік қаулысы кінәлілердің қылмыстық әрекеттеріне дұрыс баға беру үшін жымқырудың тонау, қарақшылық, ұрлық сынды қылмыстық істердің толық ұғымдарын ашып берген.

Жымқыру – бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта жасалған құқыққа қарсы өтеусіз алып қою және (немесе) айналдыру; [3].

Сонымен «жәбірленуші немесе мүлік қарамағында немесе күзетуінде тұрған адамдар бар кезде не бөгде адамдардың көзінше, бөтеннің мүлкін заңсыз иемденген адам өз әрекетінің заңсыз сипатын аталған адамдар түсінетінін, алайда осы мән-жайларды елемейтінін сезінген кезде жасалған бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену бөтеннің мүлкін ашық заңсыз иемдену, яғни тонау болып табылады. Бұл орайда қылмыстық құқықтық бұзушылықты көзі көргендер кінәлі адам әрекетінің жолын кесу шараларын қолдануының маңызы болмайды. Қолданылған зорлық-зомбылықтың (күш қолданудың) қауіптілік деңгейіне қарай кінәлі адамның әрекеттері тонау немесе қарақшылық ретінде саралануға тиіс. Егер жымқыру кінәлі адаммен туыстық, достық және басқа да жеке сипаттағы қарым-қатынаста болған адамдардың қатысуымен жасалса, осыған байланысты олар оның әрекеттерін хабарламайды және жолын кеспейді деп есептесе, бұл әрекетті мұндай жағдайларда да ұрлық ретінде сараланған жөн» [3].

Жәбірленуші немесе мүлік қарамағында немесе күзетуінде тұрған адамдар бар кезде не бөгде адамдардың көзінше, бөтеннің мүлкін заңсыз иемденген адам өз әрекетінің заңсыз сипатын аталған адамдар түсінетінін, алайда осы мән-жайларды елемейтінін сезінген кезде жасалған бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену бөтеннің мүлкін ашық заңсыз иемдену, яғни тонау болып табылады. Бұл орайда қылмыстық құқықтық бұзушылықты көзі көргендер кінәлі адам әрекетінің жолын кесу шараларын қолдануының маңызы болмайды. Қолданылған зорлық-зомбылықтың (күш қолданудың) қауіптілік деңгейіне қарай кінәлі адамның әрекеттері тонау немесе қарақшылық ретінде саралануға тиіс. [3].

Зерттеу барысында қылмыстық құқық заңнамасы, нормативтік қаулылар, отандық және

шет ел ғалымдарының зерттеулері кеңінен пайдаланылды. Қарақшылық қылмысы мен тонау қылмысының құрамдарын жинақтау арқылы талдау жасалып, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістері қолданылды.

Егер қылмыстық құқық теориясы жағынан қарайтын болсақ, қарақшылық қылмысының объектісін анықтауға қатысты қазіргі заманғы ғылымдардың көз қарасы әр түрлі болып келеді.

Бір бөлігі қарақшылық қылмысының тікелей объектісі меншік құқығына қатыстыты құқықтық қатынастар, ал екінші бөлігі экономикалық құқықтық қатынастар, тағы бір бөлігі жеке тұлғаның мүлкін пайдалану және оған билік ету құқықтарын қамтитын меншік қатынастарын қарастырады. [4].

Меншікке қарсы бағытталған қылмыстардың ішінде қоғамға соның ішінде өмірге, денсаулыққа қауіптілігі жоғары қарақшылық және тонау қылмыстары жатады. Тәжірибеде осы екі қылмысты жалпы ұқсастықтарына байланысты, саралау мәселелері мен жауаптылыққа тарту кезінде сұрақтар туындап жатады. Екі қылмыстың қоғамға қауіптілік жағынан бір-бірінен айырмашылығы бар және ол үшін ҚР Қылмыстық кодексінде нақты жазылып, әртүрлі деңгейдегі қылмыстық жауаптылық қарастырылған.

Мақалада қарақшылық қылмысы мен тонау қылмысының арасындағы айырмашылықты, саралаудың жалпы мәселелерін және ол қылмыстарды жасағаны үшін жауаптылықты қарастырамыз.

Қылмыстық заңнамаға сәйкес, қарақшылық және тонау қылмыстарының субъектісі 14 жасқа толған ақыл есі дұрыс жеке тұлға деп қарастырған [5]. Бұл қылмыстар үшін 14 жастан бастап қылмыстық жауаптылықтың белгіленуі, бөтеннің мүлкін жымқыруға бағытталған қылмыстар, қоғамдық тәртіппен қоршаған ортаға аса қауіптіліктің жоғары екендігін нақты түсінген жөн.

Демек, ҚР ҚК-ның 6-тарауының 191-бабына сәйкес тонау дегеніміз жәбірленушінің өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес күш қолданып не осындай күш қолдану қатерін төндіріу арқылы бөтеннің мүлкін ашық жымқыру [5].

Тонау қылмысы құрамының маңызды бірнеше анықтамаларын келтірсек.

Қылмыстық қол сұғушылықтың заты - бөтеннің мүлкі. Басқа тұлғаға тиесілі кез-келген материалдық құндылықты білдіреді (ақша, үй, автокөлік, зергерлік бұйымдар, киім-кешек, электроника т.б.). Жасау тәсілі – ашық жымқыру. Тонау қылмысын кәнілі тұлға бөтеннің мүлкін жымқыру қылмыстық іс-

әрекетін жәбірленушінің тікелей қатысумен жасайды. Міндетті түрде жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті емес күш қолдану немесе күш қолдану қатерін төндіру (ұрып – соғып, жеңіл дәрежедегі дене жарақатын келтіру). Пайдакүнемдік мақсат – кінәлі тұлғаның немесе басқа тұлғаның пайдасына бөтеннің мүлкін заңсыз алып қою және қайтарымсыз меншігіне айналдыру [6].

Тонау қылмысы кінәлі тұлғаның бөтеннің мүлкін жымқырып алып, оған өзінің қалауы бойынша иелік ету, пайдалану немесе басқаруға мүмкіндігі болған сәттен бастап нақты қылмыс аяқталған болып есептеледі [3].

Қылмысының объектісі мүлік, қоғамға қауіпті әрекеттер, салдарлары және арасындағы себепті байланысы. Яғни, тонау күш қолданбай да жасалынады. Тонау құрамының құрылымы жағынан материалды, мүліктік зиянның болуы міндетті [7].

Сонымен, тонау - жәбірленушінің өміріне, денсаулығына қауіпті емес күш қолданып немесе қолдану қатерін төндіріп ашық жымқыру. Бұл қарақшылықпен салыстырғанда қоғамға қауіптілік дәрежесі төмен жеңіл қылмыс. Алайда, тонау қылмысы жымқырылған мүліктің тек иесіне ғана емес, сонымен бірге азаматтардың қауіпсіздігі мен қоғамдық тәртіпке қауіп төндіреді.

Енді, ҚР ҚК-ның 6-тарауындағы қылмыстардың ең қауіптісі 192-бабына сәйкес қарақшылық қылмысы бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуылды білдіреді [5].

Қарақшылық қылмысы жалпы жымқырудың бір түрі екенін көруге болады. Өйткені кінәлінің мақсаты бөтеннің мүлкін қайтарымсыз заңсыз алып қою және меншігіне айналдырып пайда табу. Дегенмен, қарақшылық қылмысының ұрлықтан және тонау қылмыстарынан айырмашылығы қоғамға және адамның өміріне қауіптіліктің жоғарылығымен сипатталады.

Біріншіден, ол бірден екі объектіге - жеке тұлғаның меншігіне және денсаулығы мен өміріне қол сұғады.

Екіншіден, кінәлі қылмысты жасау барысында жәбірленушінің өліміне немесе денсаулығына ауыр зиян келетін күшті, қаруды қолданудың нақты қоғамға қауіп қатері.

Үшіншіден, қарақшылық қылмысы келте құрам санатына жатады [7]. Ол жерде кінәлінің көздеген мақсатына жеткен жетпегені маңызды емес. Шабуыл жасалған сәттен бастап қылмыс

аяқталған болып есептеледі. Оны жауапкершілікке тарту үшін күш қолдану қатерін төндірудің өзі жеткілікті, материалдық шығынның болуын қажет етпейді [3].

Осылайша, қарақшылық қылмысы қоғамдық қатынастарға аса қауіп төндіріп ғана қоймай, жасалу кезінде бірден екі объектіге қол сұғады. Біріншісі материалдық нысанға, екіншісі жәбірленушінің өмірі мен денсулығына қауіп төндіреді. Сондықтан қарақшылық қылмысы үшін жауапкершілік қатаң болып келеді. Егер жымқыру барысында жәбірленушінің өміріне тікелей қауіп төндірмесе тонау, ал, өмір мен денсаулыққа тікелей қауіп төндірсе қарақшылық қылмысы [8].

Қарақшылықпен тонау қылымысын тергеу және ашуды ұйымдастыру жолдарын қарастырсақ.

Қарақшылық және тонау сияқты қылмыстарды ашу мен тергеуді тиімді ұйымдастырудың өзіндік ерекшеліктері бар және криминалистикалық сипаттамаға сүйене отырып, мәліметтер жинау қажет.

Қарақшылық немесе тонау қылмыстарын жасау кезінде кінәлі тұлғалар әдетте, ыңғайлы орынды тандап, жағыдайды алдын-ала зерттейді, жәбірленуші туралы мәліметтерді жинап, келу және кету маршруттарын жасап, қарау-жарақ құралдарды дайындайды.

Қылмыстың өзі, жәбірленуші қарсылық көрсетіп көмек шақырмауы үшін мұқият жоспарланып, кенеттен жылдамдықпен жасауды қажет етеді.

Тергеу оқиға орнын қарап тексеруден, саусақ және аяқ киім іздерін алудан, бейнебақылау камераларын қарап, биологиялық іздерді, қылмыс құралдарын анықтаудан басталады. Шабуыл жасау тәсілі зерделеніп, жымқыруға дейінгі және одан кейінгі әрекеттер талданып, жымқырылған мүлікті өткізу бекеттері тексеріледі.

Әрі қарай, жәбірленушінің (болса куәнің) жеке басы толығымен анықталып, таныстары, олармен байланыстары, қарыздары тағы басқа мұқтаждықтары жан-жақты зерделеніп, болған қылмысқа қатыстылығы тексеріледі.

Тонау және қарақшылық қылмыстарының көп бөлігі жасалғаннан кейін алғашқы күн немесе апта ішінде кешенді тәсіл мен сауатты тергеу әрекеттерінің және жедел-ізвестіру іс-шараларының арқасында ашылады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, ҚР ҚК-нің меншікке қарсы қылмыстардың ішінде қауіптілік дәрежесі жоғары болып саналатын қарақшылық және тонау сияқты меншікке қарсы бағытталған қылмыстардың құрамдары мен белгілері қарастырылып, нақты ұқсастықтары

мен айырмашылықтары ұсынылды. Қарақшылық қылмысын ашу жолдары мен тергеу реттілігі жүйеленіп келтірілді. Олардың ішіндегі қоғамдық тәртіпке байланысты күш қолданудың немесе қолдану қатерінің дәрежесі мен сипатына басты назар аударылды. Осы келтірілген анықтамалар тәжірибеде кездесетін мәселелерді шешуде қолдану мүмкіндігіне пайдаланылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылдың 30 тамызы республикалық референдумда қабылданған. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 10.09.2024).

2. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, - 2005.

3. «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11 шілдедегі N 8 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_ (жүгінген күні: 15.09.2024).

4. Вьюнов В.М. к.ю.н. Разбой: уголовно-правовая характеристика. - Томск, - 2003.

5. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z192> (жүгінген күні: 15.09.2024).

6. Бурмистров, И. А. Некоторые вопросы квалификации грабежей. Москва., 2017. — №.9. С.43., 48.

7. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме» заң ғылымдарының докторы А.Н.Ағыбаевтың Қылмыстық кодекстің жалпы және ерекше бөлімдеріне түсіндірме. 2015. 37 б.

8. Қарақшылық қылмыс құрамын ұқсас қылмыс құрамдарынан ажырату мәселелері. Материалы Республиканской ежегодной научной конференции молодых ученых, магистрантов и студентов. «Проблемы гуманизации уголовной политики и совершенствование законодательства в сфере противодействия коррупции». 18 ноября 2010 года. – Алматы, 2010. -111 б.

References:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылдың 30 тамызы республикалық референдумда қабылданған. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 10.09.2024).

2. Luneev V.V. Prestupnost' НКН века: mirovye, regional'nye i rossijskie tendencii. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva, - 2005.

3. «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жылғы 11

shildedegi N 8 normativtik қаулысы. [Elektronдық resurs] – Ајналыс rezhimi: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_\(zhygingen_kyni:15.09.2024\).](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P03000008S_(zhygingen_kyni:15.09.2024).)

4. V'yunov V.M. k.yu.n. Razboj: ugolovno-pravovaya harakteristika. - Tomsk, - 2003.

5. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодекси 2014 жылғы 3 шилдедегі №226-V ҚРЗ. [Elektronдық resurs] – Ајналыс rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z192> (zhygingen kyni: 15.09.2024).

6. Burmistrov, I. A. Nekotorye voprosy kvalifikacii grabezhej. Moskva., 2017. — №.9. С.43., 48.

7. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме» заң ғылымдарының докторы А.Н.Ағыбаевтың Қылмыстық кодекстің жалпы және ерекше бөлімдеріне түсіндірме. 2015. 37 б.

8. Қарақшылық қылмыс құрамын ұқсас қылмыс құрамдарынан азhyрату мәселелері. Materialy Respublikanskoj ezhegodnoj nauchnoj konferencii molodyh uchenyh, magistrantov i studentov. «Problemy humanizacii ugolovnoj politiki i sovershenstvovanie zakonodatel'stva v sfere protivodejstviya korrupcii». 18 noyabrya 2010 goda. –Almaty, 2010. -111 b.

УДК 34.01

DOI: 10.52445/BKEU.2024.69.38.012

Alma NURPEISOVA, Candidate of Law , Associate Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, almanurp@mail.ru

Amina SMAGULOVA, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, undergraduate, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, amina.smagulova97@mail.ru

INFORMATION SECURITY OF MINORS IN THE COURSE OF GLOBAL DIGITALIZATION OF INFORMATION

Annotation. The article addresses the issue of information security for minors in the context of global digitalization of information. It analyzes the main threats faced by children and adolescents online, including cyberbullying, the spread of harmful content, and the leakage of personal data. Special attention is given to the psychological aspects of the impact of the digital environment on the younger generation. The author offers recommendations for parents, educational institutions, and government bodies to ensure a safe digital space for minors, including the development of media literacy and legal protective measures. The article emphasizes the need for a comprehensive approach to addressing information security issues in the context of rapid technological advancement.

Keywords: security, minors, digitalization, cyberbullying, data, media literacy, content, psychology, space, protection.

Алма НҰРПЕЙІСОВА, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, almanurp@mail.ru

Амина СМАҒҰЛОВА, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, магистрант, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі, 9, amina.smagulova97@mail.ru

АҚПАРАТТЫ ЖАҒАНДЫҚ ЦИФРЛАНДЫРУ БАРЫСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ

Аннотация. Мақалада Ғаламдық ақпаратты цифрландыру контекстіндегі кәмелетке толмағандардың ақпараттық қауіпсіздігі мәселесі қарастырылады. Интернеттегі балалар мен жасөспірімдердің негізгі қауіптері, соның ішінде кибербуллинг, зиянды мазмұнды тарату және жеке деректердің таралуы талданады. Цифрлық ортаның жас ұрпаққа әсер етуінің психологиялық аспектілеріне ерекше назар аударылады. Автор Ата-аналарға, білім беру мекемелеріне және мемлекеттік органдарға кәмелетке толмағандар үшін қауіпсіз цифрлық кеңістікті қамтамасыз ету, соның ішінде медиа сауаттылықты дамыту және құқықтық қорғау шаралары бойынша ұсыныстар ұсынады. Мақала жедел технологиялық прогресс жағдайында ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін шешуге кешенді көзқарастың қажеттілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: қауіпсіздік, кәмелетке толмағандар, цифрландыру, кибербуллинг, деректер, медиа сауаттылық, мазмұн, психология, кеңістік, қорғау.

Алма НҰРПЕЙІСОВА, кандидат юридических наук , доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, almanurp@mail.ru

Амина СМАҒҰЛОВА, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, магистрант, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.Академическая, 9, amina.smagulova97@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ХОДЕ ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация. В статье рассматривается проблема информационной безопасности несовершеннолетних в контексте глобальной цифровизации информации. Анализируются основные угрозы, с которыми сталкиваются дети и подростки в интернете, включая кибербуллинг, распространение вредоносного контента и утечку личных данных. Особое внимание уделяется психологическим аспектам воздействия цифровой среды на молодое поколение. Автор предлагает рекомендации для родителей, образовательных учреждений и государственных органов по обеспечению безопасного цифрового пространства для несовершеннолетних, включая развитие медиа-грамотности и правовые меры защиты. Статья подчеркивает необходимость

комплексного подхода к решению проблем информационной безопасности в условиях стремительного технологического прогресса.

Ключевые слова: безопасность, несовершеннолетние, цифровизация, кибербуллинг, данные, медиаграмотность, контент, психология, пространство, защита.

Introduction.

Information security is a multifaceted task that requires the establishment of a clear balance between the interests of the state, society and individuals. The main attention in this area is focused on determining the boundaries of the implementation of information rights, as well as on the prevention of undesirable interference by state bodies in the information space, in which both society as a whole and individuals operate. In the realities of the modern world, aimed at the active digitalization of all existing structures of state power, the transition of the law enforcement and judicial systems to the digital space is only a matter of time. In accordance with the Strategic Development Plan of Kazakhstan until 2025, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 15, 2018 №636, one of the priority tasks for law enforcement agencies is the digitalization of internal procedures, office work, the process of working with appeals using elements of artificial intelligence and other advanced analytical tools.

One of the key points of the transition is indicated in the Order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated January 3, 2018 №2 by the Instruction on the conduct of criminal proceedings in electronic format [1], which marked the creation of the module «Electronic Criminal Case» in the previously introduced database «Unified Register of Pre-trial Investigations». These actions indicate the importance of information law as a separate institution of law, which ensures rights and obligations in the field of exercising their rights and preventing violations of the rights of third parties in the matter of their right to freedom of information.

Of particular importance is the need to further develop global technical standards based on the consensus of a broad group of stakeholders. These standards should ensure interoperability, security, and stability, and support the principles of an open and accessible Internet. In this context, considering the global nature of the issue posed, we would like to note the Cancun Declaration of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), adopted in 2016, which emphasizes the importance of such initiatives. The signatories of this declaration expressed their commitment to maintaining the fundamental openness of the network, which is an important aspect for ensuring the dynamic development of the digital economy.

At present, the main task of legal support of the Internet is to ensure such political goals as protecting privacy, security, intellectual property and children on the Internet, as well as strengthening trust in the Internet on the part of the adult population [2].

In order to implement the provisions of the Declaration and the above-mentioned tasks, the Republic of Kazakhstan has developed and adopted a number of legislative acts aimed at regulating legal relations in this area. In particular, I would like to note the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 №418-V «On Informatization» (hereinafter referred to as the Law), by which the legislator establishes the basic norms and rules governing the interaction between the participants of the information network. This law is aimed at creating a legal framework that promotes the effective and secure functioning of information technologies and services in the country. The law establishes that information security in the field of informatization is the state of protection of electronic information resources, information systems and information and communication infrastructure from external and internal threats [3].

In the implementation of these legal relations, we are faced with the question of what information security is in its essence in the legal field and how to properly limit the range of subjects that can be involved in its implementation.

In particular, T.A. Polyakova argues that information security should be considered as a state that ensures the protection of state interests in the information space. This state is based on balancing the interests of the individual, society and the state, which makes it possible to resist threats of both internal and external nature. This approach is in line with the basic principles of state security in the field of information technology and emphasizes the importance of creating a secure information environment for all participants in society [4].

Based on the above-mentioned opinion, it can be stated that similar processes are observed in modern times, when new information models of the future society are emerging, associated with technological breakthroughs that affect all aspects of human life.

Subjects of information law are various categories of participants involved in relations related to information, its use, protection and dissemination. A key role in this context is played by government agencies such as ministries, security services and law enforcement organizations, which

are responsible for the development and implementation of information security legislation. They monitor compliance with the law and take measures to protect state interests and the rights of citizens in the information space. Among other things, the subjects can include individuals, legal entities, international organizations, communities and groups of citizens, as well as the issue of introducing artificial intelligence as a separate subject is relevant today.

According to the research, the field of information security includes many components, in addition to those that we listed earlier, one of which is the protection of the interests of underage citizens in the information space. The separation of information security of minors into a separate category is due to the specific characteristics of developing personalities, among which it is necessary to note the age, physiological and psychological characteristics of this group of the population. This underlines the need for a special approach to ensuring information security for young people, which is important for the formation of a safe and healthy digital environment.

According to I.L. Bachilo, the essence of the institute of information security within the framework of information law is the implementation of a set of legal, organizational and technical measures aimed at ensuring the protected state of the information and communication environment both at the level of the state as a whole and in relation to individual institutions and individuals. This involves the creation of a multi-level protection system that covers all aspects of the functioning of information resources and is aimed at minimizing the risks associated with data leakage and other threats that can damage both public and personal security. Thus, information security acts as an important element of legal regulation, ensuring the protection of the interests of all participants in the information space. [5].

Underage citizens are more vulnerable to the negative effects of information that can have a harmful effect on their health and spiritual formation. It is reasonable to assume that young people are in the process of forming their identity and perception of the world around them, and they need special protection from potentially harmful information.

Areas of information security for underage citizens require a comprehensive approach, which includes educational programs and information resources aimed at raising awareness of digital literacy and conscious use of the Internet. It is also important to ensure that there are filters and content restrictions in place to help protect minors from unsafe and inappropriate material.

Materials and methods.

In the preparation of this scientific article, a literature review was carried out, namely the analysis of books, articles and reports on the topic of information security, in particular the information security of minors in Kazakhstan, as well as near and far abroad.

Discussions/Results.

The modern information environment is characterized by an abundance of destructive information, which creates difficulties for children and adolescents, since their age is not conducive to effective filtering and evaluation of information content [6]. Minors have not yet established the standards and skills necessary to distinguish between high-quality and low-quality, legal and illegal, ethical and unethical information. Information is consumed by them without assessing its danger, in fact, forming a destructive personality that will not form the necessary moral and value guidelines for life in society.

It should be noted that information and communication technologies have a global impact on the structure of human relations, lifestyle, thinking, as well as on the functioning of families, public institutions and government agencies. They make significant changes in social processes and mechanisms of the functioning of society.

These mechanisms can affect not only a minor in particular, but also form the institution of the family, exert a tremendous influence on the principles, tasks and goals of society, its direction. In this regard, guidelines for the work of the state apparatus will be formed in accordance with the needs of society, which are formed on the basis of the information field in which it exists.

That is, when mentioning information security, it is impossible to deny the fact that the regulation of a huge institution of legal relations in other spheres of life is carried out. The very essence of information law is currently realized through substantive and procedural branches of law, thereby it cannot be separated into a separate legal institution without mentioning other structures.

The problem of the use of information systems by minors manifests itself in various aspects and situations that require careful analysis. These issues can include both risks associated with cyberbullying and access to inappropriate content, as well as issues of personal data protection and information security. Each of these situations requires special attention, since underage users, due to their psychological and emotional immaturity, can be negatively affected in the digital space. Thus, it is necessary to consider a set of factors affecting the safe use of information technologies by this vulnerable category of users.

For example, the WHO Regional Office for Europe today released the second report on the Health Behaviour of School-aged Children (HBSC) study, on bullying and peer violence among adolescents in 44 countries, including the Central Asia region. According to the findings, 13% of Kazakh adolescents (about 1 in 8) have experienced cyberbullying, with higher rates among boys (15%) than among girls (12%). About 11% (1 in 9) of adolescents have participated in cyberbullying of other people. Boys (14%) were more likely to report participating in cyberbullying than girls (8%) [7].

The above statistics show the need to prevent and combat violations of information security, especially in relation to or with the participation of minors, who are the most vulnerable subject.

Based on the above, we must pay attention to the authentication of a person when entering information systems. As we know, their use is important in order to ensure the trust of users when using state and non-state databases. At the same time, it is impossible to deny the risk of possible registration of minors under the name of parents or the use of data that were obtained from the parents themselves in the course of their careless use of paper and/or electronic media. This omission can lead to a situation where minors have access to the right to sign important documents and can even make transactions on behalf of their parents, while not focusing on the legality of this transaction.

Determining the identity of the signatory and his age is not an easy task. Given the threats posed by misidentification, it is important to develop better methods for detecting and verifying the identity of the signer, allowing for a high degree of accuracy in determining the age and identifying the signatory.

Such approaches may involve the use of biometric characteristics, such as fingerprints or facial recognition, which are significantly more difficult to forge or distort. It is also possible to create specialized algorithms and systems based on the analysis of user behavior, their online activity, and other parameters that will help to reliably establish age and identity. In the long term, data and similar authentication methods could not only work as ways to protect information, but also to prevent acts of terrorism, which is also an important problem today, due to the transition of terrorism to a number of cybercrimes along with fraud, bullying and other types.

The development of such authentication methods will provide a higher level of security in documents that require accurate identification of participants and help minimize the risks arising from data forgery.

Nevertheless, in order to prevent the abuse of power and capabilities of government agencies, to

eliminate the possibility of information hacking, it is important to take into account that any algorithms and authentication systems must have high reliability and security in order not to become tools for attackers who use user data for selfish purposes. In this regard, the collection and processing of such information requires a careful and responsible approach, since data leakage is tantamount to a violation of personal information rights. Based on the experience of other countries and the experience of Kazakhstan, we must understand that the storage of such data is always associated with the risk of its transfer to third parties, which makes the choice of those who have access to it, as well as those who will conduct research, a key point in the implementation of projects.

Research and tests to ensure the protection of user rights could be a solution to the issue of authentication in information systems, in connection with the establishment of a real picture of ensuring the security of users, the data should reflect reality without hiding possible problems, since its resolution at the level of beta testing is much more effective than the elimination of problems at the level of introducing the database into the lives of citizens. In this regard, we are obliged to focus on the digital literacy of the population of the Republic of Kazakhstan, which, in turn, shows low results. According to research, modern adolescents often face difficulties in network interaction. Minors, easily accessing information on the Internet, can become victims of manipulation and are also involved in illegal activities themselves, which poses serious risks to both themselves and society, highlighting the need for a comprehensive educational system on digital security.

One of the effective methods of overcoming problems in the field of information security is to educate children in order to develop their abilities to recognize, evaluate and critically comprehend information, taking into account moral and cultural values. This approach involves teaching children the correct recognition of information and the ability to comprehend it from a critical point of view on the basis of moral and cultural values. It is important to note that in order to achieve adequate child development, it will be more effective to focus on increasing the level of information security of the child's personality than to strive to create an ideal information environment.

Ensuring the modern reality of minors without the use of information systems is not possible due to the need to implement global informatization of all areas of society, including education. Minors are constantly confronted with a huge amount of information that is available through the Internet and other means of

communication. However, not everything presented on the Internet is true and objectively correct for assimilation and processing, so it is necessary to teach children the ability to recognize and evaluate information for its reliability and suitability for use.

In this regard, minors should develop the skill of critical thinking in relation to the information they receive. This implies the ability to analyze the content, put forward questions and verify the reliability of the source of information. Today, the problem of falsification of data or deepfake is relevant, where it is important to understand that not everything compiled through AI is truthful information that can be used by minors in the course of education or even in the course of socialization in society. Through critical reflection on information, they will be able to formulate their own opinions, make informed decisions, and be less susceptible to manipulation and exposure to misinformation.

This critical thinking is not all that minors need, although it is important in the aggregate of all the characteristics necessary for the teaching of minors. This will allow children to develop ethical meaning and a deeper understanding of information, evaluating it in the context of their own values and established moral norms. This approach will help children form their own system of values and make informed decisions based on moral principles.

In general, the education and development of children in the field of information security should be central aspects in solving problems in this area. This requires efforts to teach the correct recognition and critical comprehension of information based on moral and cultural values. This approach will allow children to become information-literate and able to withstand various threats to information security, creating a safer environment for

The task of ensuring control over minors must be assigned primarily to parents, who need to equip mobile devices with Internet access and computers with protection and parental control systems. Parents should have the task of regularly and fully informing the child about the possible dangers of the Internet and teaching them to consult with adults every time before using certain offers and/or services on the Internet, to acquaint the child with the necessary safety measures before making a purchase in the online store, to agree with children to use only licensed software and data, obtained from reliable sources, explain to children why it is so important to change passwords periodically. Only parents can assess the danger and warn the child about it, before the actual problem, since the minor will realize the importance of observing safety measures only when receiving information from immediate relatives.

The priority task of parents is to know the interests and goals of their children when using the Internet. Learning how to properly assess and monitor the content that children encounter online is an important aspect of their protection.

In order to address this issue, one of the effective ways to prevent children from accessing prohibited or inappropriate content is to use specialized software that filters and blocks access to certain sites, content or categories of material that are contrary to the law or ethical standards. Such decisions may be somewhat imperative, but if it is not possible for minors to search for such information, they may lose interest in searching for it and then transferring it to other persons. It is worth noting here that the ban should work as a means of helping minors and punishing adults who use prohibited content to lure minors into dangerous actions.

In addition, it is important to set clear rules and boundaries regarding children's use of the internet. Parents should discuss with their children what resources and materials are unacceptable and explain to them the reasons for this restriction. It is also important to teach children the basics of cybersecurity so that they can recognize potentially dangerous situations and know how to behave in an online environment. Such knowledge does not require mandatory cyber security training from parents, since the material that is unacceptable for persons under 18 years of age is strictly designated by the social norms of society, and therefore all parents know them and can protect the child by setting the framework during a preventive conversation in a language understandable to a minor.

Apart from this, parents should be actively involved in their children's online life. They can communicate with them regularly about how they spend their time online, what resources they visit, and who they communicate with. Responding quickly to possible problems is an important skill for parents, especially for minors and minors, where the problem may not always be identified at the level of schools or educators, but parental involvement can be a decisive factor in helping minors without much damage to the child himself.

Conclusion.

To sum up, we believe that keeping minors safe online requires a combination of technology, education, and active parent-child interaction. Through joint efforts, it is possible to create an information environment that meets the needs of minors, without morally destructing society and preventing their involvement in criminal activities either as victims of crime or as criminals. An important component is the non-admission of

children to resources, the content of which contradicts moral and ethical standards and is enshrined in the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Thus, the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 №169-VI ZRK «On the Protection of Children from Information Harmful to Their Health and Development» the legislator defines the type of information prohibited for children. This list reflects a number of restrictions that must be eradicated from access to minors, in order to prevent corruption or violation of the psychological state of minors.

Paragraph 2 of Article 16 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 №169-VI ZRK «On the Protection of Children from Information Harmful to Their Health and Development» lists a list of prohibited information that should not be obtained by minors [8].

According to legislative initiatives aimed at protecting children in the field of information security, a key element is the prohibition of certain types of content that may harm minors. It is important to emphasize that the role of parents in this process is fundamental, as their active participation in digital security education and awareness is an essential component of comprehensive protection. This makes it necessary to create legal mechanisms and training systems for parents that will contribute to a more conscious and effective control over children's access to information.

In the context of the impact of information and communication technologies on the social environment and society as a whole, it becomes obvious that there is a need to develop and implement targeted measures aimed at protecting the interests of children and adolescents from the negative consequences of exposure to potentially dangerous content. However, prohibiting minors' access to certain information databases, although part of the protection strategy, does not fully solve the problem and may even contribute to its aggravation. This is due to the global processes of digitalization, which cover all spheres of society, which makes it impossible to fully control all channels of information.

To achieve the safety of minors, it is proposed to develop special educational programs that will help children and adolescents understand and analyze information, develop critical thinking and make informed choices.

In addition, it is necessary to regulate the access of children and adolescents to certain information, taking into account their moral, ethical and psychological characteristics. The creation of a constructive environment conducive to the

formation of healthy information practices and value orientations is also an important aspect in the protection of minors. This may include supporting safe and educational online platforms where children and adolescents can develop their talents and interests in a safe and controlled environment, contributing not only to the prevention of delinquency, but also to the development of possible future professionals in various industries.

The development of effective measures and tools for the protection of minors in the information space is an important aspect of ensuring their safety and well-being in the era of digitalization of information.

Bibliography:

1. Об утверждении Инструкции о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате: приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 3 января 2018 г. № 2 // Эталонный контрольный банк НПА Республики Казахстан в электронном виде. 2018. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>.

2. Ефремов, А.А. 2016. «Единые цифровые пространства: в поиске баланса между интеграцией и суверенностью». Информационное право 3: 36–39

3. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации». Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>.

4. Буданов С.А., Гаврилов С.Т. Информационная безопасность несовершеннолетних: правовой аспект // Территория науки. 2015. № 2. С.166.

5. Бачило И. Л. Информационное право: учебник для академического бакалавриата. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017. С. 398.

6. Вайпан, В.А. 2017. «Основы правового регулирования цифровой экономики». Право и экономика 11: 5–18.

7. Европейское региональное бюро ВОЗ. (2022). Доклад по исследованию «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» (HBSC). Режим доступа: <https://www.who.int/europe/news/item/27-03-2024-one-in-six-school-aged-children-experiences-cyberbullying--finds-new-who-europe-study>.

8. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2018 года № 169-VI ЗРК «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию». Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000169>.

References

1. Ob utverzhdenii Instrukcii o vedenii ugolovnogo sudoproizvodstva v elektronnom формате: prikaz General'nogo prokurora Respubliki Kazahstan ot 3 yanvarya 2018 g. № 2 // Etalonnyj kontrol'nyj bank NPA Respubliki Kazahstan v elektronnom vide. 2018. –

Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>.

2. Efremov, A.A. 2016. «Edinye cifrovye prostranstva: v poiske balansa mezhdru integratsiej i suverennost'yu». Informacionnoe pravo 3: 36–39

3. Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2015 goda № 418-V ZRK «Ob informatizacii». Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>.

4. Budanov S.A., Gavrilov S.T. Informacionnaya bezopasnost' nesovershennoletnih: pravovoj aspekt // Territoriya nauki. 2015. № 2. S.166.

5. Bachilo I. L. Informacionnoe pravo: uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata. – 5-e izd., pererab. i dop. – M.: Izdatel'stvo YUrajt, 2017. S. 398.

6. Vajpan, V.A. 2017. «Osnovy pravovogo regulirovaniya cifrovoj ekonomiki». Pravo i ekonomika 11: 5–18.

7. Evropejskoe regional'noe byuro VOZ. (2022). Doklad po issledovaniyu «Povedenie detej shkol'nogo vozrasta v otnoshenii zdorov'ya» (HBSC). Rezhim dostupa: <https://www.who.int/europe/news/item/27-03-2024-one-in-six-school-aged-children-experiences-cyberbullying--finds-new-who-europe-study>.

8. Zakon Respubliki Kazahstan ot 2 iyulya 2018 goda № 169-VI ZRK «O zashchite detej ot informacii, prichinyayushchej vred ih zdorov'yu i razvitiyu». Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000169>.

УДК 343.8+343.1

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.97.92.013

Жандос ЖОЛЖАКСЫНОВ, доктор философии (phD), ассоциированный профессор, начальник кафедры административно-правовых дисциплин, Карагандинская Академия МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, г.Караганда, Республика Казахстан, jandoss@inbox.ru

Сауле СЫЗДЫКОВА, магистр права, старший преподаватель кафедры Общеюридических и специальных дисциплин, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

Адель САДВАКАСОВА, доктор философии (phD), старший научный сотрудник НИИ ЭПИ, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан, adel_sadvakasova@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ БЕСПИЛОТНЫХ АППАРАТОВ В ПРАКТИКЕ РАСКРЫТИЯ, РАССЛЕДОВАНИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ БРАКОНЬЕРСТВА

Аннотация. В статье рассматривается использование беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в борьбе с браконьерством. Освещаются правовые, технические и организационные аспекты применения БПЛА в качестве инновационного инструмента для мониторинга и контроля над природными ресурсами. Авторы анализируют текущее законодательство Республики Казахстан, обсуждают преимущества и ограничения использования дронов, а также предлагают рекомендации для повышения их эффективности. Статья подчеркивает значимость интеграции современных технологий в систему экологической безопасности и предлагает пути развития нормативной базы для оптимизации правоприменительной практики.

Ключевые слова: беспилотные аппараты, браконьерство, раскрытие преступлений, расследование, предупреждение, экологическая безопасность, техническая оснащенность, международные практики.

Жандос ЖОЛЖАКСЫНОВ, философия докторы (phD), қауымдастырылған профессор, әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, jandoss@inbox.ru

Сауле СЫЗДЫКОВА, құқық магистрі, жалпы заңдық және арнайы пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Адель САДВАКАСОВА, философия докторы (phD), экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, adel_sadvakasova@mail.ru

БРАКОНЬЕРЛІКТІ АШУ, ТЕРГЕУ ЖӘНЕ ЕСКЕРТУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ ПИЛОТСЫЗ АППАРАТТАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аннотация. Мақалада браконьерлікпен күресте ұшқышсыз ұшу аппараттарын (ұшқышсыз ұшу аппараттарын) пайдалану қарастырылады. Табиғи ресурстарды бақылау мен бақылаудың инновациялық құралы ретінде ҰҰА қолданудың құқықтық, техникалық және ұйымдастырушылық аспектілері қамтылған. Авторлар Қазақстан Республикасының ағымдағы заңнамасын талдайды, дрондарды пайдаланудың артықшылықтары мен шектеулерін талқылайды, сондай-ақ олардың тиімділігін арттыру үшін ұсынымдар ұсынады. Мақала заманауи технологияларды экологиялық қауіпсіздік жүйесіне біріктірудің маңыздылығын атап көрсетеді және құқық қолдану практикасын оңтайландыру үшін нормативтік базаны дамыту жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: пилотсыз аппараттар, браконьерлік, қылмыстарды ашу, тергеу, ескерту, экологиялық қауіпсіздік, техникалық жарактандыру, халықаралық тәжірибелер.

Zhandos ZHOLZHAKSYNOV, Doctor of Philosophy (phD), Associate Professor, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan, jandoss@inbox.ru

Saule SYZDYKOVA, Master of Law, Senior Lecturer, Department of General Legal and Special Disciplines, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan

Adel SADVAKASSOVA, Doctor of Philosophy (phD), Senior Researcher, Research Institute of Economic and Legal Research, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan, adel_sadvakasova@mail.ru

APPLICATION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES IN THE PRACTICE OF DETECTION, INVESTIGATION AND PREVENTION OF POACHING

Annotation. The article deals with the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in the fight against poaching. Legal, technical and organizational aspects of the use of UAVs as an innovative tool for monitoring and controlling natural resources are covered. The authors analyze the current legislation of the Republic of Kazakhstan, discuss the advantages and limitations of using drones, and offer recommendations to improve their effectiveness. The article emphasizes the importance of integrating modern technologies into the system of environmental safety and suggests ways to develop the regulatory framework to optimize law enforcement practice.

Keywords: drones, poaching, crime detection, investigation, prevention, environmental security, technical equipment, international practices.

Введение.

В условиях современного общества, когда экосистема планеты подвергается значительным антропогенным нагрузкам, проблема браконьерства приобретает особо острое значение. Незаконная охота, вырубка лесов, добыча редких видов животных и растений негативно сказываются на биологическом разнообразии, нарушают экологическое равновесие и приводят к значительным экономическим и экологическим потерям. В уголовном кодексе Республики Казахстан, в главе 13 «Экологические уголовные правонарушения», подробно регламентированы составы преступлений, связанных с браконьерством, включая незаконную добычу рыбных ресурсов (ст. 335 УК РК), незаконную охоту (ст. 337 УК РК), уничтожение редких видов (ст. 339 УК РК) и порубку деревьев (ст. 340 УК РК).

Применение современных технологий, в частности беспилотных летательных аппаратов (далее БПЛА), открывает новые возможности в борьбе с экологическими правонарушениями. Беспилотники позволяют эффективно мониторить большие территории, фиксировать нарушения в реальном времени и собирать доказательства, что значительно повышает оперативность и результативность раскрытия преступлений. Новизна данной темы заключается в интеграции инновационных технологий в систему экологической безопасности, что требует тщательной правовой и методологической проработки.

Целью настоящей научной статьи является исследование возможностей применения беспилотных летательных аппаратов в практике

раскрытия, расследования и предупреждения браконьерства.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

- Анализ правовых и организационных аспектов использования БПЛА в рамках законодательства Республики Казахстан.

- Выявление преимуществ и ограничений применения беспилотных технологий в экологической сфере.

- Разработка рекомендаций по повышению эффективности использования БПЛА для предотвращения экологических правонарушений.

Практическая значимость работы заключается в обосновании новых подходов к внедрению технологий мониторинга и контроля за состоянием природных ресурсов. Теоретическая значимость состоит в систематизации знаний о роли беспилотных аппаратов в правоприменительной практике и разработке рекомендаций для их более широкого использования.

Материалы и методы исследования.

Научные методы и материалы, использованные при написании данной статьи, представляют собой комплексный подход к изучению проблематики через призму правоприменительной деятельности и экологической безопасности. Проанализированы правовые и организационные аспекты использования беспилотных летательных аппаратов (БПЛА), опираясь на текущее законодательство Республики Казахстан и международные практики. Основными методами исследования стали анализ правовой базы, сбор и систематизация данных о преимуществах и

ограничениях БПЛА в контексте их использования для мониторинга и контроля за состоянием природных ресурсов. Также были разработаны рекомендации по повышению эффективности применения БПЛА, включающие технические и методологические аспекты их эксплуатации.

Результаты/обсуждение.

Беспилотные летательные аппараты (БПЛА), также называемые дронами, представляют собой управляемые устройства, способные выполнять полеты без пилота на борту. Управление может осуществляться удаленно оператором или через программно-заданный автономный маршрут. Основная функциональная цель БПЛА заключается в визуальном наблюдении за территорией, выполнении аэрофотосъемки и других задач, требующих оперативного сбора данных на больших или труднодоступных участках [1; 2].

БПЛА весьма эффективны. Они обладают высокой маневренностью, мобильностью и возможностью оперативного развертывания в сложных условиях. Они обеспечивают непрерывное наблюдение за обширными территориями, что позволяет оперативно реагировать на обнаруженные нарушения. Камеры высокого разрешения, тепловизоры и другие специализированные датчики позволяют фиксировать события даже в условиях плохой видимости. Данные характеристики делают БПЛА незаменимым инструментом для предупреждения, выявления и расследования таких экологических преступлений как браконьерство [].

Применение беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в сфере выявления, раскрытия и расследования браконьерства обусловлено объективной необходимостью повышения эффективности правоохранительной деятельности в условиях стремительного развития технологий и усложнения преступных схем. Современные БПЛА предоставляют уникальные возможности, которые ранее были недоступны при использовании традиционных методов правоприменительной деятельности.

Значимость применения БПЛА заключается в их способности осуществлять непрерывное наблюдение за обширными территориями, включая удаленные и труднодоступные районы, где чаще всего совершаются экологические преступления. Такие устройства, оснащенные камерами высокого разрешения, тепловизорами и другими датчиками, способны фиксировать нарушения, не доступные человеческому глазу или традиционным средствам наблюдения. Кроме

того, БПЛА обеспечивают оперативность реагирования на браконьерскую деятельность, позволяя передавать данные в режиме реального времени и координировать действия правоохранительных органов непосредственно на месте правонарушения.

Необходимость использования БПЛА определяется их высокой эффективностью в условиях дефицита человеческих и материальных ресурсов. Такие устройства минимизируют участие человека в опасных операциях, что особенно важно при пресечении браконьерской деятельности, связанной с незаконным использованием оружия или применением других угроз. Технические возможности БПЛА позволяют осуществлять сбор доказательств в условиях плохой видимости, что существенно улучшает качество их применения в судопроизводстве.

Кроме того, применение БПЛА соответствует задачам цифровой трансформации и автоматизации процессов в правоохранительных органах, что повышает их техническую оснащенность и адаптацию к современным вызовам. Использование БПЛА позволяет не только выявлять и фиксировать факты браконьерства, но и эффективно предотвращать преступления за счет мониторинга наиболее уязвимых территорий и анализа полученных данных для разработки превентивных мер.

Таким образом, применение БПЛА в борьбе с браконьерством становится ключевым элементом современного подхода к охране природных ресурсов. Оно не только повышает оперативность и результативность правоохранительной деятельности, но и способствует сохранению экологической безопасности, что является важнейшим условием устойчивого развития общества. Однако для реализации полного потенциала данных технологий необходимо совершенствование нормативно-правовой базы, регламентирующей их использование, а также дальнейшее развитие технической инфраструктуры и профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Применение БПЛА в деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию браконьерства, охватывает широкий спектр задач:

- мониторинг и фиксация экологических правонарушений, включая незаконную охоту, вырубку лесов, загрязнение водных ресурсов;
- оперативное обнаружение браконьеров и сбор доказательственной базы;

- проведение исследований в труднодоступных местах, включая горные районы, обширные водоемы и леса;

- устранение угроз для оперативных групп правоохранительных органов за счет дистанционного управления.

Анализируя организационные аспекты использования БПЛА при выявлении, раскрытии и расследовании браконьерства в Республике Казахстан следует сказать, что их использование становится важной составляющей, что связано с необходимостью охраны обширных территорий природных ресурсов страны, включая лесные массивы, водоемы и степные экосистемы. Организационные аспекты внедрения БПЛА в правоохранительную деятельность требуют анализа существующей правовой базы, технической инфраструктуры, а также подготовки кадров для эффективного использования данных технологий.

В законодательстве Республики Казахстан использование технических средств, включая БПЛА, регулируется рядом нормативных актов. Основным документом, устанавливающим принципы и порядок применения технических средств в правоприменительной деятельности, является Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (УПК РК). Согласно положениям УПК РК, доказательства, полученные с использованием фото- и видеосъемки, включая материалы, полученные с помощью БПЛА, могут быть использованы в качестве доказательств в ходе уголовного процесса. Однако закон требует, чтобы такие материалы были собраны в соответствии с установленными процессуальными нормами, обеспечивая их достоверность и законность [3].

Вместе с тем, в правовом поле Казахстана все еще существуют пробелы в регулировании использования БПЛА. Например, отсутствуют четкие нормы, регулирующие регистрацию, сертификацию и использование беспилотников в специфических правоприменительных задачах, таких как выявление браконьерства или экологический мониторинг. Это создает необходимость внесения изменений в действующее законодательство, направленных на устранение правовых неопределенностей и повышение эффективности использования БПЛА в рамках уголовного судопроизводства.

Применение беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в борьбе с браконьерством представляет собой инновационное направление, способное значительно повысить эффективность действий правоохранительных органов в области охраны природы [4]. В рамках данного подхода можно выделить как положительные, так и

отрицательные аспекты использования БПЛА в целях предотвращения и расследования экологических правонарушений.

Для применения БПЛА в условиях Казахстана, характерных значительными географическими расстояниями и сложными природными условиями, требуется использование аппаратов с высокими техническими характеристиками, включая большую дальность полета, продолжительное время работы и возможность работы в сложных метеорологических условиях. Особую значимость приобретают мультикоптеры, оснащенные камерами высокого разрешения и тепловизорами, которые позволяют выявлять браконьеров в ночное время и в труднодоступных районах [5]. Однако на практике ограниченность финансирования и отсутствие единой системы управления БПЛА в правоохранительных органах препятствуют широкому распространению данных технологий.

Ключевым аспектом внедрения БПЛА является подготовка специалистов, способных эффективно управлять летательными аппаратами и интерпретировать полученные данные. В Республике Казахстан недостаточно развитой остается система обучения операторов БПЛА для целей экологического мониторинга и борьбы с браконьерством. Это затрудняет внедрение беспилотников в оперативную деятельность и требует создания специальных обучающих программ и центров подготовки, основанных на лучших мировых практиках.

К числу положительных аспектов применения БПЛА относится высокая эффективность мониторинга больших территорий, включая труднодоступные и удаленные районы, где традиционные методы контроля оказываются малоэффективными. Современные беспилотные системы, оснащенные камерами высокого разрешения и тепловизорами, позволяют в реальном времени фиксировать факты незаконной добычи животных, вырубке лесов или иных экологических преступлений. Полученные с помощью БПЛА материалы отличаются высокой точностью и детализированностью, что способствует формированию убедительной доказательной базы для последующих судебных разбирательств [6]. Дополнительным преимуществом является сокращение времени реагирования на инциденты, что особенно важно в ситуациях, когда требуется незамедлительное вмешательство для пресечения преступной деятельности. Также важно отметить, что использование БПЛА минимизирует риски для сотрудников правоохранительных органов,

позволяя избегать их непосредственного нахождения в опасных зонах, где действуют браконьеры.

Борьба с браконьерством в Казахстане предполагает сотрудничество между различными ведомствами, включая полицию, экологические службы и местные органы власти. Однако отсутствие унифицированной системы координации усилий ограничивает возможности оперативного реагирования и обмена информацией. Внедрение БПЛА может стать основой для развития такой системы, обеспечивая единый доступ к данным наблюдений и анализу, что повысит эффективность борьбы с экологическими преступлениями

Однако использование БПЛА сопряжено и с определенными недостатками. Одной из ключевых проблем является недостаточная правовая регламентация их применения. В условиях отсутствия четкого законодательства могут возникнуть вопросы, касающиеся допустимости видеоматериалов, полученных с помощью беспилотников, в качестве доказательств в судебных процессах. Технические ограничения также создают дополнительные сложности: ограниченная дальность полета, недостаточная продолжительность работы на одном заряде и уязвимость каналов управления к внешнему вмешательству могут снижать эффективность операций. Более того, высокая стоимость современных моделей БПЛА и необходимость их технического обслуживания требуют значительных финансовых ресурсов, что может затруднить их повсеместное внедрение в практику правоохранительных органов.

Таким образом, несмотря на очевидные преимущества БПЛА, их применение требует комплексного подхода, включающего совершенствование правовой базы, разработку экономически обоснованных программ оснащения и решение вопросов технической надежности. Только при условии учета всех перечисленных факторов использование беспилотных технологий сможет стать важным элементом в системе предотвращения, выявления и расследования браконьерства, способствуя сохранению биологического разнообразия и экологической стабильности.

Применение беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в борьбе с экологическими правонарушениями, включая браконьерство, открывает широкие возможности для мониторинга и контроля природных ресурсов. Однако для повышения их эффективности необходимо учитывать текущие ограничения и

внедрять системные подходы. На основе анализа организационных, технических и правовых аспектов использования БПЛА предлагаются следующие рекомендации.

Для эффективного использования БПЛА требуется разработка специальных нормативно-правовых актов, регулирующих их применение в правоохранительной деятельности, в этой связи рекомендуется:

1) Внести изменения в экологическое и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан, закрепив статус данных, полученных с помощью БПЛА, как допустимых доказательств;

2) Установить порядок регистрации и сертификации БПЛА, используемых в экологической сфере, что обеспечит их легитимное использование и унифицирует подходы к эксплуатации.

Для обеспечения эффективного мониторинга рекомендуется:

1) Использовать мультикоптеры и дроны с большим временем полета и радиусом действия, оснащенные камерами высокого разрешения, тепловизорами и системой передачи данных в режиме реального времени;

2) Внедрить системы автономного управления и анализа данных, что позволит минимизировать человеческий фактор и повысить оперативность реагирования.

3) Создать инфраструктуру для технического обслуживания БПЛА, включая ремонтные базы и станции зарядки, особенно в удаленных районах.

Обучение специалистов является ключевым аспектом эффективного применения БПЛА. В этой связи рекомендуется:

1) Организовать специализированные курсы и тренинги для операторов БПЛА, охватывающие управление устройствами, интерпретацию данных и правовые аспекты использования.

2) Создать учебные центры при правоохранительных и экологических ведомствах для регулярной подготовки кадров с учетом международного опыта.

Для повышения эффективности применения БПЛА при выявлении, расследовании и раскрытии браконьерства, рекомендуется:

1) Разработать единую платформу обмена данными между различными ведомствами, включая полицию, экологические службы и местные органы власти;

2) Установить четкий порядок взаимодействия при использовании БПЛА, включая совместное планирование операций,

обмен аналитической информацией и координацию действий в экстренных ситуациях.

Кроме того, для предотвращения экологических правонарушений целесообразно:

1) Использовать БПЛА для регулярного мониторинга особо охраняемых природных территорий и других уязвимых объектов;

2) Разработать и внедрить системы оповещения граждан о нарушениях с использованием данных, полученных с помощью БПЛА, что позволит привлечь внимание общества к экологическим проблемам и повысить уровень их решения.

Кроме того, необходимо обеспечить финансирование на приобретение и обслуживание БПЛА, а также на подготовку специалистов. Важно включить вопросы использования БПЛА в национальные программы по охране окружающей среды и борьбе с экологическими правонарушениями.

Внедрение всех вышеуказанных рекомендаций позволит значительно повысить эффективность использования БПЛА в предотвращении экологических правонарушений, обеспечит сохранение природных ресурсов и улучшение экологической ситуации в Республике Казахстан. Комплексный подход, включающий техническое, организационное и нормативное совершенствование, станет основой для успешной интеграции современных технологий в борьбу за экологическую безопасность.

Заключение.

На сегодняшний день, использование БПЛА в борьбе с браконьерством в Казахстане требует значительных изменений в законодательстве, развитии инфраструктуры и координации усилий различных ведомств. Только комплексный подход обеспечит полное раскрытие потенциала данных технологий для защиты природных ресурсов страны.

Основные проблемы, препятствующие широкому использованию БПЛА, включают недостаточное финансирование, отсутствие нормативной базы и нехватку квалифицированных специалистов. Однако перспективы развития технологий в Казахстане включают создание национальной программы использования БПЛА в правоохранительной деятельности, включающей стандарты для выбора и эксплуатации аппаратов, а также их интеграцию с системами видеонаблюдения и анализа данных.

Список литературы:

1. Николаенко Д.Н. Применение беспилотных летательных аппаратов в органах внутренних дел//В

сборнике: Беспилотные воздушные суда государственной авиации. Сборник докладов Научно-практической специальной конференции. - Москва, - 2023. - С. 38-45.

2. Малов Ю.В., Фокин С.А. Возможности применения БПЛА при решении оперативных задач ОВД России//В сборнике: Деятельность оперативных подразделений: теория и практика. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Сост. А.Г. Гришин. Ленинградская область, - 2022. - С. 102-106.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

4. Дощечников Ю.П., Чараев И.С. Использование беспилотных летательных аппаратов в природопользовании//В сборнике: Актуальные вопросы перспективных направлений применения автомобильной и специальной техники. Сборник научных трудов VIII Межведомственной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, - 2024. - С. 123-128.

5. Жантуреев Ж.Ж. К проблеме применения беспилотных подводных аппаратов в практике раскрытия, расследования и предупреждения преступлений//Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. - 2023. - № 1 (39). - С. 152-158.

6. Буланкин Д.В. Перспективные области применения беспилотных летательных аппаратов//В сборнике: Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XXX Международной научно-практической конференции : в 2 ч.. - 2020. - С. 183-185.

References:

1. Nikolaenko D.N. Primenenie bespilotnyh letatel'nyh apparatov v organah vnutrennih del//V sbornike: Bespilotnye vozdushnye suda gosudarstvennoj aviicii. Sbornik dokladov Nauchno-prakticheskoy special'noj konferencii. - Moskva, - 2023. - S. 38-45.

2. Malov YU.V., Fokin S.A. Vozmozhnosti primeneniya BPLA pri reshenii operativnyh zadach OVD Rossii//V sbornike: Deyatel'nost' operativnyh podrazdelenij: teoriya i praktika. Materialy mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Sost. A.G. Grishin. Leningradskaya oblast', - 2022. - S. 102-106.

3. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2014 goda № 231-V ZRK//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

4. Doshchechnikov YU.P., CHaraev I.S. Ispol'zovanie bespilotnyh letatel'nyh apparatov v prirodopol'zovanii//V sbornike: Aktual'nye voprosy perspektivnyh napravlenij primeneniya avtomobil'noj i special'noj tekhniki. Sbornik nauchnyh trudov VIII

Mezhvedomstvennoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Sankt-Peterburg, - 2024. - S. 123-128.

5. ZHantureev ZH.ZH. K probleme primeneniya bespilotnyh podvodnyh apparatov v praktike raskrytiya, rassledovaniya i preduprezhdeniya prestuplenij//Rassledovanie prestuplenij: problemy i puti ih resheniya. - 2023. - № 1 (39). - S. 152-158.

6. Bulankin D.V. Perspektivnye oblasti primeneniya bespilotnyh letatel'nyh apparatov//V sbornike: Fundamental'nye i prikladnye nauchnye issledovaniya: aktual'nye voprosy, dostizheniya i innovacii. Sbornik statej XXX Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii : v 2 ch.. - 2020. - S. 183-185.

УДК 342.9

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.53.13.014

Нурлыбек САРЫБАЕВ, докторант, магистр юридических наук, Академия Правоохранительных органов Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, 020000, Республика Казахстан, г.Косшы, ул. Республики 94, n_zan_kz@mail.ru

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОПТИМИЗАЦИИ ГОРОДСКОГО ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация. В статье исследуются эффективные методы оптимизации городской транспортной системы, с акцентом на международный опыт зарубежных стран. Особое внимание уделено проблемам, вызванным массовой автомобилизацией, и современным подходам к достижению интермодального баланса. В работе предложены меры по улучшению экологической устойчивости и качества жизни в городах посредством сокращения использования личного транспорта и развития общественной и велосипедной инфраструктуры.

Ключевые слова: транспорт, автомобиль, общественный транспорт, платежи, городское движение.

Нурлыбек САРЫБАЕВ, заң ғылымдарының докторанты, магистрі, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқық қорғау органдары академиясы, 020000, Қазақстан Республикасы, Қосша қаласы, Республика көшесі 94, n_zan_kz@mail.ru

ҚАЛАЛЫҚ ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ: ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Мақалада шет елдердің халықаралық тәжірибесіне назар аударып, қалалық көлік жүйесін оңтайландырудың тиімді әдістері зерттеледі. Жаппай моторизациядан туындаған мәселелерге және интермодальдық тепе-теңдікке қол жеткізудің заманауи тәсілдеріне ерекше назар аударылады. Жұмыста жеке көлікті пайдалануды қысқарту және қоғамдық және велосипед инфрақұрылымын дамыту арқылы қалалардағы экологиялық тұрақтылық пен өмір сүру сапасын жақсарту бойынша шаралар ұсынылған.

Түйінді сөздер: көлік, автомобиль, қоғамдық көлік, төлемдер, қалалық қозғалыс.

Nurlybek SARYBAEV, Doctoral Candidate, Master of Law, Academy of Law Enforcement Bodies of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, 020000, Republic of Kazakhstan, Kossy, 94 Respublika str., n_zan_kz@mail.ru

EFFECTIVE METHODS OF URBAN ROAD TRAFFIC OPTIMIZATION: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Annotation. The article investigates effective methods of urban transport system optimization, with an emphasis on the international experience of foreign countries. Special attention is paid to the problems caused by mass motorization and modern approaches to achieving intermodal balance. The paper proposes measures to improve environmental sustainability and quality of life in cities by reducing the use of personal transport and developing public and bicycle infrastructure.

Keywords: transportation, car, public transport, payments, urban traffic.

Введение.

В сфере современной урбанизации транспортная система мегаполисов и городских агломераций стала центром обсуждения многих научных работ. Рост числа автомобилей, который наблюдался на протяжении последних десятилетий, привел к ряду экологических и социальных проблем, включая перегруженность дорог, ухудшение состояния атмосферы и снижение общего уровня жизни в городах. Разработка и внедрение эффективных методик для оптимизации городского транспорта и

улучшения условий городской жизни является неотложной задачей современности.

В странах с развитой экономикой акцент делается на достижение интермодального баланса в транспортной системе, что предполагает гармоничное сочетание различных видов транспорта. Данное обстоятельство способствует сокращению зависимости от личных автомобилей и стимулирует развитие пешеходных, велосипедных и общественных инфраструктур, повышая тем самым экологическую устойчивость и доступность

городских зон. Благодаря такому подходу создаются более благоприятные условия для жизни городского населения.

Данная научная статья представляет анализ экономически эффективных стратегий, которые используются в ведущих мировых мегаполисах для решения описанных выше транспортных вызовов. Применение подобных стратегий в наш взгляд, может значительно улучшить качество городской среды и повысить эффективность функционирования транспортной инфраструктуры.

Материалы и методы.

В процессе подготовки данной научной статьи был проведен анализ множества источников, включая научные работы, аналитические документы и статистические данные о транспортных системах. Данные материалы отображают актуальные мировые тенденции в сфере транспортной политики, урбанистического планирования и методов оптимизации городской инфраструктуры.

Методология исследования основывается на сравнительном анализе успешных международных практик в сфере транспортной политики, что позволило выделить ключевые принципы и определить наиболее результативные экономические меры для достижения интермодального баланса в городских условиях. Применение системного анализа способствовало глубокому и многоаспектному изучению взаимосвязей и последствий транспортных решений.

Обсуждение/Результаты.

В историческом контексте развития городских агломераций различные транспортные системы, преобладавшие в определённые временные периоды, оказывали значительное влияние на архитектурный облик и планировочную композицию городов. В эпохи, когда основными средствами передвижения были пешеходное и конное движение, города формировались с высокой степенью застройки и централизацией основных функциональных зон, что обуславливало компактность урбанистической структуры и обеспечивало лёгкий доступ к местам социальной и экономической активности. Это способствовало формированию уникального городского облика, тесно связанного с доступностью и характером транспортных средств того времени. Появление трамвайных линий, в свою очередь, привело к значительным изменениям в городском планировании, открыв возможность формирования связей с пригородными зонами и способствуя развитию основных транспортных

коридоров, соединяющих центр и периферию города.

Добавление железнодорожных и трамвайных маршрутов обусловило формирование первых пригородных поселений, ориентированных на регулярное сообщение с центральными районами. Со временем такие транспортные артерии сыграли ключевую роль в формировании городских агломераций, объединяя не только ближайшие, но и более удаленные территории. Эволюция транспортных технологий продолжает определять стратегическое развитие городов, усиливая тенденцию к расширению городских границ и развитию полицентричных агломераций, где транспортная доступность становится важным фактором социального и экономического роста [1].

При этом наибольшее и наиболее комплексное воздействие на урбанистическую структуру оказала массовая автомобилизация населения, приведшая к кардинальному изменению динамики городского пространства. Распространение личного автотранспорта существенно увеличило мобильность жителей, способствуя рассредоточению основных объектов городской активности на значительные расстояния, что, в свою очередь, потребовало значительного расширения территории для обеспечения транспортной инфраструктуры. При этом возрастающая децентрализация городов привела к высокому спросу на пространственные ресурсы, отведенные под дорожную сеть и парковки.

Однако, несмотря на увеличение площадей, выделяемых для автомобильного движения, возникли проблемы хронической перегруженности улично-дорожной сети, что ухудшило качество городской среды и создало значительные экологические и социальные вызовы.

Современные города продолжают сталкиваться с проблемами перегрузки транспортной системы, вызванной быстрым ростом числа автомобилей и отсутствием достаточного количества дорог и мест для парковки. В результате автомобильные заторы и замедленное движение стали постоянными явлениями в городской среде. Многочисленные инициативы, направленные на улучшение организации дорожного движения, такие как строительство новых транспортных узлов, оптимизация пропускной способности магистралей и развитие систем интеллектуального управления движением, позволяют временно смягчить негативные эффекты. Тем не менее, данные меры зачастую

оказываются лишь временным решением, не обеспечивающим устойчивого эффекта и требующим пересмотра принципов пространственного и транспортного планирования городов.

Широкомасштабные дебаты, вовлекающие экспертов и политических лидеров в большинстве экономически развитых наций, кульминировали в осознании значительного влияния транспортной политики на развитие урбанистических пространств и социальные динамики [2]. Такие дискуссии способствовали разработке и реализации интегрированных стратегий в рамках транспортной политики, направленных на решение существующих проблем и, что особенно значимо, на создание городских пространств, оптимизированных для удобства и комфорта жителей.

В результате в ряде государств были выработаны основные подходы и решения, представляющие собой обобщенные принципы, поддержанные профессиональным сообществом и доказавшие свою эффективность на практике в тех странах, которые достигли наибольших успехов в формировании удобной и экологичной городской среды.

Транспортная политика, основанная на принципах устойчивого развития, включает меры по ограничению использования личного автотранспорта, развитию общественного транспорта и пешеходной инфраструктуры, а также внедрению экологически чистых видов транспорта. Данные стратегии обеспечивают снижение уровня загрязнения, уменьшение автомобильных заторов и способствуют улучшению качества жизни горожан. Кроме того, такие меры способствуют гармонизации городской среды, что положительно отражается на экономической и социальной стабильности. Основное внимание уделяется созданию условий для безопасного передвижения всех участников дорожного движения, включая пешеходов и велосипедистов, что делает города более привлекательными для жизни и способствует их устойчивому росту и развитию [3].

В современном урбанистическом планировании развитых стран города, ориентированные на массовое использование личного транспорта, всё чаще воспринимаются как менее удобные для проживания. Такие города подвержены ряду негативных последствий, включая высокий уровень загрязнения, частые заторы и ухудшение общей экологической ситуации. Вследствие этого страны, добившиеся значительных успехов в области транспортной политики, все чаще реализуют стратегию интермодального баланса.

Интермодальный баланс подразумевает гармоничное сочетание различных видов транспорта – личного, общественного и экологически безопасного (пешеходного и велосипедного), что позволяет минимизировать нагрузку на транспортную инфраструктуру и создать комфортные условия для передвижения всех граждан.

Целью интермодального подхода является создание устойчивой транспортной системы, в которой каждый вид транспорта выполняет свою специфическую функцию в зависимости от условий и потребностей. Например, общественный транспорт активно используется в центральных частях города и обеспечивает высокую мобильность, сокращая тем самым объем использования личных автомобилей. В пригородных зонах и пригородах предлагается разветвленная сеть транспортных узлов, соединяющая эти районы с деловыми и общественными центрами, что минимизирует необходимость регулярных поездок на автомобиле.

Вдобавок к этому, многие города внедряют «зеленые» зоны и улицы, которые приоритетно отводятся под пешеходное движение и велодорожки, создавая более комфортные и безопасные условия для людей. Развитие интермодального баланса позволяет эффективно использовать городские пространства, снижать зависимость от автомобилей и, в конечном итоге, улучшать качество жизни. Важно отметить, что подобная политика также способствует улучшению экологической ситуации, снижению углеродного следа и способствует устойчивому развитию городов, что на сегодняшний день является приоритетом для большинства развитых стран мира [4, с. 115].

На основе анализа литературы по исследуемой проблематике и опыта зарубежных стран, можно выделить несколько эффективных методов оптимизации дорожного движения, направленных на снижение перегрузки транспортных потоков, улучшение инфраструктуры и повышение безопасности на дорогах.

Первый подход включает внедрение системы тарифов и сборов, которые компенсируют косвенные затраты на эксплуатацию личного транспорта и стимулируют переход на общественный транспорт. Данный метод предполагает введение платных парковок и сборов за пользование перегруженными участками дорог, что помогает сократить интенсивность движения и

способствует перераспределению транспортных потоков [5].

Вторым значимым методом является применение систем моделирования, таких как «Statistica» и «AnyLogic», которые позволяют анализировать и оптимизировать транспортные процессы. Использование программного моделирования предоставляет возможность тестировать различные сценарии дорожного движения и разрабатывать решения для уменьшения пробок на основе анализа транспортных потоков и регулирования светофоров. Такие системы позволяют предсказать влияние различных мер и выбрать наиболее эффективные из них без значительных затрат на физическую инфраструктуру [6]. Данные системы повсеместно применяются в США, Китае, Германии, Нидерландах, Сингапуре и России.

Третий подход связан с развитием инфраструктуры для альтернативных видов транспорта, таких как велосипедные и пешеходные дорожки, что позволяет сократить использование личного автотранспорта на короткие расстояния. В рамках данного подхода можно также внедрять паратранзитные системы, ориентированные на пригородные районы с низкой плотностью населения. Данные меры направлены на создание безопасных и удобных условий для передвижения без использования автомобилей, что снижает нагрузку на центральные дороги и улучшает экологическую ситуацию в городах [7]. Отметим, что наиболее развитая велосипедная инфраструктура присутствует в таких странах, как Нидерланды, Дания, Германия, Бельгия, Швеция, Китай и некоторые города США.

Необходимо отметить, что интеграция урбанистического и транспортного планирования способствовала значительным трансформациям центральных районов многих городов в странах, удаленных от центра Европы, включая Ганновер, Портленд (штат Орегон) и Роттердам. Данные изменения также касались переосмысления взаимодействий между пешеходными зонами, автомобильным трафиком и общественным транспортом. Реализация подобных политик способствовала улучшению эффективности, комфорта и экологической стабильности пригородных районов в крупных мегаполисах, в том числе Кёльн, Стокгольм и Торонто [8, с. 405].

С другой стороны, затраты на использование личного автотранспорта, оставаясь основным средством перемещения, оцениваются как относительно невысокие, особенно учитывая личные издержки

автовладельцев. Введение тарификации, непосредственно связанной с использованием автомобилей, и охватывающей расходы, которые традиционно перекладываются на общество, представляет собой один из наиболее результативных механизмов для исправления текущего дисбаланса между различными видами транспорта. Все виды платежей, связанные с использованием автотранспорта и дорожной инфраструктуры, включая дорожные сборы, парковочные тарифы и прочие налоги, являются целесообразными и эффективными инструментами для повышения производительности городской транспортной системы.

На наш взгляд, повлиять на значительное снижение количества автомобильного транспорта на дорогах действительно возможно путём развития пешеходной и велосипедной инфраструктур, а также паратранзитных услуг, организующих пассажирские перевозки.

Опыт зарубежных стран показывает, что улучшение организации городского движения связано не только с совершенствованием улично-дорожной инфраструктуры и применением организационных мер, но и с экономическими инструментами, направленными на «антистимуляцию» поездок на автомобиле. Важно развивать общественный транспорт, используя, среди прочего, средства, собранные с многочисленных владельцев автомобилей в виде различных платежей, тем самым стимулируя его популярность и повышая комфорт передвижения для всех горожан.

Список литературы:

1. Минеева С.С., Исаева О.С. Перспективы применения евразийского опыта по совершенствованию системы управления в сфере пассажирского транспорта//Развитие экономической науки на транспорте: экономическая основа будущего транспортных систем. Сборник научных статей VII международной научно-практической конференции. - 2019. - С. 553-562.
2. Локтионов В.А. Понимание взаимоотношений города и транспорта//Духовная ситуация времени. Россия XXI век. - 2013. - № 1-2 (1). - С. 72-75.
3. Новиков А.В., Почекаева О.В., Вакуленко Р.Я., Волостнов Н.С. Факторный анализ перспектив развития транспортно-логистических систем//Вестник Екатеринбургского института. 2020. - № 4 (52). - С. 41-46.
4. Wachs Martin. Learning from Los Angeles: transport, urban form, and air quality // Transportation. - 1993. — Vol. 20. — P. 329 – 354.
5. Фрищин Б.В., Полешук Е.Н. Оптимизация логистических процессов организации безопасности

дорожного движения с учетом страховой системы//Транспорт и сервис. 2016. № 4. С. 24-31.

6. Мокшин В.В., Кирпичников А.П., Шириазданов Р.Р., Шайхутдинов Ш.А. Анализ динамической модели "оптимизация дорожного движения на участке дороги" в среде Statistica и Anylogic//Вестник Технологического университета. 2019. Т. 22. № 5. С. 119-127.

7. Тимоховец В.Д., Чичиланова Я.И. Разработка универсальной транспортной схемы для оптимизации дорожного движения в условиях города//Вестник Сибирского государственного автомобильно-дорожного университета. 2020. Т. 17. № 4 (74). С. 524-536.

8. Vukan R. Vuchik Transport v gorodah, udobnyh dlja zhizni // per. s angl. A. Kalinina pod nauchn. red. M. Blinkina. — Moskva: Territorija budushhego, 2011. — 413 p.

References:

1. Mineeva S.S., Isaeva O.S. Perspektivy primeneniya evrazijskogo opyta po sovershenstvovaniyu sistemy upravleniya v sfere passazhirskogo transporta//Razvitie ekonomicheskoy nauki na transporte: ekonomicheskaya osnova budushchego transportnyh sistem. Sbornik nauchnyh statej VII mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - 2019. - S. 553-562.

2. Loktionov V.A. Ponimanie vzaimootnoshenij goroda i transporta//Duhovnaya situaciya vremeni. Rossiya XXI vek. - 2013. - № 1-2 (1). - S. 72-75.

3. Novikov A.V., Pochekaeva O.V., Vakulenko R.YA., Volostnov N.S. Faktornyj analiz perspektiv razvitiya transportno-logisticheskikh sistem//Vestnik Ekaterininskogo instituta. 2020. - № 4 (52). - S. 41-46.

4. Wachs Martin. Learning from Los Angeles: transport, urban form, and air quality // Transportation. – 1993. — Vol. 20. — P. 329 – 354.

5. Frishchin B.V., Poleshuk E.N. Optimizaciya logisticheskikh processov organizacii bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya s uchetom strahovoj sistemy//Transport i servis. 2016. № 4. С. 24-31.

6. Mokshin V.V., Kirpichnikov A.P., SHiriadzanov R.R., SHajhutdinov SH.A. Analiz dinamicheskoy modeli "optimizaciya dorozhnogo dvizheniya na uchastke dorogi" v srede Statistica i Anylogic//Vestnik Tekhnologicheskogo universiteta. 2019. Т. 22. № 5. С. 119-127.

7. Timohovec V.D., CHichilanova YA.I. Razrabotka universal'noj transportnoj skhemy dlya optimizacii dorozhnogo dvizheniya v usloviyah goroda//Vestnik Sibirskogo gosudarstvennogo avtomobil'no-dorozhnogo universiteta. 2020. Т. 17. № 4 (74). С. 524-536.

8. Vukan R. Vuchik Transport v gorodah, udobnyh dlja zhizni // per. s angl. A. Kalinina pod nauchn. red. M. Blinkina. — Moskva: Territorija budushhego, 2011. — 413 p.

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

«Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы токсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының «ҚЭУ Жаршысы» бөлімінде, «ҚЭУ Жаршысы» журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 6 100 теңге (эквиваленті 12\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;

- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);

- бір жол аралық интервал;

- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы — 2 см қалдырылады;

- азат жолдан шегініс — 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.

2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.

3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.

4. Зерттеу мақсаты.

5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);

- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: **+7 (7212) 44-16-24 (6500)**.

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе «Вестник КЭУ» электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале «Вестник КЭУ». Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 6 100 тенге (эквивалент 12\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;

- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);

- одинарный междустрочный интервал;

- поля: верхнее, нижнее, правое, левое — по 2 см;

- абзацный отступ — 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.

2. Анализ последних исследований и публикаций.

3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

4. Цель исследования.

5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359

т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal «Karaganda Economic University Bulletin» publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal «Bulletin of Karaganda Economic University» is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in «Karaganda economic university Bulletin» at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 6,100 tenge (equivalent to \$ 12).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the «Bulletin of KEU» automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor — Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left — 2 cm;
- Indention — 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;

- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;

- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;

- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;

- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.

- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda

Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

www.vestnik.keu.kz

№ 2 (73) 2024

ISSN 1998-7862

DOI: 10.52445/BKEU.2024.73.2.001

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	28.06.2024	Подписано к печати
Пішімі	А4	Формат
Көлемі, ес. б. т.	6,32	Объем, п. л.
Таралымы	30	Тираж
Тапсырыс	№	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

**Редакцияның мекен-жайы — Адрес редакции
Республика Казахстан, 100009, г. Караганды, ул. Академическая, 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского университета Казпотребсоюза.**